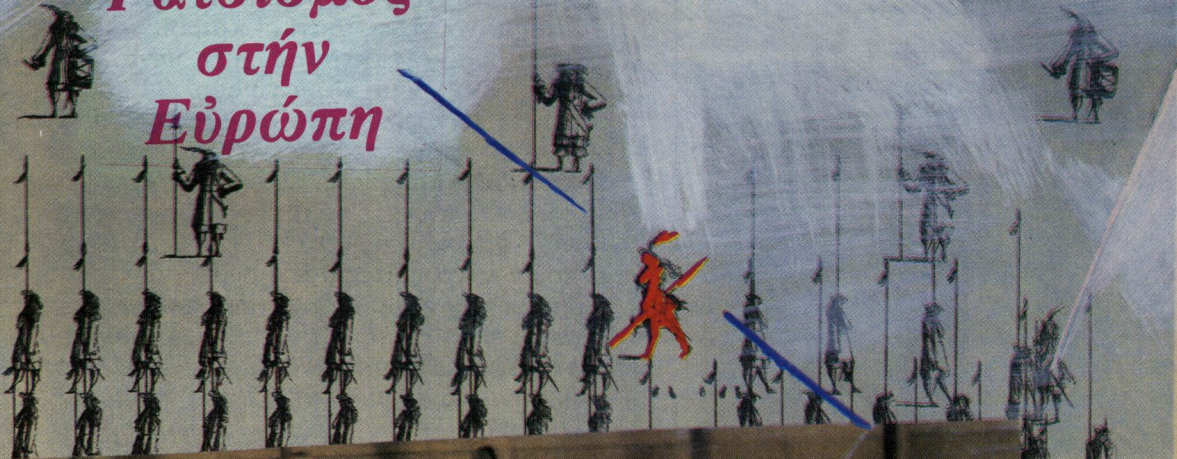

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • τεύχος 105 • Άπρίλιος 1990 • 300 δρχ.

Ρατσισμός
στήν
Ευρώπη

Δουλεύοντας
μέ τον
Άντουάν Βιτέζ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Παρασκευή 18 Μαΐου 1990
τεύχος 105

Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα
τηλ. 3228 791, 3239 645
τιμή τεύχ. 300 δρχ.

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Παύλος Κρέμος, Βάσω Κιντή, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λειβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Αριστείδης Μπαλτάς, Ανδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσηνόρεμα.

Έκδοτης, Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58, τηλ. 3228 791, 3239 645. Διαχείριση Σπύρος Δελέγκας. Έκτύπωση, Θαν. Γκόνης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620 383.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, Κι ό θεός τά πάει δεξιά 5

Γιώργου Μαργαρίτη, Τό κόστος τής διαρκούς (μας) παραζάλης 6

Μπάμπη Γεωργούλα, Προαναγγελία σκανδάλου 8

Κ. Νικολάου, Ή ασφάλιση πού δέν ασφαλίζει 9

Άγγελου Έλεφάντη, Μιά τηλεόραση χωρίς διαφήμιση 10

ΤΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ 12

Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Έντός, έκτός και επί τά αυτά 14

Λάκη Δεδουσόπουλου, Ό φαύλος κύκλος τής λιτότητας 18

Άνδρέα Πανταζόπουλου, Ή σοσιαλδημοκρατία στό έδώλιο 20

Λάκη Δεδουσόπουλου, Τά προγράμματα του Εύρωπαϊκού Κοινοτικού Ταμείου 23

Γιώργου Γιαννακόπουλου, Ό σύντροφος παθαίνει ύποτροπή 28

Βούλας Τσηνόρεμα, Καινοφανείς άπόψεις, παλιές ιδέες 33

Άγγελου Έλεφάντη, Γαλλία, ό ρατσισμός σέ άνοδο 37

Παύλου Γεωργόπουλου, Ήταλία, ξενοφοβία και ρατσισμός 38

Άλίκης Πετροπούλου, Δυτική Γερμανία, ή ταυτότητα τής άκροδεξιάς 39

Άνδρέα Πανταζόπουλου, Μέση Άνατολή, μία νέα κατάσταση 40

Θάνου Χατζόπουλου, Οί 35 ώρες στή Γερμανία 41

Χρύσας Προκοπάκη, Δήμητρας Καγγελάρη, Δουλεύοντας μέ τόν Άντουάν Βιτέζ. Κείμενα του Α. Βιτέζ, μία συζήτηση μέ τόν σκηνοθέτη Γιώργο Σεβαστίκογλου, ή Χρύσα Προκοπάκη μιλάει για τίς μεταφράσεις 52

Ό Κυριάκος Κατζουράκης, σχολιάζει 53

Άριστείδη Μπαλτά, «Γιά τή Γραμματολογία» του Ζ. Ντερριντά 54

Κώστα Γαβρόγλου, Για τή «Φιλοσοφία τής νεώτερης Φυσικής» του Ν. Κιτσίκη 59

Ροζέ Πόλ-Ντρού, Τρία νέα έργα των Βερνάν, Βιντάλ-Νακέ και Τεραϊ 61

Μαριάννας Δήτσα, «Συνώνυμα και συγγενικά» του Π. Βλαστου — «Ήμερολόγιο 1845-1867» του Σ. Κουμανούδη .. 63

Βασίλη Ζουναλή, Για τά «Έπιστημολογικά» του Άρ. Μπαλτά 64

Έξώφυλλο: Κυριάκου Κατζουράκη

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.500 δρχ.
έξάμηνη (6 τεύχη) 1.300 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη έτήσια: 3.000 δρχ.
Άλλες χώρες, έτήσια 3.300, έξάμηνη 1.800

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Έτήσια 1.500, έξάμηνη 800

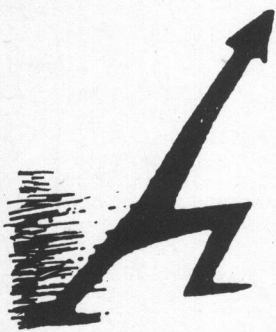
Ίδιοκτησία: «Σπύρος Δελέγκας & Σια ΟΕ». Έκδοτης Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2 105 58 Αθήνα τηλ. 3228 791 και 3239 645

...κι ο θεός τὰ φέρνει ὅλα δεξιὰ

Μέσα σ' ἓνα μήνα, τὰ πράγματα πῆραν τὸ δρόμο τους. "Ὅσο δεξιότερα, τόσο καλύτερα. "Ὅχι ΑΤΑ, μεγαλώνει τὸ ὄριο συνταξιοδότησης, αὐξήσεις σέ ὅλα τὰ εἶδη; νέα τιμολόγια στίς δημόσιες ἐπιχειρήσεις, σχεδιάζονται ἰδιωτικά πανεπιστήμια, ἀναγγέλλονται ἀπολύσεις ἐκτάκτων, αὐξάνουν οἱ φόροι, μέ τὸ ΝΑΤΟ μπαίνουμε σέ νέες περιπέτειες, τὰ ΜΑΤ ἔκαναν κιόλας τὴν ἐμφάνισή τους γιὰ νά προστατεύσουν τόν κ. ντε Κλέρκ, σχεδιάζεται ἡ ἀναθεώρηση τοῦ νόμου γιὰ τὴν Τοπική Αὐτοδιοίκηση, μελετᾶται ἡ ἐνισχυμένη ἀναλογική, οἱ προβληματικές στό σφυρί, οἱ ἰδιωτικοποιήσεις δημοσίων ἐπιχειρήσεων ἐπί θύραις, ἡ δημόσια γῆ οἰκοπεδοποιεῖται. Καί ἔπεται συνέχεια. "Ὅ, τι δηλαδή εἶχε ὑποσχεθεῖ ἡ Ν.Δ. στόν ἑλληνικό λαό, κι αὐτός τῆς ἔδωσε 47% γιὰ νά τὸ πραγματοποιήσει. Καί ὡς ἐπιστέγασμα τῆς νέας πορείας ὁ κ. Καραμανλῆς πρόεδρος τῆς νέας πορείας μέ τίς «νέες ἰδέες», στά 87 του, κνήσορας καί ἐγγυητής τοῦ δικομματισμοῦ.

Τὸ λαϊκό κίνημα, τὸ συνδικαλιστικό ἢ ὅ,τι ἄλλο, καλεῖται νά ἀνακαλύψει τώρα ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅ,τι ἐπὶ τόσα χρόνια εἶχε ξεχάσει: τὴν ταξική πάλη. Ὁ εὐκόλος καταγγελτισμός, ὁ θορυβώδης ἀντιπολιτευτισμός, ἡ φτηνὴ δημαγωγία, τὸ συντεχνιακὸ πνεῦμα πού μάχεται τὰ «κεκτημένα» θὰ ἦταν ὁ χειρότερος σύμβουλος, συνταιριασμένος μάλιστα μέ τὸν λαϊκισμό πού γιὰ πολλοὺς ἔχει γίνει δευτέρη φύση. "Ἄν ὁ λαός δέν ξεχνᾷ τί σημαίνει δεξιὰ, οἱ φαντασιώσεις τοῦ παρελθόντος μποροῦν, ἄλλη μιά φορά, νά τὸν ἀποπροσανατολίσουν. Ἐκεῖνες οἱ συναίνεσεις γιὰ τίς ὁποῖες εἶχε πρωταγωνιστήσῃ ἡ Ἀριστερά ἐπὶ κυβερνήσεως Τζανετάκη καί Οἰκουμενική, καθὼς καί ἡ ἐμμονὴ σέ μιά γραμμὴ σύγκλισης μέ τὸ ΠΑΣΟΚ ἐπὶ τῆς διαδικασίας, εἶναι παραπάνω ἀπὸ ἀφοπλιστικές. Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐκτός τόπου καί χρόνου.

Τώρα πού ὅλα ἦρθαν δεξιὰ ἐκεῖνες οἱ κενόδοξες προοπτικές τῆς Ἀριστερᾶς ἔχουν πράγματι μπεῖ στό χρονοντούλαπο. Δυστυχῶς ὅμως εἶναι ἀκόμη καλά καρφωμένες στό μυαλό πολλῶν, ἰδίως τῶν ἰθνηόντων. Ἀλλά τὰ πράγματα θὰ ξεκαθαρίσουν περισσότερο. Θὰ ξεκαθαρίσουν κι οἱ ἄνθρωποι τίς ἰδέες τους καί προπαντός θὰ ἀναθεωρήσουν τίς πρακτικές τους;

Τό κόστος τῆς διαρκούς (μας) παραζάλης

Εἶναι ὀπωσδήποτε φανερό ὅτι ἡ παρούσα κυβέρνηση γιά ἓνα καί μόνο πράγμα δέν μπορεῖ νά κατηγορηθεῖ. Γιά ἀπραξία στούς χώρους τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς παρέμβασης. Αὐτή ἡ ὑπέρμαχος τοῦ «laissez aller, laissez faire» ἀπέδειξε, μέ τήν ἔντονη μετεκλογική τῆς δραστηριότητα, ὅτι δέν τρομάζει μπροστά στό βαρῦ (καί ἐπικίνδυνο) καθήκον τῆς ἀναδιανομῆς τοῦ ἐθνικοῦ πλοῦτου καί τῆς στράτευσῆς του στίς ὑποθέσεις καί στά δράματα στενῶν κοινωνικῶν ομάδων. Χαρά στό δικό της κουράγιο, λοιπόν, καί ἀλίμονο γιά τό κουράγιο τῶν ἄλλων.

Λάβαρο καί παντιέρα τῆς ἡ μείωση τοῦ κόστους. Δηλαδή ἡ ἀποβολή καί ἡ ἐξάλειψη τοῦ «σπάταλου δημόσιου τομέα» (σπάταλου ἐπειδή πολλοί «τρέφονται» ἀπ' αὐτόν), πού μέ τά ὑπερογκα λειτουργικά του ἐξοδα ὑπονομεύει αὐτό πού ἡ Νέα Δημοκρατία ὀρίζει ὡς Ἐθνική Οἰκονομία. Ὅρισμός πού περιέχει τά πάντα καί τίποτα, σέ τρόπο πού νά χρησιμεύει εὐκολα καί ἀποτελεσματικά ὡς σύμβολο καί ὡς σκέλεθρο ἀπειλητικό γιά τούς ἔχοντας ποικιλότητες ἀντιρρήσεις. Γιατί σέ τελευταία ἀνάλυση μία οὐσιαστικότερη ἐξέταση τοῦ δρου θά ἀποκάλυπτε ὅτι κάτω ἀπό τήν ἰσχνή σύνοψη τοῦ «ἐθνική» κρύβονται οὐκ ὀλίγες διαφορετικές «οἰκονομίες», πού εἶναι μάλιστα συχνά ἀντιφατικές καί ἀνταγωνιστικές ὡς πρός τίς λειτουργίες καί τίς προοπτικές τους. Καί εἶναι περιττό νά καταφύγουμε σέ παραδείγματα γιά κάτι τόσο αὐτονόητο.

«Μείωση τοῦ κόστους», λοιπόν. Καί... ὡ τῆς ἀντίφασης! Ἡ μείωση τοῦ κόστους, ἡ ἐξαγγελ-λόμενη καί τυμπανοκροτοῦσα παρουσιάζεται χειροπιαστά ὡς... ἀξηση τοῦ κόστους τῆς ζωῆς! Τῆς ζωῆς τῶν πολλῶν, τῶν πληθειῶν, τῶν μισθωτῶν, τῶν ὄσων ἔχουν μόνη ἡ κύρια ἐπένδυση τήν διά τῆς ἐργασίας συμμετοχή στήν παραγωγή τῶν ἀγαθῶν. Τῶν μή κεφαλαιούχων, ἂν προτιμάτε. (Πολλοί δέ ἀπό αὐτούς εὐθύνονται γιά τήν ὑπαρξη τοῦ... ἀδηφάγου, ὅπου βρίσκουν βιοποριστικό καταφύγιο οἱ ἄθλιοι!). Αἰξηση τοῦ κόστους ζωῆς αἰφνίδια μέσα σέ μία θύελλα ληστρικοῦ χαρακτήρα μέτρων, πού μειώνουν ἀρχικά τό δικαίωμα τήν κατοικία, στήν μετακίνηση, τή θέρμανση, τήν ψυχαγωγία (συγγνώμη, αὐτή εἶναι ἐνδειξη «σπάταλου κράτους»), στήν ἐκπαίδευση, τήν περίθαλψη (ναί, ἀλλά θά μπορεῖ κανεῖς νά ἐπιλέγει τόν γιατρό του!), στήν ἔνδυση, τήν ὑπόδηση καί σέ ὅσα μποροῦν νά χωρέσουν στήν ἔννοια ζωῆς. Πού θά μειώσουν αἰριο μέ τρόπον τος σαρλατανικούς ἀλλά εὐλογους καί ἄλλα «ὑψηλοῦ κόστους προνόμια», ὅπως τό δικαίωμα στήν ἐργασία. Φυσικά ἐδῶ ἔχουν προβλεφθεῖ μέτρα κοινωνικά καί φιλόφωπα. Ἡ ἀξηση τοῦ χρόνου ἐπιδοτούμενης ἀνεργίας, γιά παράδειγμα, στούς δώδεκα μήνες. (Ναί, ἀλλά στήν πόση προὔπληρση; Λεπτομέρειες;). Ἡ «μερική ἀπασχόληση» ἀκόμα, πού παρουσιάζεται ὡς πανάκεια. Ἐφαρμόζεται ἔξερετε ἤδη στό φροντιστήρια, στούς βρεφονηπιακοῦς, στό χώρο τῶν δακτυλογράφων, γραμματέων, στόν τουρισμό κ.λπ., καί μποροῦμε νά φανταστοῦμε τί σημαίνει. Σκόρπιες μερικές ὥρες τόν μήνα γιά ὄσους μήνες ὑπάρχει δουλειά, κενά ὑποαπασχόλησης καί ἀνεργίας, ὀλοτέλα ἀσταθές εἰσόδημα ἀλλά καί σταθερές ὑποχρεώσεις. Οἱ ὀφειλές στήν —ὑποχρεωτική— αὐτασφάλιση δέν περιμένουν, ὑπάρχει δέν ὑπάρχει εἰσόδημα, καί τό **ΤΕΒΕ** караδοκεῖ. Οἱ φόροι δέ φόροι, οὔτε περιμένουν οὔτε ἀφήνουν παράθυρα σ' αὐτές ἐδῶ τίς περιπτώσεις... Καί ἓνα θλιβερό πλῆθος, νέων κυρίως ἀνθρώπων, νά κτυπᾶ τή μιά μετά τήν ἄλλη τίς πόρτες τῶν γραφείων, τῶν φροντιστηρίων, τῶν ἐργαστηρίων, τῶν συνεργείων, σήμερα, τῶν ἐργοστασίων καί τῶν ἐταιρειῶν ὅταν τά φιλελεύθερα μέτρα νομολογηθοῦν, γιά νά ζητᾶ μερικές ὥρες «μερική ἀπασχόληση», ἐλάχιστη δίνοντας σημασία στούς δρους ἐργασίας, στίς ἀπολαυές, στό ὅσα περιέχει τό προφορικό ἢ πλασματικά γραπτό συμφωνητικό ἐργασίας. Εἰκόνας θλίψης ὑπαρκτές, πού ἡ νεοδημοκρατική φαντασία ὑπόσχεται νά γενικεύσει.

«Μείωση τοῦ κόστους», λοιπόν. Νά, ὅμως, πού ἔτσι, ἀσυναίσθητα φτάσαμε σέ μία πτυχή τῶν κρυφῶν τῆς νοημάτων. Μείωση τοῦ κόστους τῆς ἐργασίας νά τή λέμε καλύτερα, κοινωνική, μέ ἄλλα λόγια, ὑποβάθμιση ἐκείνων πού ἡ ἐργασία ἀποκλειστικά στηρίζει. Καί παρεμπιπτόντως, αὐτά πού τό αἰσῶς νεοφιλελεύθερο καθεστῶς (μας) κάνει πῶς δέν καταλαβαίνει, τά ἔχουν καταλάβει οἱ κάθε λογῆς «ἐπιχειρηματίες», ἐδῶδιμοι, φραγκίζοντες ἢ καί ἀποικιακοί. Τί ἄλλο νά σημαίνει ἡ ξέφρενη ἐκρηξη διάρκειας τῶν χρηματιστηριακῶν τίτλων, ἂν ὄχι τή βásiμη προσδοκία τῶν κεφαλαιούχων ὅτι ἡ σύνθλιψη τοῦ κόστους τῆς ἐργασίας θά ἐκτοξεύσει στό ὕψη τά κέρδη τῶν ἐπιχειρήσεων; Τί ἄλλο νά σημαίνει αὐτή ἡ τρομακτική κερδοσκοπία πάνω στό ἀκίνητα ἂν ὄχι τή βásiμη προσδοκία ὅτι τά εἰσοδήματα στενῶν κοινωνικῶν στρωμάτων (τῶν ὄσων διαθέτουν κεφάλαιο αὐτήν τήν ἐποχή) θά πολλαπλασιαστοῦν ἀκάθεκτα καί θά ἀναζητήσουν σίγουρες διεξόδους στήν ἀγορά ἀκινήτων; (Στήν ἀγορά ἀκινήτων κύριοι νεο-φιλελεύθεροι καί ὄχι στίς «παραγωγικές ἐπενδύσεις»). Οἱ ἐπιχειρηματίες, βλέπετε, δέν εἶναι τόσο ἀφελείς ὅσο οἱ νεοφιλε-

Δια γυμνού σφάλλμας

λευθερίζοντες πολιτικοί (μας) για να πιστεύουν ότι το άπάνθρωπο αυτό δράμα θα κρατήσει πολύ καιρό. 'Η κοινωνία έχει —καημένη κύριε 'Ανδριανόπουλε— μηχανισμούς αντίστασης).

«Μείωση του κόστους του άδηφάγου κράτους», «μείωση του κόστους εργασίας», αναπροσαρμογή του δικαιώματος στην ευημερία. Τό «καρότο» ποιά είναι; Γιατί όλα αυτά; Γιατί η «μείωση του κόστους της ανάπτυξης», φυσικά. Για να γίνει, με άλλα λόγια, δυνατή η «ανάπτυξη» που με τη σειρά της υπόσχεται να παγιώσει όλες τις προηγούμενες μειώσεις ώστε να ζούμε έσσει ευτυχισμένοι και προπαντός ιεραρχημένοι στη φιλελεύθερή μας τή στολή (συγγνώμη, κύριε Σαββόπουλε). «Της ανάπτυξης» λοιπόν ή ώρα, της ευρωπαϊκής και όλίγον Ιαπωνικής. Του κόσμου της «Τόλμης και της γοητείας» έστω, λίγο πιά βαλκανική. Της καταναλωτικής, της άπαστράπτουσας, της μηχανογραφημένης και διαφημιστικής. Της έλεούσας τους άτυχους και της άμβιβουσας τους ίκανούς. Της χωρίς κόστος, της χωρίς πάθος, της χωρίς Σώμα, της άδιάφορης και άείποτε άμωμης (συγχώρα με, Παναγιά μου! συγχώρα με, κύριε Ζουράρι!). Του, έπιμένω ΤΟΥ δράματος.

Φυσικά, όπως συμβαίνει με όλα τά θαύματα από της κτίσεως του κόσμου ως τά τώρα, ή θεμελιώδης ούσία της «ανάπτυξης» παραμένει άγνωστη και άπρόσιτη για τους πολλούς. Ούτε και ή νεοφιλελεύθερη κυβέρνησή μας δέν τήν γνωρίζει, καθώς είναι νέα άκόμα και ή πίστη της άδοκίμαστη και οι θεοί δέν της άποκαλύπτουν τά μελλούμενα. Με άπλά λόγια αυτή ή «ανάπτυξη» έξαρτάται από τό μεγάλο κεφάλαιο, έπιτόπιο (;), πολυεθνικό ή ευρωπαϊκό, που θά έρθει, θά δει, θά έλέγξει, θά δοκιμάσει και, έάν πειστεί για τήν πίστη (μας) σ' αυτό, θ' άνοιξει τους άσκούς των άγαθών του! Σέ ένάντια περίπτωση θά άνοιξει τό κουτί της Πανδώρας άλλά ή κυβέρνησή (μας) πιστεύει ότι έντός του έτους θά μάς έχει έπαρκώς ώριμάσει ώστε ούδείς κίνδυνος να μή μάς άπειλεί. Περιττό τό να προσθέσουμε έδώ ότι οι μεταξεταστέοι (που είμαστε) δέν έχουν δικαίωμα να ρατούν ούτε τά θέματα των έπικείμενων έξετάσεων ούτε φυσικά τά άποτελέσματά τους. Κύριος οίδε λοιπόν τά μελλούμενα. Με τό τί είδους «ανάπτυξη» δηλαδή θά μάς προκίσουν. Τό χαλί στρώνει ό κύριος Μητσοτάκης για να περάσουν οι θεάνθρωποι του καπιταλισμού. Για τά υπόλοιπα, εκείνοι ξέρουν. 'Αμήν!

Στό μεταξύ, σχέδια επί σχεδίων γίνονται για να κουτσοπορευτούμε «αναπτυξιακά». Μετράμε τό τί έχουμε να ξεπουλήσουμε, ύπολογίζουμε τό τί θά εκχωρήσουμε, ψάχνουμε για ευεργέτες, έλεήμονες και δανειστές (τό πρώτο πληθυντικό ποιητική άδεία — προσωπικά, για παράδειγμα, πάντα άτυχος και άπροσάρμοστος, ψάχνω τώρα για στεγαστικό δάνειο! Μόνο!). 'Οπωςδήποτε, τό έντονο ψάξιμο όλο και κάτι άποφέρει. Μετά από έντονη αναζήτηση στό χώρο των έπαναστατικών, καποδιστριακών και όθωνικών αναπτυξιακών πρωτοβουλιών, άνακαλύφθησαν οι «έθνικές γαίες». "Οχι φυσικά στην έκταση του τότε (κοντεύουμε να μετράμε έκτοτε δύο αιώνες καταπατήσεων) άλλά όλο και κάποιο στρατόπεδο, όλο και κάποια δωρεά, όλο και κάποιος έθνικός δρυμός περισσεύει. 'Ιδου ισάριθμοι άξονες «έθνικής ανάπτυξης». 'Απεφασίσθη λοιπόν να «άξιοποιηθούν»; ήτοι να εκχωρηθούν στους έχοντες να τά πληρώσουν άνάδελφος άμογενείς ή έπιθυμούντες «αναπτυξιακή» άδελφοποίηση άλλοδαπούς. 'Η ταυτόχρονη έκδοση «κτηματικών όμολόγων» — μέ δικαίωμα στην ύπό άξιοποίηση γή, έξασφαλίζει τό «δημοκρατικό» άλλοθι στην όλη έπιχείρηση. Κλείνει δηλαδή τό μάτι προς τήν έννοια του «όλοι κάτι θά βγάλουμε, παιδιά» και έξασφαλίζει έτσι ένα ευρύτερο κοινωνικό στήριγμα για τήν έπιχείρηση. Χώρα τά έσοδα, τά τόσο άναγκαία για τις πιθανολογούμενες νέες άνάγκες του φιλελεύθερου κράτους (παρακολουθήστε μέ προσοχή από έδώ και πέρα τήν εξέλιξη των κονδυλίων για τήν ... δημόσια τάξη).

'Ετσι λοιπόν θ' αναπτυχθεί ό τόπος — πέρα από τις ευρύτερες ύποσχέσεις των θεών. Θά άποκτήσει 20, 30, άντε 40 νέα «'Αγκορά Σέντερ» (άμφίβολος μεταγλωττισμός), διαμερίσματα πολυτελείας (διαβάστε προηγούμενος από ποιούς θά άγοραστούν), γραφεία έπιχειρηματιών, κέντρα ύψηλών δραστηριοτήτων. Κι' όταν μέ τό καλό ό φιλελευθερισμός πάρει δρόμο, όλο και κάτι θά μένει. 'Ιδιοκτησίες από τή μιά. 'Υποτιμημένος κοινωνικός χώρος από τήν άλλη. 'Υποτιμημένος στην ανθρώπινη, στη φυσική, στην συνολική του διάσταση.

Τό έκπληκτικό είναι ότι όλα τούτα δέν περιέχονται στον όρισμό του σκανδάλου. Στη σημερινή, τουλάχιστον, έκδοχή του. Είναι τελικά μεγάλο πράγμα ή ιδεολογική έπένδυση.

Γιώργος Μαργαρίτης

Δια χειρὸν σκάνδαλου

Προαναγγελία σκανδάλου

Τὰ σκάνδαλα συνήθως δέν προαναγγέλλονται. Ἀποκαλύπτονται ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἀλλιῶς, τί σοί σκάνδαλα θά ἦταν! Κανείς δέν φωνάζει: «Κοιτάξτε κατὰ ὄψω, θά κάνω σκάνδαλο!» Ὁ κανόνας, ὁμως, ἔχει καί τίς ἐξαιρέσεις του. Ἀλλιῶς τί σοί κανόνας θά ἦταν. Στίς ἐξαιρέσεις τοῦ κανόνα ἀνήκει καί τό σκάνδαλο πού προαναγγέλλει ἡ ἐκδοση κτηματικῶν ὁμολόγων τοῦ δημοσίου. Οἱ πνευματικοί πατέρες τοῦ μεγάλου κόλπου τοῦ αἰῶνα πιστεύουν ὅτι μέ τό ψευδώνυμο πού τοῦ ἔδωσαν καί μέ τό γερό μασκάρωμα πού τοῦ ἔχουν κάνει, θά περάσει ἀπαρατήρητο. Μιλοῦν γιά μιά διάφανη, ἀθάνα διαδικασία διανομῆς κρατικῆς περιουσίας καί ἀποσιωποῦν τό γεγονός ὅτι πρόκειται γιά ἐκτάσεις πού ἤδη ἡ χρήση τους εἶναι — ἢ πρόκειται νά γίνει — κοινωνική. Πιστεύουν ὅτι μέ τή νομιμοφάνεια, μέ τήν ὁποία θά τό ἐπενδύσουν, θά εξασφαλίσει τή «λαϊκή ἀποδοχή». Ἡ μεγάλη τους προσδοκία εἶναι ὅτι θά ἐμπλέξουν τόν καθένα μας στή μεγάλη συνενοχή, πού θ' ἀποδεικνύεται μέ τήν κατοχή ἐνός ἀπλοῦ χαρτιοῦ: τοῦ κτηματικοῦ ὁμολόγου, πού μαζί μέ τούς «μεγάλους» θά σπεύσουν ν' ἀποχτήσουν καί οἱ «μικροί». Δέν εἶναι δά καί δύσκολο νά μᾶς πείσουν...

Ἀφοῦ ὁμως αὐτοί παραβαίνουν τόν κανόνα, ἄς τόν παραβούμε κι ἐμεῖς: θ' ἀποκαλύψουμε ἕνα σκάνδαλο πρὶν ἀκόμα γίνει, σκάνδαλο πού ἴσως ποτέ δέν ἀναγνωρισθεῖ ὡς τέτοιο.

Ἀπαραίτητο στοιχεῖο γιά τήν ὑπόσταση ἐνός σκανδάλου εἶναι νά κερδίζουν «παράνομα» κάποιο λίγοι σέ βάρος τῶν πολλῶν. Δέν γίνεται σκάνδαλο μέ τούς πολλούς νά κερδίζουν σέ βάρος κανενός — ἢ τό πολύ πολύ σέ βάρος τοῦ καταραμένου κράτους. Χρειαζόμαστε γή; Θά τήν πάρουμε ἀπό τό κράτος. Τί νά τήν κάνει τό κράτος; ἀναξιοποίητη θά τήν ἔχει (Ἀξιοποίηση δέ, σημαίνει οἰκοπεδοποίηση καί οἰκοδόμηση. Γιά τόν κερδοσκόπο καί τόν μικροαστό δέν ὑπάρχει ἄλλη ἀξία ἀπ' τήν ἀξία πού μεταφράζεται σέ ἑκατομμύρια. Ἄλλη χρήση γιά τή γή δέν μπορούν νά διανοηθοῦν. Αὐτό κι ἄν εἶναι σκάνδαλο. Μόνο πού δέν διώκεται). Ἄλλωστε, «τό κράτος εἶμαι ἐγώ» — δηλαδή ἐμεῖς κι ἐσεῖς, κι ὁ καθένας ξεχωριστά. Τί πειράζει νά κοινωνικοποιήσουμε τήν κρατική περιουσία; Νεοφιλελεύθερο ἀκούγεται, ἄρα καλό — ἀκόμη καί γιά ὀρισμένους ἀριστερούς (ἄς μή βάλουμε εἰσαγωγικά στή λέξη, πού νά τά πρωτοβάλλεις...). Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη καί μεγάλη ἀπάτη. Μᾶς ὑπόσχονται ἕνα τεμάχιο Γῆς τῆς Ἐπαγγελίας γιά ὅλους. Τό σκάνδαλο γίνεται γιά μᾶς, ἄρα δέν εἶναι σκάνδαλο.

Ὅποιοι τρέφουν, βέβαια, τέτοιες ἐλπίδες ὅτι μπορούν νά γίνουν ἐξιλαστήριοι συνένοχοι, καλὰ θά κάνουν νά τίς ἀφήσουν σπίτι τους, πρὶν ξεκινήσουν γιά μιά διερευνητική βόλτα στίς παρυφές τοῦ Λεκανοπέδιου τῆς Ἀττικῆς, π.χ. Γιατί ἐκεῖ θά διαπιστώσουν ὅτι τό βαλάντιό τους δέν φάνει — καί τώρα ἀκόμα, πρὸ τῆς «ἀξιοποιήσεως» — οὔτε γιά μισό ὁμόλογο, ἀφοῦ ἡ γή πουλιέται ἀρκετά ἑκατομμύρια τό στρέμμα ἢ καί δεκάδες ἑκατομμύρια ἀκόμα. Ἡ διαψεύσιμη ἐλπίδα τους εἶναι ἀπλῶς ἡ μπουζουριέρα. Τίς ἐκτάσεις αὐτές τίς ἔχουν κιόλας ἀγορασμένες — ἀπ' τά χαρτιά, πού λένε — οἱ λίγοι ἐπιτήδευοι. Ἀφήστε πού οἱ πῖο πολλοί ἀπ' αὐτούς διεκδικοῦν ἐκτάσεις τοῦ Δημοσίου ἢ τίς ἔχουν ἤδη καταπατήσει καί, προφανῶς, θά πετύχουν συμβιβασμούς μέ τό Δημοσίον μέ πολύ καλύτερες τιμές, τελικά, καί θά εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων οἱ κατὰ προτίμησιν ἀγοραστῆς, ἀφοῦ ἔτσι κι ἄλλιῶς εἶναι κάτοχοι τῆς γῆς. Κι ὕστερα θά ῥθει ἡ ὥρα τῆς μεταπώλησης.

Ὁ ταλαίπωρος πού πῆρε μέ τίς οικονομίες τοῦ 500 τετραγωνικά μέτρα, τί νά μεταπωλήσει; Ἐκεῖνοι πού θά εὐνοηθοῦν ἀπό τίς ἀλματώδεις ἀνατιμήσεις τῆς γῆς, μέσα σέ πολύ λίγο χρονικό διάστημα, θά εἶναι αὐτοί πού θά ἔχουν τή μερίδα τοῦ λέοντος, αὐτοί πού μπορούν νά παίξουν στό «χρηματιστήριον τῆς γῆς», πού θά τήν μοσχοπουλήσουν — σέ οἰκοπεδάκια πιά τεμαχισμένη — στήν πρώτη καί τή δεύτερη καί τρίτη γενιά τῶν ἀγοραστῶν πού δέν πρόκαναν. Ξέρετε μήπως κανέναν καλύτερο καί πῖο γρήγορο τρόπο γιά νά τ' ἀρπάξουν οἱ λίγοι ἀπό τήν τσέπη τῶν πολλῶν καί νά τά ρίξουν στήν δικιά τους τσέπη; Κι ὅταν ἔχουμε νά κάνουμε μέ 55 χιλιάδες στρέμματα μόνο στήν Ἀττική, καταλαβαίνετε σέ ποιά ὕψη θ' ἀνέβει ὁ τζίρος καί πόσα καινούρια τζάκια θά γεννήσει, πόσα παλιά θά ξανανώσει αὐτή ἡ μετάγγιση. Τό κουτί ἀπ' ἐξω γράφει: «Πολίτες ἐναντίον ὑπερβολικοῦ κράτους», ἀλλά ὁποιος ἀνοίγει τό κουτί, βρίσκει μπροστά του τό πραγματικό κράτος, τό κράτος ἐν κράτει, τόν κερδοσκόπο ἀεριτζή, τό εὐγενέστερο εἶδος Ἑλληνα ἀστοῦ.

Τρέχουν κιόλας οἱ συντεοί νά μᾶς ποῦν: Μά ἔχει ἀνάγκες τό κράτος, εἶναι χρεωμένο, τί νά κάνει. Εἶναι κι αὐτό ἕνα πρόσχημα. Θά μπορούσε νά βρεθεῖ κάλλιστα κάποιον ἄλλο. Γιατί ἡ πραγματική τους ἔγνοια εἶναι πῶς δέν θά κακοπεράσουν οἱ ἀδελφοί κερδοσκόποι, πῶς θά ικανοποιηθοῦν οἱ δικές τους ἀνάγκες: αὐτό ἐννοοῦν ὅταν λένε πῶς τό κράτος ἔχει ἀνάγκες. Τό δικό τους κράτος.

Ὅσο γιά κείνους πού κανοναρχοῦν τό ἐκσυγχρονιστικό τους ἀπολυτικό καί μᾶς καλοῦν νά

Δια γυμνού σφάλλμα

διαλέξουμε ανάμεσα στην «άναρχη δόμηση» και την «σχεδιασμένη αξιοποίηση», δέν είναι ν' ασχολείται κανείς μαζί τους. Δέν έχουν σωτηρία. Ένα καλό μονάχα μπορεί νά τους κάνει κανείς: νά τους προτείνει ως τίτλο τής «πραγματείας» τους τόν ακόλουθο: «Καλύτερα νεκρός, παρά σφαγμένος»... Έ καλή ανατροφή τους δέν τούς επιτρέπει νά δεχτούν δι είναι δυνατόν νά γίνουν σκάνδαλα και μέ τόν νόμο — πολύ περισσότερο νά σκεφτούν δι τά πίο άποδοτικά τών σκανδάλων είναι αυτά πού προσχεδιάζονται συμφώνως τών νόμων, κι όχι οί χοντροκοπιές του Μένιου ή του καμημένου τ' Άθανασόπουλου.

”**Α**, νά μήν ξεχάσουμε τούς πλέον ρεαλιστές. Έκείνους πού βλέπουν πολύ μακριά — λίγο πίο πέρα άπ' τή μύτη τους, δηλαδή. Θα μάς παρηγορήσουν λέγοντας πώς αυτή ή συσσώρευση χρήματος στά χέρια κάποιων «προνοητικών» και «ρυσκοίνδυνων» επιχειρηματιών θα ώφελήσει, σέ τελευταία —πάντα— ανάλυση, τήν οικονομία, θα αναθερμάνει τήν οικονομική δραστηριότητα, θα οδηγήσει σέ νέες επενδύσεις και θ' άποβεί πρós όφελος όλων.

Τό άλισβερίσι θα έχει εδεργετικές επιπτώσεις. Τί πειράζει κι άν μυρίζει λιγάκι... Αυτή κι άν είναι άπάτη! Οί άεριτζήδες βαφτίζονται επιχειρηματίες, ή συμμετοχή στή διάπραξη του έγκλήματος ονομάζεται προνοητικότητα, ή διαρπαγή τής δημόσιας περιουσίας μετουσιώνεται σέ άποδοτικά επενδυμένο κεφάλαιο. Λές και μιλούν σ' ανθρώπους πού δέν έζησαν ή δέν γνωρίζουν τήν ιστορία τής τελευταίας πεντηκονταετίας. “Ας ρίξουν μιά ματιά νά δούν τί άφησαν πίσω τους οί πακτωλοί του Σχέδιου Μάρσαλ, τί άφησαν πίσω τους τά «έκατομμύρια για τήν πρόοδο» τής Χούντας, τί άφησε πίσω της ή μεταπολιτευτική όχταετία τής Ν.Δ. και ή επόμενη άξιέπαινη προσπάθεια του ΠΑΣΟΚ νά γεννήσει νέα «τζάκια»; Δεκάδες υπερχρεωμένες επιχειρήσεις κι ένα σωρό άνίκανους, πάμπλουτους σπεκουλαδόρους. Έ συμπάθεια όρισμένων για τήν έγχώρα «τάξη τών επιχειρηματιών» δέν βρίσκει ανταπόκριση, λόγω έλλείψεως αντικειμένου. “Όσο κι άν προσπαθούν, τό σκάνδαλο πού επίκειται δέν γίνεται νά εξασφαλίσει τέτοια δικαιολογητική βάση. “Ας ψάξουν γι' άλλη.

”**Α**ν όλα πάνε καλά —γι' αυτούς, κακά για μάς— τότε στην ιστορία τών σκανδάλων αυτού του τόπου θα έχει γραφτεί άλλη μιά λαμπρή σελίδα. “Ισως ή λαμπρότερη. Τό σκάνδαλο τών «βραχωδών οικοπέδων» θα φαντάζει μπροστά της άπλός έρασιτεχνισμός. Έ ιδιωτική οικοπεδοφαγική πρωτοβουλία του «μεταπολέμου», θα ντρέπεται νά συγκρίνει τόν χειροτεχνισμό της, μέ τή μεγάλη κρατική βιομηχανία ξεπουλήματος τής δημόσιας γης. Χοντρή δουλειά! “Όχι όμως και χοντροδουλειά. Έκτός άν βρεθεί στον δρόμο του Άχόρταγου κανείς περιεργος, πού θα σβάλει δικαστικά αυτή τή μεγάλη «μπίζνα» και τύχει νά πέσει, μάλιστα, ή προσφυγή του στα χέρια κάποιου τζώρα δικαστικού. Τότε μπορεί νά βγούμε ψευτες και νά γελάσει ανέλπιστα τό χείλι μας.

Μπάμπης Γεωργούλας

Έ Η άσφάλιση πού δέν άσφαλίζει

Πακέτο μέτρων για τήν έξυγίανση και τόν έκσυγχρονισμό του άσφαλιστικού συστήματος τής χώρας έτοιμάζει ή κυβέρνηση. “Ός τά τέλη του Μάη θα ξέρουμε τή μορφή πού θα πάρουν συγκεκριμένα. Συζητούνται πάντως τά ακόλουθα.

Α. Έξομοίωση τής άσφαλιστικής επιβάρυνσης, εργοδότη και εργαζομένου, μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Νά ισχύουν δηλαδή και για τόν ευρύτερο δημόσιο τομέα οί αναλογίες πού ισχύουν στο **ΙΚΑ**. Δηλαδή 2 τής επιχείρησης, 1 του εργαζομένου.

“Ός γνωστόν, στον δημόσιο τομέα ή αναλογία είναι τελείως διαφορετική: 1 του εργαζομένου, 5 έως 10 τής επιχείρησης.

Β. Κατώτερο όριο συντάξεως, ανεξαρτήτως άσφαλιστικών προϋποθέσεων.

Γ. Παράταση, σταδιακή, του όριου συνταξιοδότησης.

Δ. Αναμόρφωση τών ύγειονομικών επιτροπών για τίς συντάξεις άναπηρίας, πού θεωρείται δι έχουν γεμίσει τήν Έλλάδα μέ συνταξιούχους λόγω άναπηρίας.

Δέν γνωρίζουμε ακριβώς ποιά θα είναι τά μέτρα. Πάντως από τήν ήδη άνακοινωθείσα «φιλοσοφία» τους είναι φανερό δι δέν πρόκειται για έξυγίανση αλλά για καθαρά ταμιακή διευκόλυνση του δημόσιου τομέα για νά περιστείλει τά έλλείμματά του. Και δεύτερον, είναι μιά ακόμη προσπάθεια άνακατανομής τών εισοδημάτων υπέρ τών δημόσιων επιχειρήσεων, αφού ατζάνει

Δια χειμνίου ασφαλισμού

τή συμμετοχή του εργαζομένου και περιορίζει εκείνη της επιχείρησης αξάνοντας τά έσοδά της. Καί βέβαια είναι εξοργιστικό σχεδόν οι εργαζόμενοι π.χ. των Τραπεζών τά πληρώνουν 5 έως 10 φορές λιγότερο ασφάλιστρο, σέ αναλογία του μισθού τους, σέ σχέση μέ τούς εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα. 'Αλλά θά μπορούσε νά προβάλει κανείς τήν έξής άπλοϊκή ένσταση στά αναμορφωτικά μέτρα του κ. Σουφλιά. Γιατί τάχα, αυτή ή εξομοίωση ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, νά μή γίνει μέ έναία μέν αναλογία εισφορών αλλά πρός τά πάνω; Γενικεύοντας δηλαδή, κάποια λογική αναλογία, άς πούμε 1 μέ 3 ή μέ 4. Διότι ώς γνωστόν επίσης, *πράγμα πού άποσιωπάται πάντοτε, τό ασφάλιστρο είναι φόρος επί τής εργασίας*. Γιατί όχι, λοιπόν, όμοια μέν φορολόγηση τής εργασίας αλλά όχι εις βάρος του εργαζομένου αλλά του εργοδότη. 'Ετσι κι άλλως γιά τούς ασφαλιστικούς φορείς τά έσοδα θά είναι τά ίδια.

Και μιά και πολύς λόγος γιά ανταγωνιστικότητα: Τό συνολικό ασφάλιστρο πού πληρώνεται στην 'Ελλάδα (εργαζόμενου και εργοδότη) κυμαίνεται περί του 35% του μισθού, σέ μερικές περιπτώσεις φτάνει, μαζί μέ τήν επικουρική ασφάλιση, στό 40%. 'Ο μέσος όρος στίς χώρες τής ΕΟΚ δέν ξεπερνά τό 25%. 'Επιπλέον εκεί οι άνθρωποι έχουν πραγματική ασφάλιση και δέν τρελαινονται στίς ούρές του ΙΚΑ. Πώς θά γίνουν ανταγωνιστικά τά ελληνικά προϊόντα μέ τόσο ύψηλή σέ σχέση μέ τίς χώρες τής ΕΟΚ φορολόγηση τής εργασίας;

Τέλος και παρεμπιπτότως: Μέσω κρατήσεων υπέρ του ΟΓΑ όλοι οι 'Ελληνες πληρώνουν γιά τή συνταξιοδότηση των άγροτών. Και όρθως. Γιατί όμως οι άγρότες νά μήν πληρώνουν φόρο εισοδήματος, όταν μάλιστα πλείστα όσα άγροτικά νοικοκυριά έχουν εισοδήματα «πολλαπλάσιως πολλαπλάσια» σέ σχέση μέ τούς μισθωτούς; Στόν τόπο μας υπάρχουν πλέον χιλιάδες άγροτικά νοικοκυριά μέ 10 και 15 εκατ. δρχ. τό χρόνο άγροτικό εισόδημα και δέν πληρώνουν δεκάρα, ένώ ό μισθωτός πληρώνει τουλάχιστον έναν μισθό τό χρόνο;

Γιά μεταρρυθμίσεις και έκσυγχρονισμούς βέβαια μιλάμε. Φαίνεται όμως ότι τίς μεταρρυθμίσεις και τούς έκσυγχρονισμούς οι Ιθύνοντες τής έξουσίας τούς θυμούνται μένο μέχρι εκεί πού δέν πρόκειται νά θίξουν τά ψηφοθηρικά συμφέροντά τους, μέχρι εκεί πού δέν θά εξαργιώσουν τίς συντεχνίες. Οι μισθωτοί (τούς) συνήθισαν νά πληρώνουν.

Κ. Νικολάου

Μιά τηλεόραση χωρίς διαφήμιση

'Η ιδιωτική τηλεόραση είναι μιά πραγματικότητα, μιά πραγματικότητα όπως όλες οι άλλες πού κοσμούν τήν άκοσμη ζωή μας. 'Ηρθε έν όνόματι τής πολυφωνίας, έν όνόματι του δημιουργικού ανταγωνισμού, έν όνόματι του πολίτη πού δέν πρέπει νά χειραγωγείται από τό μονοπώλιο των κρατικών καναλιών, έν όνόματι τέλος πάντων τής προόδου, αυτού του αναπόδραστου νόμου των κοινωνιών στόν όποιο ζύνδει και ή δική μας. Καί όπως φαίνεται ή ιδιωτική TV δέν είναι από εκείνες τίς πραγματικότητες πού έρχονται και παρέρχονται. Μας έχει κολλήσει γιά τά καλά.

'Οποίος πολιτισμός ή ιδιωτική TV

Τό γεγονός ότι ή ιδιωτική τηλεόραση στην 'Ελλάδα έχει λίγη ζωή θά μπορούσε νά τής δώσει μιά περίοδο χάριτος. Λογικό μοιάζει: οι άνθρωποι δικαιούνται μιά χρονική περίοδο πειρατισμού, νά βρούν τό ύφος τους, νά δοκιμαστούν και νά αναπροσαρμοστούν βελτιούμενοι. 'Ωστόσο τό δείγμα γραφής πού έδωσαν οι υπάρχοντες ήδη ιδιωτικοί τηλεοπτικοί σταθμοί είναι τόσο άποκαλυπτικό και τόσο πιστό αντίγραφο όρισμένων σταθερών προτύπων πού δέν πρόκειται νά παρουσιάσει στό μέλλον εκπλήξεις ούτε δυσάρεστες ούτε ευχάριστες. Κυρίως όχι τίς τελευταίες.

Αυτό τό δείγμα γραφής τό χαρακτηρίζει μιά ποιότητα πού μέ τά επεικέστερα των κριτηρίων είναι κάτω του μετρίου. 'Αμερικάνικες σαπουνόπερες —λέγονται και δοκιμασμένες έπιτυχίες— πού περιγράφουν τά οικογενειακά δράματα και τούς νταλκάδες των 'Αμερικανών μεσοαστών, τηλεπαιχνίδια, πολύ σπόρ, σχεδόν άνύπαρκτα τά παιδαγωγικά-μορφωτικά προγράμματα, βιντεοκλίπ πού «εικονογραφούν» τούς μουσικούς και τή μουσική, σπάνιες οι συζητήσεις κι όσες γίνονται, έν όνόματι τάχα τής άμεσότητας, περιστρέφονται γύρω από πολιτικοειδή κουτσομπολιά,

Δια γυμνού σφάλλου

δελτία ειδήσεων ξερά, λιγόλογα, πού συχνά αναγορεύουν τήν άσημαντότητα σέ είδηση δίνοντάς της τήν ίδια ή και περισσότερη βαρύτητα μέ τά όντως σημαντικά γεγονότα τής επικαιρότητας. Λόγος διαφημιστικός, λαχανιασμένος, αγχώδης, ρυθμός πολυβόλου, παρατονισμοί, χαμόγελα νεκρά και γλυκερά. Και διαφήμιση, πολλή διαφήμιση. Τί σοί ιδιωτικοί σταθμοί θά' ταν αυτοί άν ό λόγος ύπαρξής τους δέν ήταν τά κέρδη από τή διαφήμιση. Κάποτε ύπήρχε μία τέχνη και μία τεχνική πού λεγόταν μοντάζ. Ένα καλό μοντάζ έσωζε ένα μέτριο φίλμ, ένα άριστο φίλμ καταστρεφόταν από ένα άτεχνο μοντάζ. Τό μοντάζ τών φίλμ τό ανέλαβε τώρα ό διαφημιστής πού παρεμβάλλει σέ κάθε προβολή πέντε έξι διαφημίσεις και δύο τρία «σύντομα δελτία ειδήσεων», πανομοιότυπα άλλωστε, διακόπτοντας τόν ειρμό, τίς έντάσεις, τή ροή τής αφήγησης, περιφρονώντας τό όποιο αισθητικό αποτέλεσμα.

Αυτή ήταν ή νέα τηλεοπτική δημιουργία, γνωστή άλλωστε από τά διεθνή πρότυπά της πού προηγήθηκαν κατά δέκα ή είκοσι χρόνια και πού μόνο κάποιοι άθεράπευτο «έκσυγχρονιστές» προπαγάνδιζαν στόν τόπο μας σάν αναγέννηση τών τηλεοπτικών θεσμών.

Τό συμπέρασμα πού προκύπτει άβίαστα: *Ή κρατική τηλεόραση, όπως και τό κρατικό ραδιόφωνο, συγκρινόμενη μέ τήν ιδιωτική είναι ποιοτικά πολύ άνώτερη.* Όχι καλή, αλλά πολύ καλύτερη από τήν ιδιωτική. Και εξηγείται γιατί: ή κρατική τηλεόραση έχει μέσα, ανθρώπους έμπειρους, συσσωρευμένη πείρα, είναι ύποχρεωμένη νά είναι σχετικά άνιδιοτελής, είναι ύποχρεωμένη νά άσκει μία μορφωτική λειτουργία χωρίς νά ύπακούει στό νόμο τού «σπόνσορα», τού χρηματοδότη διαφημιστή, τέλος, τά κεφάλαιά της — τού Έλληνα φορολογούμενου δηλαδή — είναι άσυγκρίτως περισσότερα σέ σχέση μέ τά πενιχρά κεφάλαια πού συγκέντρωσαν στό έρπα-κόλλα οι ιδιώτες κεφαλαιούχοι (έκδότες έφημερίδων στήν πλειοψηφία τους).

Αυτά τά συγκριτικά πλεονεκτήματα καθιστούν τήν κρατική τηλεόραση (και τό ραδιόφωνο) πραγματικά άσυναγώνιστη, παρόλο τόν κρατικό παρεμβατισμό και τόν κομματισμό, τίς άργομισθίες και τή βραδυκίνητη γραφειοκρατία πού τήν κατατρέχουν. Και είναι κρίμα πού αυτά τά συγκριτικά πλεονεκτήματα όχι μόνο δέν αξιοποιούνται αλλά καλλιεργείται ή έντύπωση ότι ή ιδιωτική τηλεόραση είναι δυναμική, άδέσμευτη, πολυφωνική μέ βάση τό δόγμα πώς ό, τι τό ιδιωτικό είναι καλό, ό, τι δημόσιο κακό.

Μιά άπάντηση στόν άνταγωνισμό

Ύποστηρίζοντας ότι ή κρατική τηλεόραση είναι άσυναγώνιστη, δέν έννοώ ότι δέν ύπόκειται κι αυτή στή δοκιμασία τού άνταγωνισμού. Στήν προκειμένη όμως περίπτωση ό άνταγωνισμός είναι φθορά γιά τήν κρατική τηλεόραση: ήδη κι αυτή έχει υιοθετήσει όρισμένα σουσουμία τής ιδιωτικής, όπως ή διακοπή τών προβολών από διαφημίσεις, τό αγχώδες πολυβολητό στήν έκφορά τού λόγου ή ό άνησυχητικός πολλαπλασιασμός τής τηλεσαχλαμάρας. Έπειδή τά ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια γίνονται νόμος και γιά τήν κρατική τηλεόραση, δέν θά περάσει ό καιρός πού κι αυτή θά περιπέσει στό θλιβερό έπίπεδο τής ιδιωτικής.

Μιά άπάντηση ύπάρχει σ' αυτή τήν προοπτική: *Νά μετατραπεί ή τηλεόραση σέ λειτουργία, σέ κοινωνική ύπηρεσία έννημέρωσης και ψυχαγωγίας τού έλληνικού λαού.* Και γιά νά έπιτευχθεί αυτό πρέπει νά άποδεσμευτεί από τή διαφήμιση. Άν ή τηλεόραση επενδύσει στήν ποιότητα, τότε πρέπει νά βγάλει τή διαφήμιση από τίς όθόνες της. Άς αφήσει τή διαφημιστική κερδοσκοπία, τους διαφημιστές σπόνσορες και τους διαφημιζόμενους στή δικαιοδοσία τής ιδιωτικής τηλεόρασης, άς μήν «μάθουν» οι Έλληνες από τήν TV ότι τά καλύτερα παπούτσια είναι τά NIKE, ή καλύτερη όδοντόπαστα είναι ή Κολγκέιτ, ή ότι ό καλύτερος ύποψήφιος είναι ό τάδε Ταδόπουλος. Τό παράδειγμα τού BBC, παρά τόν άγριο θατσερισμό τής Άγγλίας, είναι έδω γιά νά ύπενθυμίσει ότι ή καλύτερη τηλεόραση τής Εύρώπης δέν έχει διαφημίσεις. Έτσι τό 1987 κατέκτησε βραβεία σέ διεθνείς διαγωνισμούς: ή γαλλική κανένα.

Άπό τήν άλλη μεριά, θά μπορούσε νά επιβληθεί ειδικός φόρος στό σύνολο τών διαφημίσεων (άπό ιδιωτικούς σταθμούς, έντυπα κλπ.), τά έσοδα τών όποιών θά άποδίδονται άποκλειστικά στήν κρατική τηλεόραση. Έτσι ή άπώλεια τών έσόδων δέν πρόκειται νά είναι σημαντική.

Ύπενθυμίζουμε ότι ή πρόταση αυτή δέν είναι πρώτη φορά πού άκούγεται. Ύπήρχε, γιά παράδειγμα, στό προεκλογικό πρόγραμμα τού ΚΚΕ Έσωτ.-Α.Α, και έχει ύποστηριχθεί από πολλούς. Στήν Εύρώπη μάλιστα αναπτύσσεται όλόκληρη κίνηση γιά τήν κατάργηση τής διαφήμισης από τά δημόσια κανάλια. Πιο συγκεκριμένα, στή Γαλλία, διανοούμενοι και σημαντικοί καλλιτέχνες όπως ό Μάξ Γκαλό, ό Π. Μπουρντιέ, ό Ζ. Ντεριντά, ό Μισέλ Πικολί, ή Έλιζαμπέτ Μπάτιντερ, ό Κώστας Γραβās, ό Κλώντ Σαμπρόλ κι άλλοι πολλοί μάχονται γιά τήν υιοθέτηση αυτής τής ιδέας. Άν αναφέρουμε τό παραδειγμα τους δέν είναι γιά ν' άποκτήσει έγκυρότητα ή πρόταση μέ τό βάρος τών Έσπερίων αλλά γιά νά φανεί ότι οι άνθρωποι κάτω από ίδιες συνθήκες μπορούν νά μάχονται γιά κοινούς στόχους. Δέν εξηγούνται όλα μέ τίς περιβόητες ελληνικές ιδιομορφίες.

Έπάρχει πρόθεση, σέ εποχή πού όλοι όμνούν στό διάλογο και τήν πολυφωνία, νά συζητηθεί μία τέτοια πρόταση; Δέν έννοώ στό Μέγκα Τσάνελ ή στήν Άντένα, αλλά στή δημόσια ραδιοτηλεόραση. Έκει πού ύποτίθεται ότι μάς πέφτει λόγος γιά τήν πληρώνουμε.

Άγγελος Έλεφάντης

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

Λιθουανία

Κι όμως, σίγησαν άριστεροί και δεξιοί στην περίπτωση της Λιθουανίας και των άλλων βαλτικών χωρών που ζητούν την ανεξαρτησία τους με βάση το δικαίωμα των λαών στη αυτοδιάθεση. Άπό τή άριστερά ή σιωπή «νομιμοποιείται» επειδή, φαίνεται, οί Λιθουανοί είναι αντιδραστικοί, δυτικόφιλοι, γερμανόφιλοι από τή δεξιά μή τυχόν και θιγεί ο Γκορμπατσώφ. Τό αποτέλεσμα τό ίδιο. Οί διακηρύξεις για τή ανθρώπινα και πολιτικά δικαιώματα, για δημοκρατία και αυτοδιάθεση είναι καλές και βολικές μόνον όταν δέν κοστίζουν μόνο όταν στρέφονται κατά των αντιπάλων. Άν πρόκειται νά εφαρμόσουμε αυτές τής δημοκρατικές άρχές, τότε αρχίζουν οί σκοπιμότητες και οί εκπτώσεις. Όστόσο τό δικαίωμα των λαών στη αυτοδιάθεση δέν είναι διαπραγματεύσιμο και «ελαστικό». Ό,τι κι αν είναι, ό,τι κι αν πιστεύει ο κάθε λαός. Πολύ περισσότερο πού στη περίπτωση τής Λιθουανίας, τής Λετονίας και τής Έσθονίας, υπάρχει στρατιωτική προσάρτηση από τήν ΕΣΣΔ, συνέπεια του συμφώνου Μολότωφ - Ρίμπερτροπ του 1939. Είναι κατεχόμενα έδάφη. Τό ζήτημα των σχέσεων μεταξύ ΕΣΣΔ και βαλτικών χωρών είναι τελείως διαφορετικό και θά μπορούσαν νά διευθετηθούν μεταξύ ανεξάρτητων κρατών, είτε πρόκειται για οικονομικές σχέσεις είτε πρόκειται για τή δικαιώματα τής ρωσικής μειονότητας στις χώρες αυτές. Ό Γκορμπατσώφ ώστόσο λειτουργεί με τή γνωστά ανακλαστικά του ήγεμονισμού, με τή λογική τής βίας. Διότι βία είναι όχι μόνο τή τάνκς (τή ρωσικά τάνκς άλλωστε δέν σταμάτησαν νά σουλατσάρουν στη Λετονία), αλλά και ο οικονομικός αποκλεισμός, κάτω από τον οποίο λύγισαν οί Λετονοί ρίχνοντας, τελικά, ή προσωρινά, νερό στο κρασί τους. Γιατί δέν είχαν πετρέλαιο. Έχουν υπάρξει τόσες βαναυσότητες στο όνομα τής δημοκρατίας, όταν πίσω τους κρύβονται χυδαίες σκοπιμότητες. Τό άγκάθι τής Βαλτικής θά μπορούσε νά ζημιώσει τήν πολιτική θέση του Γκορμπατσώφ μέσα στην ΕΣΣΔ. Και μπροστά σ'

αυτό τό ένδεχόμενο, οί Δυτικοί, πρωτοστατούντων του Μπούς, του Κόλ και του Μιτερράν, συνέστησαν στους Λιθουανούς σύναψη. Τήν ίδια γραμμή άκολούθησαν στή μωλωχτά και οί δικοί μας. Άλλά οί διακηρύξεις κρεσέντο. Πειράζει νά μήν τής πιστεύουμε όταν, άλέκτωρ πριν λαλήσει τρίς, διαψεύδονται;

Περί αυτονομίας

Τίς στιγμές πού γράφεται αυτό τό σημείωμα, οί καθηγητές τής Μέσης Έκπαίδευσης άποφασίζουν, μέσα από τής γενικές τοπικές συνελεύσεις τους, για τό αν θά πραγματοποιήσουν άπεργία κατά τή διάρκεια των εξετάσεων. Είναι γνωστή ή δήλωση του Γ.Γ. του ΚΚΕ Γρηγόρη Φαράκου, πού τους καλούσε νά τό ξανασκεφτούν, όπως γνωστή είναι και ή άπάντηση των καθηγητών... Στην άτυπη διένεξη παρενβή (Πέμπτη 10/5) και ο Λ. Κύρκος, ο όποιος κατηγορήσε τους καθηγητές ότι άσκησαν «άκραία κριτική» στις δηλώσεις Φαράκου, προσθέτοντας: «Οί κοινωνικές οργανώσεις έχουν τήν αυτονομία τους, αλλά μή φτάσουμε στην αντίληψη, όπου τή κόμματα δέν θά έχουν τή δυνατότητα νά διατυπώσουν μιά σκέψη». Δηλαδή, αν καλά καταλάβουμε, ή «άκραία κριτική» των καθηγητών στον Φαράκο έμποδίζει τον Συνασπισμό νά εκφέρει τή δική του άποψη για τό θέμα; Περίεργα πράγματα. Ή μήπως ισχύει και έδώ τό ρηθέν, όσο συμφωνείτε μαζί μας είσθε αυτόνομοι;

Ραδιοφωνικές φοροαπαλλαγές

Οί ιδαλγοί των ύψηλών ιδανικών τής ατομικής πρωτοβουλίας, τής ενημέρωσης και τής πολυφωνίας, έχουν άλλεργία με τήν ισότητα ύποχρεώσεων άπέναντι στο νόμο. Άν πρόκειται νά βάλουν και οί ίδιοι τό χέρι στην τσέπη, όλες εκείνες οί διατριβές περί παραοικονομίας, φοροδιαφυγής και φοροαπαλλαγής γίνονται καπνός και προβάλλουν τό άλλο ιερό (τους) δικαίωμα: τό δικαίωμα στην εξαίρεση, διότι αυτοί ό,τι κάνουν τό κάνουν για τό καλό του τόπου και των θεσμών, μακριά άπ' αυτούς τή ιδιοτελή περι κέρδους. Αυτοί άσκούν λειτουργία. Και ως γνωστόν στην Έλλάδα είναι τόσοι και τόσοι πού δέν δουλεύουν, δέν κερδίζουν, είναι άπλώς λειτουργοί. Πρωτοπόροι στην ιδεολογία τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας, αλλά και

πρωτοπόροι στον άγώνα τής αυτοεξαίρεσης. Στην καθομιλουμένη: κάτω τή χέρια από τό ιερό δικαίωμα τής φοροαπαλλαγής.

Ή τελευταία έκρηξη αυτού του κινήματος για νόμιμη φοροαπαλλαγή έρχεται από τους ιδιωτικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς, πού σφόδρα ταραχθήκαν όταν έμαθαν ότι ο δικός τους, ο κ. Έβερτ, και ο κ. Σουφλιάς προτίθενται νά φορολογήσουν τή έσοδά τους. Έμεις, ρε παιδιά, πού σάς βγάλαμε; Έμεις πού θυσιαζόμαστε για τήν πολυφωνία, τήν ενημέρωση του έλληνικού λαού, έμεις πού σπάσαμε τό μονοπώλιο τής κρατικής ραδιοτηλεόρασης; Και πάει λέγοντας ο χορός των «έπιχειρημάτων». Πρωτοπόροι στον άγώνα οί δημοσιογράφοι, οί σταθμοί, οί ιδιοκτήτες, οί παράγοντες των δημοτικών σταθμών, οί έφημερίδες. Άπό κοντά και ή αντιπολίτευση, του Συνασπισμού μή εξαίρουμένου. Έ, λοιπόν, στο σημείο αυτό είμαστε με τήν κυβέρνηση.

Άσυνεπείς στή ραντεβού τους

Τελικά αυτή ή συνάντηση των 3 ρευμάτων, όπως τήν άποκαλεί ο Λ. Κύρκος, κάτι γίνεται και χαλάει πάντα τήν τελευταία στιγμή. Μέχρι τό 1988 οί νυν συνασπισμακοί περίμεναν τον Άντρέα ο όποιος, έρωτευμένος με τήν έξουσία, τους έστηνε συνεχώς στή ραντεβού. Τά δύο τελευταία χρόνια τό ΠΑΣΟΚ άποφάσισε νά πάει στο ραντεβού, αλλά ο Συνασπισμός, πικραμένος από τήν άσυνέπεια, έθετε δρους. Προχτές πάλι ο κ. Παπανδρέου, όσμιζόμενος τήν έπαναφορά τής ένισχυμένης αναλογικής και έχοντας ούτως ή άλλως άποτύχει στην προσπάθεια του νά διατηρηθεί εκ του Συνασπισμού στην έξουσία, διακήρυξε στην Κ.Ε.: Άπέτυχε ή στρατηγική τής συνεργασίας, εμπρός για νέες αυτοδυναμίες. Τήν ίδια ώρα ο Συνασπισμός άποφασίζει και πάλι άνοιγμα προς τό ΠΑΣΟΚ, προσβλέποντας στους Γεννηματά, Λαλιώτη πού με τή σειρά τους προσβλέπουν στον Ά. Παπανδρέου κ.ο.κ. Σάν ταινία πού τήν βλέπουμε από τήν μέση: έδώ ήρθαμε, πού λένε, πάμε νά φύγουμε.

Σκανδαλώδη(1)

Έφτασε τελικά, πολύ πιό σύντομα άπ' ότι περιμέναμε, ή μέρα πού ή Ν.Δ. ένωσε τής συνέπειες τής σκανδαλομανίας τής, πού είχε τόσο

ἀπλοϊκά και εὔλωτα ἐκφραστῆ με ἐκεῖνη τὴν περιβόητη ἐξίσωση **Μητσοτάκη: Δημόσιος τομέας ἄντρο σκανδάλων και διαφθορᾶς.** Τό δόγμα αὐτό ὁδήγησε στή μὴνυση τῶν βουλευτῶν τῆς Ν.Δ. κατὰ τοῦ Ἄνωμερίτη, στή δίωξη και προφυλάκιση του γιά μιάν ἐνέργεια, ἕνα διακανονισμό χρεῶν, πού βρισκόταν μέσα στό πλαίσιο τῆς ἀρμοδιότητος του και τῆς διακριτικῆς του εὐχέρειας. Γιά νά λέμε τὴν ἀλήθεια, δέν ἦταν ὁ ἴδιος ὁ διακανονισμός (ἔχουν γίνεῖ ἀναριθμητοί τέτοιοι στό παρελθόν) πού γέννησε τίς ὑποψίες ἀλλά τὰ ὀνόματα τῶν ὀφειλετῶν Ἀρφάνη και Χιώνη. Μηνύσεις, διώξεις, προφυλακίσεις με βάση τόν ὑπερβάλλοντα ζῆλο κάποιου δικαστῆ και τὴν ἐλληνοπρεπῆ βεβαιότητα ὅτι ἀφοῦ τὰ βρῆκε με τούς Ἀρφάνη-Χιώνη τό πράγμα βρωμαίει. Ἄποτέλεσμα: παρέλυσαν ἀπό εὐθνοφοβία τῶν διοικητῶν τῶν Τραπεζῶν ὄλοι οἱ διακανονισμοί. Γράφαμε παλιότερα ὅτι τό μαράζωμα τοῦ δημοσίου τομέα ἦταν τῆς Ν.Δ. και μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια ἢ ταύτιση του με τὰ σκάνδαλα, ἢ κατασφυοκάντηση, ἢ σπύλωση δικαίων και ἀδικῶν και τελικά ἢ παραλυσία του δέν ἦταν πολιτικά οὐδέτερες, ἂν δέν ἦταν σκόπιμες. Ἄλλα ἢ Ν.Δ. ἔπυσε στὸν λάκκο πού ἢ ἴδια ἔσκαψε, καθὼς ἢ παραλυσία τῶν διοικήσεων τῶν Τραπεζῶν μπλοκάρει τόν διακανονισμό τῶν χρεῶν τῶν προβληματικῶν ἐπιχειρήσεων πού χρωστᾶνε ὄλες μεγάλα ποσά στίς Τράπεζες. Οἱ ἰδιώτες ἀπαιτοῦν διακανονισμό, πῶ σωστά χαριστικό συμβιβασμό, ὄστε πληρώνοντας κάποιον συμβολικό ποσό ν' ἀγοράσουν καθαρές τίς προβληματικές. Μ' ὄλλα λόγια τὰ χρέη τοῦ παρελθόντος θά τὰ πληρώσουν οἱ καταθέτες, ὁ πολὺς κόσμος και ὄχι ὁ συγκεκριμένος ἰδιώτης στὸν ὄποιο θ' ἀνήκει στό ἐξῆς ἢ προβληματική. Πρόκειται βεβαίᾳ γιά πολιτική ἐπιλογή και ὄχι γιά ποινική πράξη — δέν θά πέσουμε στό ἴδιο ἐπίπεδο στό ὄποιο τόσο συχνά και ἀδιάκριτα ἔπυσε στό παρελθόν ἢ Ν.Δ. Βλέποντας τώρα τὴν ἀπροθυμία τῶν διοικητῶν τῶν τραπεζῶν νά ἐφαρμόσουν τὴν πολιτική αὐτή ἐπιλογή (δεδομένου ὅτι ὁ ὄποιοσδήποτε πού, εἴτε τώρα εἴτε στό μέλλον, διαφωνεῖ πολιτικά μ' αὐτὴν θά μποροῦσε νά «φιλοτεχνήσει» μέσα ἀπό αὐτὴν ἕνα ποινικό ἀδίκημα και νά ὑποβάλει μὴνυση) και βλέποντας ὅτι ἢ κατασφυοκάντηση τοῦ δημοσίου ἔφτασε νά ἐμποδίζει τὴν πολιτική τῆς γιά «λιγότερο κράτος», ἢ Ν.Δ. βρῆκε τὴν σολομόντεια λύση. Ἄντί

ν' ἀλλάξει μυαλά και νά ἀντιμετωπίσει τό ζήτημα πολιτικά ἐξακολουθεῖ νά τό ἀντιμετωπίζει ποινικά: διά στόματος τοῦ κ. Σουφλιᾶ ἢ κυβέρνηση σκέφτεται νά τροποποιήσει τόν νόμο μετατρέποντας τό σχετικό ἀδίκημα ἀπό κακούργημα σέ πλημμέλημα. Μά καλά, γιά πλημμελήματα φωνάζατε τόσο καιρό βρε παιδιὰ;

Σκανδαλώδη (II)

Αὐτὰ ἀπό τόν κ. Σουφλιᾶ, ὁ ὄποιος ἔχει βέβαια και τό πρόβλημα. Οἱ ὑπόλοιποι τόν χαβά τους. Πρό ἡμερῶν ὁ ἐπί τῆς Δικαιοσύνης κ. Κανελλόπουλος ἐξήγγειλε, ὄς ἰδέα μάλιστα τοῦ κ. Μητσοτάκη, τὴν δημιουργία στό ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης μιᾶς ἐπιτροπῆς πού θά ἀσχολεῖται με τὰ σκάνδαλα τοῦ Δημοσίου, θά ἐπιλαμβάνεται κάθε σχετικῆς καταγγελίας κλπ. Ἄφήνουμε κατὰ μέρος τὴν ἀντισυνταγματικότητα τοῦ πράγματος (ἢ δημιουργία «παραδικαιοσύνης» σχολιάστηκε ἀπό πολλούς) ἀλλά ὑπάρχει και τό γελοῖο τῆς ὑπόθεσης. Τό σκάνδαλο γι' αὐτούς εἶναι κανόνας ὄχι ἐξαίρεση, εἶναι σύμφυτο με τὴν λειτουργία τοῦ Δημοσίου, εἶναι τελικά ἀντικείμενο τῆς λειτουργίας του και ὄς τέτοιο ἀπαιτεῖ τὴ συγκρότηση τῆς σχετικῆς ὑπηρεσίας: ὄπως λέμε Ἐπιτροπὴ Τιμῶν και Εἰσοδημάτων, Διεύθυνση Μεταφορῶν κ.λπ. Τὴν ὄρα λοιπόν πού ὁ κ. Ἐβερτ

ξεκινᾶει τὴν μάχη τῶν 3 ὑπογραφῶν γιά τόν περιορισμό τῆς γραφειοκρατίας, κάποιοι ὄλλοι, δέσμοι τῆς νοοτροπίας πού ἀποτελεῖ τὴν προαῖωνια κατὰρα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, προσπαθοῦν νά ὄχυρώσουν τό Δημόσιο, φτιάχνοντας νέες ἐπιτροπές και ὄρθώνοντας ὄλο και περισσότερο ἐμπόδια στήν ἀνάγκη γιά τὴν εὐέλικτη λειτουργία του. Με ὄλα αὐτὰ τό Δημόσιο κατοχυρώνεται ὄς ὄχωρος γραφειοκρατίας και εὐθνοφοβίας, ἀνίκανος νά ἀνταγωνιστεῖ τόν ἰδιωτικό τομέα ἀλλά και ἀνίκανος νά ἐξυπηρετήσει στοιχειῶδως τόν κόσμο. Πίσω ἀπ' ὄλη αὐτὴ τὴν ὄστερία πού ἔχει δημιουργηθεῖ με τὰ σκάνδαλα, τό πραγματικό πρόβλημα εἶναι κατ' οὐσίαν ἀπλό και ἀφορᾶ βέβαια τὴν κυβέρνηση: εἶναι δηλαδή δικὴ τῆς εὐθύνη νά βρεῖ μερικῆς ἔκατοντάδες ἀνθρώπους ἐντιμους και ἰκανούς γιά νά στελεχῶσει τό Δημόσιο. Γιά τὴν ἐπιλογή ἀλλά και γιά τίς πράξεις τους θά πρέπει ἢ ἴδια ἢ κυβέρνηση ν' ἀναλάβει τὴν εὐθύνη. Καὶ βέβαια μόνο μιᾶ εὐθνοφοβῆ, δηλαδή κακῆ κυβέρνησης θά προσπαθοῦσε νά ἐξασφαλίζει τόν ἑαυτό τῆς περιορίζοντας τὴν εὐελιξία τῶν ἀτόμων πού ἐπιλέγει. Ἄν τό κόμμα τοῦ 46% δέν διαθέτει αὐτούς τοὺς ἀνθρώπους, τότε ὄφείλει νά παραιτηθεῖ και νά ζητήσει συγγνώμη ἀπό τόν κόσμο, ὄτι κακῶς ζήτησε και ἀνέλαβε τὴν διακυβέρνηση τῆς ὄρας. Τὰ ὑπόλοιπα εἶναι σπασμαδικῆς κινήσεις κάπου μεταξύ ὄστερίας και ἰδεολογικοῦ φαναρισμοῦ.

Δομήνικος Θεοτοκόπουλος

Τὴ 1η Σεπτεμβρίου ἀνοίγει ἢ ἔκθεση με ἔργα τοῦ Δομήνικου Θεοτοκόπουλου στό Ἡράκλειο Κρήτης, ὄργανωμένη ἀπό τό Δῆμο Ἡρακλείου και τό Πανεπιστήμιο Κρήτης. Πρόκειται γιά μιᾶ λαμπρῆ πρωτοβουλία, πού γιά νά ἔρθει σέ πέρασ χρειᾶστηκαν κόποι, φροντίδα, ἀγάπη και γνώση, γιά νά τιμηθοῦν τὰ 450 χρόνια ἀπό τὴ γέννηση τοῦ μεγάλου ζωγράφου. Ἐπιπλέον, αὐτό τό μεγάλο διεθνές εἰκαστικό γεγονός σκοπεῖται στήν ἐπανεκτίμηση τοῦ ἔργου του «Ἐλ Γκρέκο», ἔργα του θά ἔρθουν ἀπό τὴν Ἰσπανία και ὄλλες ὄρες, εἰδικὸι θά συζητήσουν γι' αὐτό στίς διάφορες ἐκδηλώσεις πού ὄργανώνονται. Διάφοροι χορηγοί, Ἕλληνες και ξένοι, στήν προκειμένη περίπτωση στάθηκαν στό

ὑψος των περιστάσεων (γιά τὴν ἀσφάλεια και τὴ μεταφορά ἔνός μόνο ἔργου ἀπαιτοῦνται πέντε ἔκατομμύρια δραχμές), χρηματοδοτώντας ταυτόχρονα μιᾶ τετράτομη ἔκδοση με κείμενα εἰδικῶν γιά τόν Δομήνικο Θεοτοκόπουλο. Γιά τὰ ἐλληνικά δεδομένα ἢ πρωτοβουλία εἶναι πράγματι μοναδικῆ. Πολὺ σωστά ἐπιλέχθηκε τό Ἡράκλειο, γενέτειρα τοῦ Δομήνικου Θεοτοκόπουλου, γιά νά γίνεῖ ἢ ἔκθεση. Ὄστόσο, εὐλογα ἀνακύπτει τό ἐρώτημα. Γιατί τάχα ἢ ἔκθεση αὐτὴ νά μὴ μεταφερθεῖ και στήν Ἄθυνα; Ἡ Ἐθνικὴ Πινακοθήκη δέν ἦταν σέ θέση νά ἀναλάβει αὐτὴ τὴν εὐθύνη, ἢ μήπως τέτοιας ἐμβέλειας εἰκαστικά γεγονότα δέν ταιριάζουν στήν πρωτεύουσα. Εἶπαμε ἀποκέντρωση, ἀλλά ὄχι κι ἔτσι.

Μετά δέκα έτη

ΕΝΤΟΣ, ΕΚΤΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΑ ΑΥΤΑ

Η ΑΝΤΟΧΗ ΤΟΥ ΔΙΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

του Δαμιανού Παπαδημητρίου

Ο κ. Στεφανόπουλος είχε πρίν τέσσερα χρόνια ρίξει μαύρη πέτρα πίσω του και έκτοτε δέν έπαψε νά καταριέται τή Νέα Δημοκρατία· «ξαναγύρισε» στηρίζοντας τήν κυβερνητική πλειοψηφία τόσο αὐτονότητα, λές και δέν είχε μεσολαβήσει τίποτα. Ο κ. Καραμανλής είχε κι αὐτός ρίξει μαύρη πέτρα πίσω του· παραμέρισε κι αὐτός όλα του τά όράματα περί υπερκομματικού έθνάρχη και ξαναγύρισε στην Προεδρία ως μονοκομματικός Πρόεδρος, σαν νά μήν είχε μεσολαβήσει όλόκληρη δεκαετία. Από δίπλα και ό Γ. Ράλλης και άλλοι πολλοί: πανστρατιά. Πανστρατιά πού στην οὐσία άντανακλούσε τήν αντίστοιχη πανστρατιά στό επίπεδο του λαού. Από τό «χρονοντούλαπο τής Ιστορίας» όπου ή Δεξιά ήταν, μέχρι τό 1985 τουλάχιστον, καλά κλεισμένα, μέ τήν λαϊκή πλειοψηφία συσπειρωμένη εναντίον της, τώρα τά πράγματα άλλαξαν. Η συσπείρωση —γιατί περί φαινομένου συσπείρωσης πρόκειται— λειτουργεί πλέον υπέρ τής Νέας Δημοκρατίας και είναι τό ΠΑΣΟΚ πού μοιάζει νά κλειδώνεται στό χρονοντούλαπο.

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΔΕΞΙΩΝ

Θά μπορούσε κανείς νά αναφέρει πολλά αίτια γιά τήν ήττα του ΠΑΣΟΚ και τήν αντίστοιχη άνοδο τής Νέας Δημοκρατίας, αίτια ιδεολογικά, κοινωνικά, οικονομικά, αίτια πού έχουν σχέση μέ τις διεθνείς τάσεις και εξελίξεις. Χωρίς νά τά παραγνωρίζουμε, θά λέγαμε ότι ή συσπείρωση γύρω από τή Νέα Δημοκρατία ήταν κυρίως πολιτική —πολιτειακή θά μπορούσαμε νά πούμε άν δέν κινδυνεύαμε νά παρεξηγηθούμε— είχε δηλαδή σχέση μέ τήν έξουσία. Μέ τό ήθος και τό ύφος τής πασοκικής έξουσίας καταρχήν (γιά τά όποια πολύς λόγος έγινε τά τελευταία χρόνια), αλλά κυρίως μέ τήν ίδια τή δομή και τις σχέσεις πού τή συγκροτούν. Κι αυτό όχι μόνο, ή όχι τόσο, λό-

γω τής «τάσης» των Έλλήνων νά πολιτικοποιούν τά πράγματα, όσο τής τάσης πού είχε τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ νά πολιτικοποιεί τά πάντα. Ένας συγκεκριμένος τρόπος άσκησης τής έξουσίας χρεοκόπησε, κατέρρευσε μέσα από τις αντιφάσεις του —τά σκάνδαλα δέν ήταν παρά ή συμβολική επικύρωση και επιβεβαίωση αυτής τής χρεοκοπίας— και ό κόσμος αποφάσισε νά διώξει τό ΠΑΣΟΚ πρίν ή χρεοκοπία προχωρήσει ακόμα πιο βαθιά απ' όσο είχε ήδη προχωρήσει.

Βέβαια θά μπορούσαμε νά αναλύσουμε —τό έχουμε ήδη κάνει πολλές φορές απ' αυτό τό περιοδικό— τή χρεοκοπία του ΠΑΣΟΚ και νά εντοπίσουμε τις αντιφάσεις τής ιδεολογίας του και τήν ασυνέπεια των φορέων της, καθώς και τήν άδυναμία των κοινωνικών στρωμάτων πού κυρίως τό στηρίζαν

νά εκφράσουν μία βιώσιμη πολιτική προοπτική, τήν έσωτερική (και όχι κατ' ανάγκη οργανωτική) δομή του ΠΑΣΟΚ πού, όσο προχωρούσε κανείς προς τά πάνω, τό έκανε νά μοιάζει περισσότερο μέ κύκλωμα παρά μέ κόμμα, τή διεθνή νεοσυντηρητική στροφή και τις ιδεολογικές και οικονομικές επιπτώσεις της στα ελληνικά πολιτικά πράγματα. Άλλά αυτά είναι ψιλά γράμματα. Η οιαδήποτε άνάλυση περί ΠΑΣΟΚ ίσχυε τό ίδιο τό 1980, όταν δηλαδή τό ΠΑΣΟΚ ήταν στην άκμή του, όσο ισχύει και σήμερα. Τότε ό κόσμος τό ψήφισε, σήμερα τό καταψηφίζει — κι αυτό σίγουρα όχι γιατί τότε επικρατούσε κάποια λάθος άνάλυση και σήμερα επικρατεί ή σωστή. Κοντολογίς, δέν είναι οι άνάλυσεις πού ανεβάζουν και κατεβάζουν κυβερνήσεις, αλλά είναι ή συμπυκνωμένη

πολιτική έκφραση των αναλύσεων αυτών, ή πρωτογενής πολιτική πράξη που γίνεται αντιληπτή και που τελικά κρίνεται από τον κόσμο.

Τά ίδια ισχύουν και γιά τή Νέα Δημοκρατία· χωρίς αμφιβολία ή Δεξιά φρόντισε νά επενδύσει τήν πολιτική της άνοδο μέ δλες τίς καινούριες —ή και όχι τόσο καινούριες— ιδεολογικές αναζητήσεις της περί αξιοκρατίας, λιγότερου κράτους, αποτελεσματικότητας, παραγωγικότητας, ανταγωνιστικότητας κ.λπ. Χωρίς νά μπορεί νά ισχυριστεί κανείς ότι τά συνθήματα αυτά δέν έπαιξαν κανένα ρόλο ή ότι δέν έγιναν αντιληπτά από τον κόσμο, έντούτοις δέν νομίζουμε ότι ο ρόλος τους ήταν ποσοτικά και ποιοτικά σημαντικότερος από τό απαραίτητο κερασάκι στήν τούρτα. Καί ή τούρτα ήταν ή παλιά Νέα Δημοκρατία, κυρίως ή Νέα Δημοκρατία του '74-'81, εκείνη που είχε μπει στό «χρονοντούλαπο» και ξαφνικά ξαναβγήκε. Αυτή τήν «ιδέα» της ύπαρκτης, δηλαδή γνώριμης Νέας Δημοκρατίας επέλεξε και υπερψήφισε ο πολύς κόσμος συγκρίνοντάς την μέ τήν εξίσου γνώριμη «ιδέα», δηλαδή πραγματικότητα, του ΠΑΣΟΚ των ετών '81-'89. Ή έπιλογή έγινε ανάμεσα σέ «δύο κόσμους», που ήταν και οι δύο γνώριμοι — άλλ' ο ένας είχε γίνει πλέον αποκρουστικότερος του άλλου.

ΚΑΡΑΜΑΝΛΙΚΟΙ - ΑΒΕΡΩΦΙΚΟΙ

Τό κατά πόσο οι αντιλήψεις αυτές του κόσμου —που στό κάτω κάτω διαμορφώνει πάντα τίς ιδέες και τίς προτιμήσεις του μέ βάση τήν πολιτική του έμπειρία, δηλαδή τό παρελθόν— ανταποκρίνονται στήν πραγματικότητα είναι ένα άλλο ζήτημα. Γιά τό ΠΑΣΟΚ βέβαια δέν γεννάται θέμα: τό ΠΑΣΟΚ του 1990 είναι ίδιο μέ εκείνο του 1988 —παρ' όλη τήν παραπλανητική προεκλογική του εκστρατεία, που βέβαια κανέναν δέν παραπλάνησε— και θά γινόταν ακόμα πιο ίδιο σέ περίπτωση που ο κόσμος τό επιβράβευε μέ τήν ψήφο του.

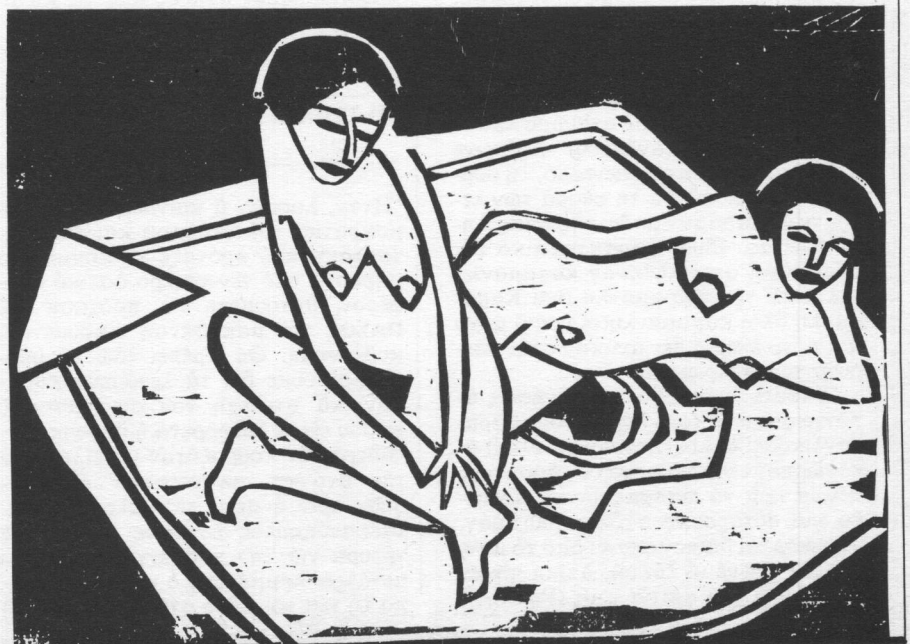
Όσον άφορά τή Νέα Δημοκρατία, τά πράγματα είναι λίγο πιο σύνθετα. Θά πρέπει βέβαια καταρχάς νά πούμε ότι ή προσπάθεια, τήν όποία συμμερίστηκαν πολλοί παράγοντες εκτός της πολιτικής και ή όποία βρήκε μερική άπλήρη και ύποστήριξη μέσα στό ΠΑΣΟΚ, γιά ριζική μεταβολή των πολιτικών μας πραγμάτων και της φυσιογνωμίας των δύο μεγάλων κομμάτων αποκρούστηκε από τή Νέα Δημοκρατία και έπεσε στό κενό. Τό ΠΑΣΟΚ είναι αλήθεια ότι προσπάθησε νά προωθήσει μία συνολική φυγή προς τά μπρός, ούτως ώστε ή χρεοκοπία του

δικού του παρελθόντος νά γίνει χρεοκοπία και των άλλων. Συμμερίστηκε έτσι τό αίτημα των «οικονομικών κύκλων» γιά μακρόβια οικουμενική κυβέρνηση και συνεργασία των δύο μεγάλων κομμάτων, πράγμα που θά επέφερε ριζικές μεταβολές τόσο στό ΠΑΣΟΚ (άλλά τό ΠΑΣΟΚ ούτως ή άλλως πρέπει νά μεταβάλει πλέον τή φυσιογνωμία του) όσο βέβαια και στή Νέα Δημοκρατία. Ή Νέα Δημοκρατία θέλοντας νά συντηρήσει τον εαυτό της (άφου δέν είχε και λόγο, κομματικό λόγο, νά τον αλλάξει) άπέρριψε τήν προσφορά του ΠΑΣΟΚ και επέλεξε τό δρόμο της αυτοδυναμίας. Μέ άλλα λόγια τό ΠΑΣΟΚ προσπάθησε νά αποφύγει τήν ήττα του αλλάζοντας συνολικά τό επίπεδο στό όποιο παιζόταν ή πολιτική αντιπαράθεση, δντας έτοιμο νά θυσιάσει πολλά από τά στοιχεία της φυσιογνωμίας του (προκειμένου νά περισώσει άλλα) και πολλά από τά φυσικά πρόσωπα που τό στελεχώνουν. Ή Νέα Δημοκρατία δέν είχε λόγο νά παρακολουθήσει αυτή τή λογική του ΠΑΣΟΚ. Γι' αυτήν τό επίπεδο αυτόματως θά άλλαζε από τή στιγμή που θά έχανε τό ΠΑΣΟΚ και θά ανέβαινε ή ίδια στήν έξουσία. Αυτή ήταν ή στρατηγική της τόσα χρόνια και δέν έβλεπε κανένα λόγο, τουλάχιστον από πλευράς κομματικού συμφέροντος, νά τήν αλλάξει και μάάλιστα τήν ώρα που ή στρατηγική αυτή ήταν έτοιμη νά αποδώσει καρπούς.

Άλλ' ήδη ή άρνηση αυτή της Νέας Δημοκρατίας, ή έπιθυμία της νά συντηρήσει τον εαυτό της και τή φυσιογνωμία της ως κόμματος, δείχνει πόσο διαφορετική είναι ή σημερινή Νέα Δημοκρατία από τή Νέα Δημοκρατία του '74-'81, τή Νέα Δημοκρατία του Καραμανλή.

Τό θέμα έχει αναλυθεί άλλοι εκτενέστερα και δέν έχει νόημα νά επαναλάβουμε έδώ τά ίδια. Ή ουσία είναι ότι επί Κ. Καραμανλή ή Νέα Δημοκρατία δέν ήταν κόμμα μέ τή στενή έννοια του όρου, αλλά είχε τά γενικότερα χαρακτηριστικά της πολιτικής παράταξης. Ήταν δηλαδή ένας κοινοβουλευτικός όργανισμός κινούμενος στό μίνιμουμ των συνταγματικών έπιταγών μέ σκοπό τήν άσκηση της εξουσίας σύμφωνα μέ τίς ανάγκες των άστικών συμφερόντων. Οι πιο κάτω είχαν τήν «ειδική», τήν πιο στενή αντίληψη των συμφερόντων αυτών, ενώ ο άρχηγός είχε τήν ευρύτερη και πιο μακροπρόθεση σκοπία: ο Καραμανλής αποκλήθηκε έτσι δραματιστής και μπορούμε νά πούμε ότι δημιούργησε «σχολή» στή Νέα Δημοκρατία, σέ μία πολιτική κατεύθυνση ή όποία ταύτιζε τό συμφέρον του έθνους, τό συμφέρον της άστικής τάξης και τό συμφέρον της συντηρητικής παράταξης. Ή ταύτιση αυτή δέν ήταν απλώς ιδεολογική (και συνεπώς, μέ μία έννοια, «κίβδηλη») ήταν πραγματική, γνήσια. Ήταν, μέ μία λέξη, ή ένοποίηση των συμφερόντων αυτών.

Επί Άβέρωφ και μετά επί Μησοτάκη μεσολάβησε ή οικοδόμηση του κομματικού όργανισμου ως μέσου γιά τήν πραγμάτωση της ένότητας αυτής. Καί, όπως σέ κάθε όργανισμό μαζικής έπικοινωνίας, τό μέσο είναι τό μήνυμα (όχι βέβαια μέ τήν έννοια ότι υποκαθιστά τό μήνυμα, δηλαδή τό άστικό συμφέρον, ή ότι μπορεί νά τό άλλοιώνει κατά βούληση, αλλά μέ τήν έννοια ότι μεταξύ του μηνύματος και του αποδέκτη δημιουργείται ένας ένδιάμεσος, τρίτος, όργανισμός, μέ αυτοτελή σχετικώς συμφέροντα, τά όποια μπο-

ροῦν ἐνίστε νά λειτουργήσουν ἀντιθετικά, νά ἐπισκιάσουν ἢ νά καθυστερήσουν τό καθαυτό ἀστικό συμφέρον).

ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΠΑΤΡΟΚΤΟΝΙΑΣ

Μέ τήν ἀποχώρηση τοῦ Καραμανλῆ ἡ Νέα Δημοκρατία δέν ἐπιδόθηκε σέ ἀνοιχτή πατροκτονία, ὅπως π.χ. συνέβη μετά τόν Στάλιν στή Σοβιετική Ἐνωση. Αὐτό ὅμως δέν σημαίνει ὅτι ἡ πατροκτονία δέν συντελέστηκε ἐνμέρει καί πίσω ἀπό τά φῶτα τῆς δημοσιότητας, μέσα ἀπό τή διαμάχη τῶν ἀβερωφικῶν καί τῶν ραλλικῶν (ὄπου ραλλικοί = καραμανλικοί). Ἡ διαμάχη αὐτή εἶχε ἕνα ἐσωκομματικό «ταξικό» ὑπόβαθρο καθώς στήν οὐσία ἦταν διαμάχη ἀνάμεσα στούς πληβίους καί τούς συγκλητικούς τοῦ κόμματος, ἀνάμεσα στούς δευτεροκλασάτους βουλευτές καί τά τζάκια, τούς ἀριστοκράτες τῆς πολιτικῆς καί «δεύτερους μεταξύ ἴσων» μετά τόν Καραμανλῆ. Ἡ ἀποχώρηση τοῦ Καραμανλῆ πυροδότησε τήν ἐπανάσταση ἐναντίον τοῦ ἄμεσου πολιτικοῦ του περιβάλλοντος, τό ὄποιο ἦταν πλέον εὐκολῆ λεία γιά τούς ἀβερωφικούς. Οἱ τελευταῖοι συνέπηξαν ἕναν κύκλωμα ἐξασφάλισης τῶν συμπερόντων τους, τῆς καριέρας τους, τελικά τοῦ καθοδηγητικοῦ τους ρόλου στό κόμμα. Καί ἐπειδή ἦσαν πολλοί καί «ἀσήμαντοι», ἦταν ἀναγκασμένοι νά λειτουργήσουν ἀπό ὀργανωτική ἀποψη δημοκρατικά, νά συγκροτήσουν κόμμα, δημοκρατικές διαδικασίες στή βάση, ὀργανώσεις κ.ο.κ., δημοκρατικές διαδικασίες ἐννοεῖται πού ἐκπορεύονταν ἀπό τά πάνω καί πού ἐπικύρωναν τήν κυριαρχία τῆς μιᾶς πτέρυγας μέσα στό κόμμα. Τό σύστημα πού ἐγκαθίδρυσαν (βάση, κομματικά ὄργανα, κοινοβουλευτική δμάδα, ἀρχηγός) ἦταν τόσο συνεκτικό πού (βοηθούσης καί τῆς λίστας, πού γιά δικούς του σκοπούς εἶχε καθιερώσει στή θέση τοῦ σταυροῦ προτίμησης ὁ κ. Παπανδρέου) συνέτεινε στόν πολιτικό παραγκωνισμό, τή συρρίκνωση καί τελικά τή φθορά τῶν λεγόμενων καραμανλικῶν τῆς Νέας Δημοκρατίας. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὄλοι αὐτοί ἀποκλήθηκαν καραμανλικοί μετά τόν Καραμανλῆ (ἐπί Καραμανλῆ ὄλοι καραμανλικοί ἦταν) μόνο καί μόνο ἐπειδή δέν ἀνῆκαν στήν πτέρυγα τῶν ἀβερωφικῶν.

Ἐκτοτε ἐγιναν πολλές κινήσεις ἀπόγνωσης ἀπό τούς λεγόμενους καραμανλικούς: ἄλλοι (Στεφανόπουλος) ἀποχώρησαν γιά νά φτιάξουν δικό τους κόμμα (γιά νά εἰσπράξουν τό εἰρυνικό καί αὐτάρεσκο σχόλιο τοῦ Εὐάγ. Ἀβέρωφ ὅτι ὄποιον φεύγει ἀπό τό μαντρί τῶν τῶνε οἱ λύκοι), ἄλλοι πήγαν χολωμένοι στά σπίτια τους (Ράλλης),

ἄλλοι, ἀναλογιζόμενοι τή βασιμότητα τοῦ σχολίου τοῦ κ. Ἀβέρωφ, ἔμειναν μέσα περισσότερο ἢ λιγότερο σιωπηλοί, βλέποντας τήν κοινοβουλευτική δύναμη τῆς πτέρυγας τους νά ἐξασθενεῖ μετά ἀπό κάθε ἐκλογική ἀναμέτρηση (λόγω λίστας) καί ἄλλοι ἔφτασαν σέ τέτοιο σημείο ἀπόγνωσης καί μίσους πού αὐτομόλησαν στόν ἀντίπαλο (Μπούτος — εἶναι ἀστεῖο νά τόν βλέπει κανεῖς νά ψηφίζει Ἀλευρά, ἐνῶ ἡ καρδιά του χτυπάει γιά τόν Καραμανλῆ). Θά πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ὄλη αὐτή ἡ διαμάχη καί κυρίως τό πολιτικό της ὑπόβαθρο κρατήθηκε μακριά ἀπό τή δημοσιότητα, ἴσως γιὰτί κανεῖς δέν τόλμησε ἢ δέν θέλησε νά βγάλει τά ἄπλυτα τοῦ κόμματος στή φόρα. Αὐτή ἡ ἀπουσία διαφάνειας στό ἐσωκομματικό πρόβλημα συνέτεινε ὥστε νά εἶναι ἀκόμα πιό βεβιασμένες οἱ διάφορες κινήσεις τῶν διαφωνούντων, καθόσον ἦταν ἀδύνατο νά συναντήσουν τή λαϊκή κατανόηση καί συνεπῶς νά βροῦν δικαίωση.

Ἐ βαθῦς ὕπνος τοῦ ἀπλοῦ νεοδημοκράτη ψηφοφόρου ὄσον ἀφορᾶ τίς ἀλλαγές πού εἶχαν συντελεσθεῖ στό κόμμα βόλευε βέβαια μέχρι χθές τοῦς ἀβερωφικούς, στούς ὄποιους ἐπέτρεπε νά σφετερίζονται μέ τό ἀζημίωτο ὄλη τήν παράταξη διασφαλίζοντας τήν ἐνότητα στή βάση. Ἡ διαμάχη ὅμως δέν εἶχε ξεκαθαριστεῖ πολιτικά καί ἐνώπιον τοῦ λαοῦ (ὄπως π.χ. ξεκαθαρίστηκε ἡ διαμάχη ΠΑΣΟΚ καί Ἐνωσης Κέντρου τοῦ Γ. Μαύρου γιά τήν ἐκπροσώπηση τῆς πάλαι ποτέ Ἐνωσης Κέντρου) καί αὐτή ἡ «μικρή» ἀλλά τόσο σημαντική ἐκκρεμότητα συνέτεινε ὥστε ἡ ἐπικράτηση τῶν ἀβερωφικῶν νά μὴ εἶναι ὄριστική. Τά πράγματα ἤρθαν σήμερα ἔτσι πού οἱ ἀβερωφικοί ἀναγκάζονται θέλοντας καί μὴ νά ἀπεμπολήσουν πολλές ἀπό τίς κατακτήσεις τους.

Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΤΕΡΟΥ ΚΑΚΟΥ

Ἦταν, λοιπόν, ἡ καινούρια Νέα Δημοκρατία, τοῦ Ἀβέρωφ καί τοῦ Μητσοτάκη πού πρόταξε τό κομματικό μπροστά στό γενικότερο ἀστικό συμφέρον, ἀρνούμενη τήν πρόταση τοῦ ΠΑΣΟΚ γιά μακρόπνοη οἰκουμηνική κυβέρνηση. Θά πρέπει ἐδῶ νά ὀγραμμίσουμε ὅτι τά λεγόμενα καραμανλικά στελέχη τοῦ συντηρητικοῦ χώρου εἶχαν διαφορετική ἀποψη: ὁ κ. Ἐβερτ δέν κουραζόταν νά μιλάει γιά τήν ἀνάγκη συναινετικῶν διαδικασιῶν πρὶν ἢ μετά τίς ἐκλογές, ὁ κ. Στεφανόπουλος ἔστρωνε ἑαυτόν ὡς γέφυρα γιά τήν προσέγγιση τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, ὁ κ. Μπούτος ἀπό τή νέα του θέση στή Δημοκρατική

Συμπάρταξη τό ἴδιο. Ἀλλά καί ὁ Κ. Καραμανλῆς δέν ὕστέρησε: δέχθηκε προεκλογικά νά ἀναλάβει Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, ἐφόσον τόν ὀποστηρίζουν καί τά δύο μεγάλα κόμματα. Ἡ τοποθέτηση αὐτή τοῦ Καραμανλῆ εἶχε βέβαια πολλές διαστάσεις, μεταξύ τῶν ἄλλων ὅμως καί τήν ἐξῆς: ὅτι τυχόν ὀποστήριξη τοῦ Καραμανλῆ καί ἀπό τά δύο κόμματα θά γινόταν μόνο στό πλαίσιο μιᾶς γενικότερης πολιτικῆς συνεργασίας, μόνο δηλαδή ἂν τά κόμματα αὐτά συμφωνοῦσαν νά συνεχίσουν τή διακυβέρνηση ἀπό κοινοῦ στό πλαίσιο ἑνός μεγάλου συνασπισμοῦ. Στό πλαίσιο αὐτό ὁ Καραμανλῆς δέν ἀρνιόταν νά εἶναι ὁ παπᾶς πού θά πάντρευε τά δύο κόμματα — κι αὐτό ἰσχύει ἄσχετα ἀπό τό γεγονός ὅτι μιᾶ τέτοια ἐξέλιξη δέν φαινόταν ἐξαρχῆς πιθανή.

Ἐ ἄλλος δρόμος, πού τελικά ἀκολούθησε ἡ πλειοψηφία τῆς Νέας Δημοκρατίας, ὁ δρόμος τῆς αὐτοδυναμίας, ἐμπεριεῖχε κι αὐτός ἕνα συμβιβασμό. Ὅχι βέβαια τόν συμβιβασμό μέ τόν ἐξωτερικό ἐχθρό (τό ΠΑΣΟΚ), ἀλλά πλέον τόν συμβιβασμό, τή συμφιλίωση μέ τόν ἐσωκομματικό ἀντίπαλο. Ἡ Νέα Δημοκρατία εἶχε ἀνάγκη τήν πανστρατιά (γιά τήν ὄποια μιλῆσαμε στήν ἀρχή) ὄλων τῆς τῶν δυνάμεων, προκειμένου νά κατακτήσει τόν ἕνα πόντο τῆς κοινοβουλευτικῆς αὐτοδυναμίας ἀλλά καί προκειμένου νά διατηρηθεῖ στήν ἐξουσία. Καί εἶχε ἀνάγκη τήν πανστρατιά ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ ἐσωτερική τῆς διαμάχη δέν εἶχε «περάσει» στό λαό ὡς τότε. Ἡ ἐνότητα στή βάση, ἡ ὄποια εἶχε διατηρηθεῖ, ἐπέβαλε καί ἀντίστοιχη ἐνότητα στήν κορυφή, δηλαδή συμβιβασμούς στήν κορυφή. Σέ διαφορετική περίπτωση ἡ διάσπαση τῆς κορυφῆς μπορούσε ἄμεσα νά καταλήξει σέ διάσπαση τῆς βάσης κι αὐτό στήν πιό κρίσιμη γιά τή Νέα Δημοκρατία περίοδο.

Οἱ συμβιβασμοί ξεκίνησαν ἕνα δυό μῆνες πρὶν τίς τελευταῖες ἐκλογές (ὄταν π.χ. ὁ κ. Μητσοτάκης ὑπέκυψε στό αἴτημα τοῦ κ. Ἐβερτ καί ἄλλων γιά τή δημιουργία πολιτικοῦ διευθυντηρίου) καί ὄλοκληρώθηκαν μετεκλογικά μέ τόν ἐπαναπατρισμό τοῦ κ. Στεφανόπουλου, τήν ὀπουργοποίηση πολλῶν καραμανλικῶν καί μέ ἐπιστέγασμα βέβαια τήν ἀνάληψη τῆς Προεδρίας ἀπό τόν Καραμανλῆ.

Η ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

Ἡ Προεδρία Καραμανλῆ ἀποτελεῖ ἴσως τό πιό χαρακτηριστικό παράδειγμα τῶν ἰσορροπιῶν πού εἶναι ὀποχρωμένη γιά τῆς Νέας Δημοκρατίας. Εἶναι ἡ γνωστή ἡ προεκλογική δήλωση τοῦ Καραμανλῆ περί «ποικιλῶντων πολιτικῶν ἡγεσιῶν» καί ἡ ἀπάν-

τηση του κ. Μητσοτάκη ότι ο Καραμανλής αποχώρησε οριστικά από την πολιτική ζωή. Δέν τό πίστευε όμως ούτε ο ίδιος ο εκφωνήσας. Έν πάση περιπτώσει, παρόλο τό προεκλογικό τσούγκρισμα, ο Μητσοτάκης ήταν μετεκλογικά αναγκασμένος νά «περάσει και πάλι πρώτα» από τόν Καραμανλή. Δέν μπορούσε δηλαδή νά τόν παραγνωρίσει, νά μήν τόν ρωτήσει, νά προτείνει κάποιον άλλον. Κάτι τέτοιο ούτε ή ΔΗΑΝΑ θά τό ανεχόταν, ούτε οί Καραμανλικοί τής Νέας Δημοκρατίας, ούτε ο λαός τής Ν.Δ. θά μπορούσε νά τό χωνέψει, ακριβώς γιατί ούτε ή διάσπαση ούτε ο «άποκαραμανλισμός» είχαν ποτέ βγει έξω από τά όρια τών κομματικών διαδρόμων γιά νά περάσουν, πολιτικά πιά, στόν κόσμο. Ο Μητσοτάκης λοιπόν, προκειμένου νά διατηρήσει τήν πρωθυπουργία, ήταν υποχρεωμένος όχι μόνο νά προτείνει τόν Καραμανλή αλλά νά δεχθεί και τούς όρους του (τόν βαρύνοντα ρόλο του Προέδρου στά πολιτικά μας πράγματα, τή συνεργασία τής κυβέρνησης μ' αυτόν), κοντολογίς νά τόν βάλει πάνω από τό κεφάλι του. Γιατί βέβαια ο Καραμανλής κάθε άλλο παρά ως διακοσμητικό έκλαμβάνει τό ρόλο του. Θα λέγαμε ότι ο Καραμανλής θέλει νά έχει λόγο σέ όλα τά πολιτικά και μή κυβερνητικά ζητήματα: τήν τήρηση τών Ισορροπιών στό πλαίσιο τής συντηρητικής παράταξης, τήν τήρηση Ισορροπιών και τή διαμόρφωση τών κανόνων πού διέπουν τίς σχέσεις μέ τήν αντιπολίτευση (μέ τό ΠΑΣΟΚ), τό πολιτειακό μέλλον τής χώρας. Αυτοί είναι οί λόγοι άλλωστε πού θέλησε νά γίνει Πρόεδρος.

ΔΙΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

Ο κόσμος, γράφαμε στήν αρχή του κειμένου αυτού, ψήφισε τήν παλιά Νέα Δημοκρατία, ψήφισε μέ βάση τήν εικόνα και τήν εμπειρία από τήν δικτατορία '74-'81 τής Νέας Δημοκρατίας. Καί παρ' ότι στό μεταξύ διάστημα πολλά είχαν αλλάξει, ερήμην του κόσμου, στή Νέα Δημοκρατία, τό περιεργό είναι ότι ή λαϊκή αυτή ψήφος «επαναδημιούργησε» μιά Νέα Δημοκρατία πού, ως πρός τά πρόσωπα τουλάχιστον άλλ' όχι μόνο, έχει πολλές ομοιότητες μέ τό πρό δεκαετίας κόμμα. Ένώ δηλαδή ή σύνθεση τής Κ.Ο. τής Ν.Δ. δέν έχει κατά τά τέσσερα πέμπτα σχέση μέ τήν πρό δεκαετία Κ.Ο., στό Υπουργικό Συμβούλιο και στό άνώτατο πολιτικό έπιτελείο ή λαϊκή ψήφος (και ή συνεπαγόμενη έξουσία) άποκατέστησε Ισορροπίες πού είχαν προηγουμένως διαταραχθεί.

Τήν τελευταία διετία και καθώς ή φθορά του ΠΑΣΟΚ ήταν παρατεταμέ-

νη μέν αλλά βέβαιη, πολλά είχαν γραφεί και λεχθεί γιά τήν μετα-ΠΑΣΟΚ έποχή και γιά τό τέλος τής μεταπολιτευτικής περιόδου, όλα βέβαια μέ κάποια δόση άμηχανίας γύρω από τό καινούριο πού θά πάρει τή θέση του παλιού.

Σήμερα ξέρουμε ότι δέν υπήρξαν άλλ' ούτε και θά υπάρξουν άλματα σ' αυτή τή διαδικασία τής αντικατάστασης του παλιού από τό καινούριο, ότι οί πολιτικές αντίστασεις (ή και παραδόσεις) άποδεικνύονται τελικά πολύ ισχυρές παρ' όλη τήν πολιτική και οικονομική χρεοκοπία, ή όποια, υποτίθεται, θά τροφοδοτούσε τίς καινούριες εξελίξεις. Κάτι πήγε νά κάνει ο Συνασπισμός, όταν επί κυβέρνησης Τζαννετάκη προσπάθησε μέ άφορμή τά σκάνδαλα νά υποκαταστήσει τό ΠΑΣΟΚ, και έφαγε τά μούτρα του. Οί άβερωφικοί τής Νέας Δημοκρατίας έφαγαν κι αυτοί τά δικά τους, ο κ. Στεφανόπουλος αναγκάστηκε νά γυρίσει πίσω. Τό ΠΑΣΟΚ είναι αναγκασμένο νά άνέχεται γιά άρκετό καιρό άκόμα έναν άρχηγό πού ενδιαφέρεται μόνο γιά τήν ύστεροφημία του, πού συμβολίζει τό παρελθόν άλλ' όχι και τό μέλλον.

Τελικά ή έπιλογή του δρόμου τής αυτοδυναμίας (έναντι τής οίκουμεικής) και τής ήττας του ΠΑΣΟΚ καθώς και ή εϋδόωση αυτής τής έπιλογής ρίχνει τό μπαλάκι τής αλλαγής στό ΠΑΣΟΚ. Είναι δηλαδή τό ΠΑΣΟΚ εκείνο πού θά πρέπει πρώτο νά αναζητήσει νέα φυσιογνωμία, ανακαινισμένα όράματα, ανεξερεύνητα πεδία (πιο σω-

στά: μεθόδους) κοινωνικών άγώνων, αλλά και νέα ήγετικά πρόσωπα, άν θέλει κάποτε νά ξαναγυρίσει στήν έξουσία. Αντίθετα στή Νέα Δημοκρατία δέν φαίνεται ότι θά αλλάξουν πολλά, μέχρις ότου τουλάχιστον ύποστει τήν επόμενη τής ήττα. Όσον άφορά τό Συνασπισμό, αυτός θά έχει νά διαλέξει άνάμεσα στό ρόλο του τρίτου (και παραγκωνισμένου) κόμματος και στήν προσέγγιση μέ τό ΠΑΣΟΚ.

Γιατί, παρ' όλους τούς κλυδωνισμούς και τίς άβεβαιότητες τών τελευταίων χρόνων ή μάλλον ακριβώς λόγω αυτών, τό δικομματικό σύστημα και οί κατεστημένες πολιτικές δυνάμεις έδειξαν αξιοσημείωτη άντοχη και διάρκεια. Μέ μόνο έρωτηματικό τήν εξέλιξη τής υπόθεσης τών σκανδάλων (πού μπορεί νά ανατρέψει τή ροή τών πραγμάτων), είναι κατά τά άλλα προφανές ότι ο δικομματισμός τής Νέας Δημοκρατίας και του ΠΑΣΟΚ είναι τό κυρίαρχο πολιτικό σύστημα διακυβέρνησης τής Ελλάδας και ότι μέσα και γύρω από αυτά τά δύο κόμματα θά επικεντρωθεί ή πολιτική ζωή στό προβλεπτό μέλλον. Η ένισχυμένη άναλογική είναι τό έκλογικό σύστημα πού έπιβεβαιώνει και άναπαράγει αυτή τήν κατάσταση πραγμάτων και μ' αυτή τήν έννοια οί αντιρρήσεις του κ. Στεφανόπουλου δέν πρόκειται νά άντέξουν στό χρόνο. Ηδη προχθές έδωσε τό πράσινο φως και ο Α. Παπανδρέου μιλώντας στήν ΚΕ του ΠΑΣΟΚ γιά τό στόχο τής αυτοδυναμίας. Έντός, εκτός και επί τά αυτά, μετά δέκα έτη.

Ο φαῦλος κύκλος τῆς λιτότητας

Μέ τά πρόσφατα μέτρα πού ἐφαρμόζει ἡ, αὐτοδύναμη πλέον, κυβέρνηση τῆς Νέας Δημοκρατίας ἔχουν ἀσχοληθεῖ κατά κόρον οἱ ἀναλυτές τῶν δημοσίων πραγμάτων καί τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, καί ἔχουν εἰπωθεῖ πολλά καί ποικίλα.

Δεδομένης τῆς καταφανοῦς ἀπροθυμίας γιά πολιτική ἀντιπαράθεση πού χαρακτηρίζει πολιτικές δυνάμεις καί συνδικάτα καί ἔκφραση τῆς ὁποίας ἦταν ἡ ἀκομψή «παραίνεση» τοῦ κ. Φαράκου πρὸς τοὺς συνδικαλιστές τῆς ΟΛΜΕ, καί βοηθούτων τὴν ἄκρατη λογοδιάρροια θεραπευόντων Μέσων Μαζικῆς Ἐγχάραξης (τά γνωστά ΜΜΕ), ἡ ἐπανάληψη τῆς ἐπιχειρηματολογίας γίνεται ἄχαρο ἔργο πού μόνο βαριεστημάρα μπορεῖ νά προκαλέσει στὸν γράφοντα ἄλλα καί στὸν ἀναγνώστη.

Ἄς συνοψίσουμε, ὁμως, μέ δύο λόγια τὴν οὐσία τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῆς Νέας Δημοκρατίας, γιά νά ἀσχοληθοῦμε μέ μιά διάσταση πού ἐλάχιστα ἢ καί καθόλου μᾶς ἔχει ἀπασχολήσει, παρά τίς περὶ τοῦ ἀντιθέτου δηλώσεις.

Εἶναι σαφές ὅτι, ὅπως ὀρθά ἔχει ὑποστηρίξει καί ὁ Γ. Σταμάτης στὴ συνέντευξή του στὴν *Ἐποχή* (6 Μαΐου), τὸ μοναδικὸ μέλημα τῆς κυβέρνησης εἶναι ἡ μείωση τῶν ἐλλειμμάτων τοῦ δημόσιου τομέα καί ἡ μέσω αὐτῆς ἐνίσχυση τῆς κερδοφορίας τοῦ ἰδιωτικοῦ κεφαλαίου. Σέ ἕνα παλαιότερο ἄρθρο μου, στὴν *Ἐποχή* ἐπίσης, εἶχα προσπαθήσει νά δείξω ὅτι ἡ μείωση τῶν ἐλλειμμάτων δέν συνεπάγεται κατ' ἀνάγκη τὴν ἐνίσχυση τῆς κερδοφορίας τοῦ κεφαλαίου, ἐφ' ὅσον σέ σημαντικό βαθμὸ τὰ ἐλλείμματα γίνονται ἀντικείμενο ἰδιοποίησης ἀπὸ τὰ ἰδιωτικά κεφάλαια, ἀλλὰ ἀποσκοπεῖ κυρίως στὸ νά δημιουργήσει τὸ κατάλληλο κλίμα γιά τὴν ἀπρόσκοπτη δράση τοῦ κεφαλαίου, νά σηματοδοτήσει τὴν ἀποφασιστικὴ συνδρομὴ τοῦ κράτους στίς πρωτοβουλίες τῶν ἐπιχειρηματιῶν καί νά δηλώσει τὴν ἀντίθεσή του, καί μάλιστα μέ τρόπο σαφῆ καί ριζικό, πρὸς ὅλες τίς προσπάθειες παρεμπόδισης τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιχειρηματικότητας.

Ἡ κυβέρνηση προσφεύγει στὴ μίμηση τοῦ θατσερισμοῦ, σ' ἕναν ἰδιότυπο μικροαστικὸ φιλελευθερισμὸ, κάτι μεταξὺ φάρσας καί τραγωδίας: ὁ θατσερισμὸς ἔκανε τοὺς Ἄγγλους ἐργάτες μετόχους — καί τελικὰ ἰδιοκτῆτες — στὰ σπίτια πού τοὺς νοίκιαζε ἡ Τοπικὴ Αὐτοδιοίκηση γιά περίοδο 99 ἐτῶν. Ἐδῶ οἱ νεοφιλελεύθεροι μᾶς

ὑπόσχονται μετοχές σέ οἰκόπεδα μέ θεά. Ἐκεῖ ἔχουν ἀπὸ παράδοση ἰδιωτικά πανεπιστήμια πού προῆλθαν ἀπὸ τὴν ἀνοδο μιάς ἐπαναστατικῆς ἀστικῆς τάξης σέ σύγκρουση πρὸς τὴν ἀσφυξία τῶν θεολογικῶν ἰδρυμάτων. Ἐδῶ μᾶς εὐαγγελίζονται ἰδιωτικὲς τεχνικὲς σχολές πού θά τίς πῶνε πανεπιστήμια. Στόχος καί ἐδῶ καί ἐκεῖ ἡ ἐξασφάλιση τῆς ἐπίπλαστης συναίνεσης, ἡ ἐνίσχυση τῆς ἀτομικότητας, ἡ ἐξατομίκευση καί ὁ κατακερματισμὸς, ἡ πλήρης ἰδεολογικοποίηση στὸ ὄνομα τοῦ ρεαλισμοῦ.

Αὐτὴ ἡ μαζικὴ καί βίαιη ἀναδιανομὴ τοῦ εισοδήματος πού ἐπιβάλλεται μέ τὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ καί ἡ παράλληλη προσπάθεια νά πεισθεῖ τὸ κεφάλαιο ὅτι ἔχει νά κάνει πιά μέ τὸ «καταδικῶ του» κράτος ἀποτελεῖ καί τὸ ἀναπτυξιακὸ πρόγραμμα τῆς κυβέρνησης, καί ὅσοι ἀναμένουν πρόσθετα μέτρα ἀναπτυξιακοῦ περιεχομένου μᾶλλον θά ἀπογοητευτοῦν οἰκτρῶς.

Ἄν ὁμως γιά τὴν Νέα Δημοκρατία, καί γιά τὰ λοιπὰ λιανοτουφεκίζοντα γιά τὴν τιμὴ τῶν δόλων κόμματα, ἡ σημερινὴ ἀξέση τῶν κερδῶν συνεπάγεται τὴν αὐριανὴ ἀξέση τῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, ἡ πραγματικότητα εἶναι ἀρκετὰ διαφορετικὴ. Ἡ, τουλάχιστον, θά πρέπει νά μᾶς πῶν τί εἶδους ἐπενδύσεις ἔχουν κατὰ νοῦ, γιά νά μπορέσουμε, ὑποτυπωδῶς, νά κατανοήσουμε ἂν πρόκειται γιά ὑποθέσεις πού στηρίζονται κάπου ἢ πρόκειται ἀπλῶς γιά θορυβῶδεις φλυαρίες.

Θεωροῦν, μήπως, ρεαλιστικὴ τὴν ὑπόθεση ὅτι μιά τέτοια πολιτικὴ συμπίεση τοῦ ἐργατικοῦ εισοδήματος θά ὀδηγήσει τοὺς Ἕλληνες βιομηχανοὺς νά κάνουν μαζικὲς ἐπενδύσεις καί μάλιστα σέ σύντομο χρόνο; Ἄγνοοῦν ὅτι τὸ μέσο κόστος ἐργασίας ἀνά μονάδα προϊόντος στὴν Ἑλλάδα εἶναι περίπου τὸ ἕνα τρίτο τοῦ ἀντίστοιχου μέσου κοινοτικοῦ, ὥστε σημαντικὴ ἢ ἐστω ὀριακὴ βελτίωση τῆς ἀνταγωνιστικότητας τῆς ἐλληνικῆς παραγωγῆς νά μὴ μπορεῖ νά γίνει μέ τὴν συμπίεση τοῦ κόστους ἐργασίας; Ἄλλὰ ἂν ἔχουμε τέτοιες διαφορὲς στὸ μέσο κόστος ἐργασίας ἀνά μονάδα προϊόντος — δηλαδή σέ ἕνα μέγεθος πού συνεκτιμᾷ καί τὴ φυσικὴ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας — καί παρά ταῦτα τὰ προϊόντα μας εἶναι γενικῶς ἀκριβότερα ἢ καί ποιοτικὰ χειρότερα ἀπὸ τὰ προϊόντα τῶν ἐταίρων-ἀνταγωνιστῶν ὥστε νά ἀποκλείονται ἀπὸ τίς ἀγορὲς τους, σημαίνει ὅτι τὰ δικά μας προϊόντα ἐπιβαρύνονται ἀπὸ κόστος ἄλλο πλὴν τοῦ ἐργατικοῦ σέ ποσοστὸ δυσανάλογο.

Καί αὐτὸ τὸ ἄλλο κόστος — κόστος κυρίως πού προέρχεται ἀπὸ τὸν ὑψηλὸ βαθμὸ δανεισμοῦ τῶν ἐλληνικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀπὸ τὴν σχέση, δηλαδή, τοῦ τραπεζικοῦ καί τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου — δέν εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιβαρύνσεων πού ἔχει ἐπιβάλει τὸ κράτος στὴν παραγωγή καί στὰ κέρδη. Δέν προέρχεται, δηλαδή, ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ φορολογία τῶν

κερδών ή τήν ύψηλή τιμή στήν όποία ύποχρεώνεται τό ίδιωτικό κεφάλαιο νά άγοράζει τίς ύπηρεσίες του δημόσιου τομέα. Είναι κοινός τόπος ότι ή φορολογία τών κερδών έχει μεταβληθεί σέ προαιρετική εισφορά τών κεφαλαιούχων πρός τό κράτος και ίσως θά πρέπει νά αναγνωρίζεται ό τίτλος του έθνικου ευεργέτη σέ όποιον επιχειρηματία —άν ύπάρχει κανείς— δηλώνει τό σύνολο τών κερδών του. "Όσο γιά τήν επιβάρυνση του κόστους παραγωγής από τίς τιμές τών ύπηρεσιών και τών αγαθών που παράγουν δημόσιες επιχειρήσεις είναι γνωστή ή κατάσταση και ή εκταση τής ιδιοποίησης τών δημοσίων πόρων που έχει γίνει στό πρόσφατο και τό άπώτερο παρελθόν.

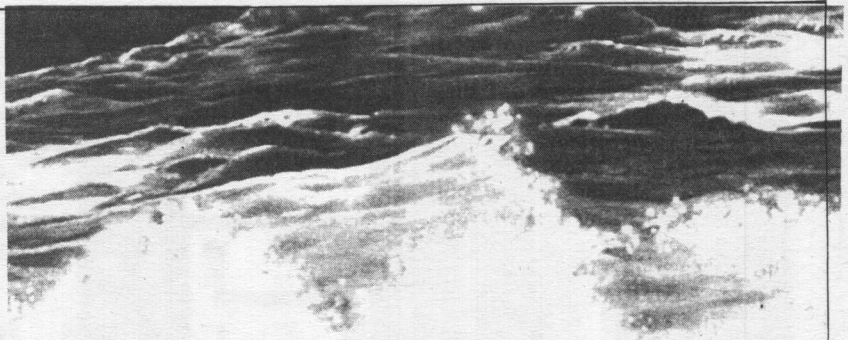
Μήπως, όμως, ύπάρχει ή προοπτική μαζικών επενδύσεων εκ τής άλλοδαπής, από τά άλλοτε άπεχθή και σήμερα καλοδεχόμενα ΕΟΚικά και άμερικανικά μονοπώλια που θά μάς τιμήσουν μέ τίς επενδύσεις τους, τίς τεχνολογίες τους και τήν έν γένει άνωτερότητά τους; "Αν αυτή είναι ή έλπίδα μας, κύριοι χάσαμε!

Θά ήταν μία πιθανότητα που θά έπαιζε πριν λίγα χρόνια, όχι πιά σήμερα και ούτε γιά τό προβλέψιμο μέλλον. Και γι' αυτό, όποια ειρωνεία, κύριοι (και κυρίες) τής Νέας Δημοκρατίας, φταίει ή κατάρρευση τών «κομμουνιστικών» καθεστώτων τής 'Ανατολικής Εύρώπης! 'Η παγκόσμια επικράτηση του καπιταλισμού οδηγεί στήν άποτυχία του νεοφιλελευθερισμού στήν 'Ελλάδα!

Είναι σάφές ότι ή καλύτερη θέση που μπορούσε νά καταλάβει ή ελληνική οικονομία στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας μετά τίς εξελίξεις τής περασμένης δεκαετίας ήταν ή παραγωγή βιομηχανικών (και άγροτο-βιομηχανικών) καταναλωτικών ειδών μέ χρήση μεσαίας τεχνολογίας. Αυτή ή θέση θά μπορούσε νά κατακτηθεί άν ή βιομηχανική άστική της τάξη δέν αυτοκτονούσε μέ τήν μακροχρόνια επενδυτική άποχή της, άν είχε προετοιμασθεί έγκαίρως γιά τήν ένταση του ανταγωνισμού που σήμαινε ή ένταξη στήν ΕΟΚ, άν δέν πάγωνε από τρόμο στό άκουσμα τών στοιχειωδών διεκδικήσεων τών εργαζομένων. "Αν τέλος, φρόντιζε νά κάνει μπίζνες μέ δικά της λεφτά, μέ κεφάλαια εκ του περισσέυματος τών κερδών και μέ κοινές χρηματοδοτήσεις εκ του έξωτερικού, άν έφερνε, δηλαδή, άλλοδαπο κεφάλαιο ως έταίρο στήν παραγωγή. Αυτό δέν έγινε, γι' αυτό ή κρίση στήν 'Ελλάδα είναι κρίση του άτισμού, και μάλιστα τής μερίδας του που ήταν κυρίως συνδεμένη μέ τήν παραγωγή.

Η προοπτική αυτή ήταν άνοιχτή γιά αρκετά χρόνια. "Εκλεισε τότε που ό ΣΕΒ ανακάλυψε τή «σοσιαλμανία» τής Νέας Δημοκρατίας του σημερινού Σωτήρα που καλύπτεται πίσω από τήν λιτά άυστηρή μορφή του Κ. Καραμανλή. "Άνοιξε γιά λίγο, αλλά μέ πολύ πιό άβέβαιο τρόπο και μέ άλλους όρους, όταν έν συνέχεια ό βέρος σοσιαλιστής πρωθυπουργός παρακαλούσε και έδινε γή και ύδωρ γιά ένα καλό λόγο από τόν εκάστοτε πρόεδρο του ΣΕΒ.

Οι βιομήχανοι δέν επένδυσαν στήν παραγωγή, επένδυσαν σέ πηγές που απέδιδαν προσόδους. Και σωστά, γιατί δέν είναι φιλόανθρωποι ή πατριώτες, απλώς άνθρωποι και κοίταζαν τό συμφέρον τους. "Όπως και οι άλλοι, οι εργάτες τής βιομηχανίας, τό συμφέρον τους κοίταζαν δ-

ταν ίδρυναν τά εργοστασιακά συνδικάτα, όταν ζητούσαν μισθούς που νά μήν συρρικνώνουν τό βιοτικό τους επίπεδο, όταν ζητούσαν ανθρώπινες συνθήκες εργασίας και κοινωνική προστασία, αντίστοιχη, έστω και σέ μικρότερο βαθμό από εκείνη τών εργατών τών συνεταιρών μας.

Ηγεμονική είναι ή τάξη που καταφέρνει νά ταυτίσει τά συντεχνιακά της συμφέροντα μέ τά συμφέροντα του έθνους, μάς έλεγε ό Γκράμσι, μιλώντας γιά τήν άστική ένοποίηση τής 'Ιταλίας. "Ο πλούτος του έθνους είναι πάντοτε ταυτισμένος μέ τήν μιζέρια τών πολιτών του, μάς υπενθυμίζει ό Μάρξ. "Η άστική τάξη επιβεβαιώνει τήν ήγεμονία της γιατί κανένας δέν άμφισβήτησε τήν ταύτιση τών συμφερόντων της μέ τά συμφέροντα τής κοινωνίας μας. Και ή μιζέρια τών πολιτών είναι ή αναγκαία θυσία στήν όποία πρέπει νά ύποβληθούν γιά νά πλουτίσει τό έθνος. Χθές και σήμερα στή Δύση, έδω και στήν 'Ανατολή.

Γιατί στήν 'Ανατολή τά πράγματα άλλαξαν. Γιατί εκεί ό χώρος και οι άνθρωποι άνωπομόνουν νά ύποστούν τήν καπιταλιστική εκμετάλλευση, άφου μπούχτησαν τήν σοσιαλιστική ταιάτη. Γιατί προσφέρουν άγορά τεράστια, πρώτες ύλες πλούσιες, εργατικό δυναμικό πειθήνιο και εργατικό, κατάλληλα προετοιμασμένο από τήν κρατική χειραγώγηση και τήν καταστολή του κόμματος γιά νά αναλάβει τόν νέο ρόλο του εργάτη-καταναλωτή. Τό μαστίγιο και τό καρότο, ό δεσποτισμός και ό καταναλωτισμός σέ νέα επεισόδια.

Και τό κεφάλαιο, βέβαια, περιμένει. Περιμένει νά κατακτήσει τά σώματα, όπως έχει ήδη κατακτήσει τίς ψυχές. Περιμένει νά εξασφαλίσει τίς έγγυήσεις, περιμένει τίς διακρατικές συμφωνίες εξαγοράς. "Ο άπολυταρχισμός ύπήρξε ιστορικά τό μεταβατικό στάδιο (και ή προϋπόθεση) γιά τό πέρασμα από τή φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Τουτό δά τό γνωρίζουν και οι Σοβιετικοί άντιμαρξιστές νεοφιλελεύθεροι(;). Μέχρις ότου ό φαύλος κύκλος τής λιτότητας φέρει τό βιοτικό επίπεδο τών 'Ελλήνων εργαζομένων στό ίδιο επίπεδο μέ εκείνο τών λαών τής 'Ανατολής, τά κεφάλαια θά ρέουν πρός τά κεί και όχι πρός τά δά.

Μέχρι τότε θά επιβιώσουμε εκποιώντας δημόσια και ιδιωτική γή, ασχολούμενοι μέ τόν τουρισμό, σέ ύπηρεσίες χαμηλού επιπέδου, σέ κρυφές παραγωγές προϊόντων — μαϊμούδων, κλέβοντας τήν έφορία, άπομυζώντας πόρους από τήν ΕΟΚ, ίσως και από τήν ναυτηλία, άν στέρέξουν και οι έφοπιστές. Θά επιβιώσουμε «παραοικονομοούντες» συλλογικώς, σέ ένα κλεφτοπόλεμο σέ άτομικό επίπεδο άφου χάσαμε τόν πόλεμο που δέν δώσαμε ποτέ συντεταγμένους.

"Όχι βέβαια ως έθνος, αλλά ως άριστεροί.

Ἡ σοσιαλδημοκρατία στό ἐδώλιο

Ἡ κρίση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων καί τῆς ιδεολογίας τους ἀποτελεῖ σήμερα ἕνα ἀναμφισβήτητο γεγονός. Ἡ κρίση βιώνεται διαφορετικά, ἀνάλογα τήν περίπτωση, ἀλλά εἶναι γενική. Συμπεριλαμβάνει ὅλους τούς φορεῖς τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ιδεολογίας ἀπό τό ἕνα ἄκρο τῆς Εὐρώπης, στό ἄλλο. Ἀπομένει βέβαια νά ἀνιχνεύσουμε τό εἶδος τῆς κρίσης καί τό τί αὐτή προαναγγέλει.

τοῦ Ἀνδρέα Πανταζόπουλου

Ἡ σοσιαλδημοκρατία συμπληρώνει ἕναν αἰῶνα ὑπαρξης. Ὄχι βέβαια αὐτή ἡ σοσιαλδημοκρατία πού σήμερα γνωρίζουμε ἀλλά ἐκείνη πού συγκροτήθηκε κατά τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα πάνω στό ἔδαφος τῆς διεκδίκησης τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐργαζόμενων τάξεων. Ἡ ἐμφάνιση τῶν πρώτων ἐργατικῶν κομμάτων, ὀργανώνοντας τά «πραγματικά πάθη» κατά τήν ἐκφραση τοῦ Τοκεβίλ, ἀναδιατάσσει τήν πολιτική ζωή καί ἀνατρέπει τή φιλελεύθερη ὀργάνωση τῶν κομμάτων, πού ὡς τότε ἀποτελοῦσαν μιά κορύφωση τῆς ἐκφρασης τῶν ἀτομικῶν βουλή-

σεων. Οἱ δύο πρώτες δεκαετίες τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα σημαδεύονται ἀπό τό γιγάντωμα τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων (π.χ. τό γερμανικό, τό ἀγγλικό, τό αὐστριακό, τό σουηδικό κόμμα) καί τήν ὀργάνωσή τους σέ τοπικό ἐπίπεδο. Αὐτά τά κόμματα, ἀφοῦ ὑφίστανται ἀργότερα τίς γνωστές διασπάσεις, μετεξελίσσονται σταδιακά σέ κόμματα - θεσμούς καί καλοῦνται νά ἐπιτελέσουν ἕνα πλῆθος λειτουργιῶν: συστήνουν μικροοργανώσεις, ἐπιμορφωτικά ἰδρύματα, ἐκδίδουν ἐφημερίδες, ἰδρύουν πολιτιστικά καί ἀθλητικά κέντρα. Ἡ σοσιαλδημοκρατία γί-

νεται κόμμα *μαζικό*, δημιουργείται ἢ κατάλληλη κομματική γραφειοκρατία γιά τήν ὑλοποίηση τῶν ἀναγκαίων διοικητικῶν λειτουργιῶν. Τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, σέ ὄλη τήν πυραμίδα πού σχηματίζει, «κατέχεται» ἀπό ἐργάτες-ἀγωνιστές, ἐνῶ ἡ κορυφή του «καταλαμβάνεται» ἀπό διανοούμενους.

Ἡ μαζικοποίηση ὁμῶς αὐτῶν τῶν κομμάτων δέν πέφτει ἀπό τόν οὐρανό. Εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς συλλογικῆς ἀντίστασης τῶν ἐργαζόμενων τάξεων, τῶν διεκδικητικῶν τῶν ἀγῶνων, μέ δύο λόγια τῆς συνδικαλιστικῆς τους ἐκφρασης. *Τό συνδικάτο φτιάχνει τό κόμμα.* Ἰδεότυπο γι' αὐτή τήν περίπτωση συνιστᾷ ὁ τρόπος δημιουργίας τοῦ ἀγγλικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος ὅπου τό κοινωνικό κίνημα (συνδικάτα) φτιάχνει ἀπό μόνο του τό κόμμα του, μέ ἀποτέλεσμα οἱ ἐλιγμοί τοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ νά εἶναι ἐξαιρετικά περιορισμένοι.

Παρ' ὅλες τίς ἰδιαιτερότητες ἀνάμεσα στίς διαφορετικές χώρες, τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα ἐρχεται νά ἐπιτελέσει τή θέσμιση τῶν ἐργατικῶν ἀγῶνων, νά τοῦς ἀντιπροσωπεύσει πολιτικά, νά διεκδικήσει τό «κοινωνικό κράτος». Ὁ τρόπος ὄργάνωσης τῶν κομμάτων ποικίλλει, ὁ ρόλος τῆς κομματικῆς γραφειοκρατίας ἀναδεικνύεται σέ σημαντικό παράγοντα διαφοροποίησής τους. Αὐτά τά βασικά χαρακτηριστικά τῆς σοσιαλδημοκρατίας θά διατηρηθοῦν ἀναλλοίωτα ὡς τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ ἐξήντα, κατά τή διάρκεια τῆς ὁποίας θά ἐπέλθουν σημαντικές ἀλλαγές. Ἡ κυριότερη ἀπό αὐτές τίς ἀλλαγές συνίσταται στό ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατία παύει νά εἶναι ἐργατικό κόμμα καί μετεξελισσεται σέ κόμμα τῶν ἐργατῶν καί τῶν μισθωτῶν, σέ *«κόμμα ὄλου τοῦ λαοῦ»*, ὅπου ἡ πρωταρχική ἀντίθεση τῆς κοινωνίας, ἰδιοκτητῆς μέσων παραγωγῆς/μισθωτοί, ὑποβαθμίζεται συστηματικά καί «ἀντικειμενικά». «Ἀντικειμενικά», γιατί κατ' αὐτή τήν περίοδο ἀναδύονται τά «νέα κοινωνικά ὑποκείμενα», νεολαϊστικό, φεμινιστικό κλπ., πού ἐποχοῦνται ἐνός πρωτόγνωρου ἀτομικισμοῦ πού ἀπειλεῖ νά διασπάσει τίς μέχρι τότε ὄργανωμένες συλλογικότητες τοῦ κόσμου τῆς ἐργασίας. Ὁ λόγος τῶν κυριαρχουμένων παύει πλέον νά εἶναι ταυτόσημος, ἂν δέν ἐμφανίζονται καί ἀντιθέσεις στοῦ κόλπου του. Ἄν καί ὁ στόχος τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων ἐξακολουθεῖ νά παραμένει ὁ ἴδιος—διεκδίκηση μιᾶς καλύτερης ζωῆς—μεταρρυθμίσεις—καί μακροπρόθεσμα ριζική κοινωνική ἀλλαγῆ— τά προβλήματα πού παρουσιάζονται ἔχουν νά κάνουν μέ τήν ὁμογενοποίηση τοῦ λόγου τῶν κυριαρχουμένων, τήν ἀρμονική συνάρθρωση τοῦ «παλιοῦ» μέ τό «νέο». Οἱ δεκαετίες πού θά ἀκολουθήσουν, τοῦ '70 καί τοῦ '80, θά ἀποτελέσουν ἕνα κρίσιμο τέστ γι' αὐτά τά κόμματα. Ἡ ἀνάληψη κυβερνητικῶν καθηκόντων ἐκ μέρους τους θά τό ὀδηγήσει σέ πλεῖστες πολιτικο-ἰδεολογικές ἀντιθέσεις, μικροδιασπάσεις, συγχωνεύσεις κλπ. Τό σημαντικό εἶναι ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατία ὑποσχέθηκε στόν λαό «τῆς» θά ἀλλάξει τόν κόσμο ἀλλά δέν τό θέλησε οὔτε τό ἐπεχείρησε. Ἀναμφισβήτητη ἡ κυβερνητική ἐμπειρία τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων, πέρα ἀπό τίς μεταρρυθμίσεις πού ἐπέφερε στό καπιταλιστικό κράτος, ἀλλοῦ δειλές, ἀλλοῦ πῶς τολμηρές, συνήργησε στή δημιουργία ἐνός κοινωνικοῦ ἐλλείμματος, πού συ-

νιστᾷ ἕναν ἀπό τοῦς παράγοντες τῆς σημερινῆς κρίσης τῆς.

Ἀλλαγή ἢ κρίση ταυτότητας;

Σύμφωνα μέ τίς ἀπόψεις εἰδικῶν μελετητῶν τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ «φαινομένου»¹, τό πρόβλημα πού ἀντιμετωπίζει σήμερα ἡ σοσιαλδημοκρατία συνίσταται στήν ἐπιτυχημένη συνάρθρωση τοῦ παραδοσιακοῦ ἐργατικοῦ λόγου μέ τίς ἀξίες τῶν νέων γενιῶν τῶν μεσαιῶν τάξεων. Κλασικό παράδειγμα στό ὁποῖο ἀποτυπώνεται μέ ἐνέργεια ἡ ἀντίφαση τῶν δύο αὐτῶν κοινωνικῶν χώρων συνιστᾷ ἡ βαθμιαία ὑποχώρηση τοῦ αἰτήματος γιά «ἰσότητα», πού ὀφείλεται στήν μή υιοθέτησή του ἀπό τίς νέες μεσαιῶν τάξεις. Ἡ προϊούσα «ἀστικοποίηση» τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων, ἡ ἐνδυνάμωση τῶν τεχνοκρατικῶν τάσεων στό ἐσωτερικό τους, ἡ σχετικοποίηση τῶν ἰδεολογικῶν ἐσωκομματικῶν διαφορῶν, ἡ πλήρης ἐπαγγελματικοποίηση τῆς ἀνώτερης καί ἀνώτατης βαθμίδας τῶν στελεχῶν ἀπό κοινῶν μέ τίς διαμάχες «βαρόνων» καί δελφίνων γιά τήν ἐσωκομματική τους ἐπικράτηση καί ἡ ἀμφισβήτηση αὐτοῦ τοῦ καθεστώτος ἀπό τά ἀπλά μέλη συνθέτουν τή νέα ταυτότητα. Μιά ταυτότητα πού ἐμπλουτίζεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ «στράτευση» γιά τήν πραγματοποίηση ἐνός σκοποῦ ἔχει κάποια πιθανότητα ἐπιτυχίας μόνο ὅταν εἶναι ὁμοσπονδία (πχ. ἐκλογές) καί ἀφοῦ ἐκλαμβάνεται ὅτι μπορεῖ νά προσκομίσει στοῦς «στρατεύομενους» κάποιο σημαντικό ὄφελος. Μιά πληθώρα *βιομηχανιῶν τεχνικῶν* τίθενται σέ ἐφαρμογή γιά νά ξεπερασθεῖ ἕνα ἀντικειμενικό καί «ἀνεπίλυτο» πρόβλημα.²

Ὅλα τά παραπάνω ὁμῶς νοηματοδοτοῦνται καί παράγονται ἀπό ἕνα ἀρχικό θεωρητικό καί πολιτικό πρόβλημα. Πρόκειται γιά τήν *ἐγκατάλειψη τῆς προοπτικῆς ἀλλαγῆς τῆς κοινωνίας*, πού τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα διεκήρυσσαν ὡς τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80. Ἄν ἡ σημερινή κρίση τῆς σοσιαλδημοκρατίας, ὅπως τονίζει ὁ Μπεργκουινιού, σχετίζεται μέ τό ὅτι εἶναι ἕνα κόμμα «ὄλου τοῦ λαοῦ», ὅτι ἀπό μόνη της ἡ ὑπέρασπιση τῶν συμφερόντων τῶν μισθωτῶν δέν ἀρκεῖ γιά νά φτιάξει πολιτικές πλειοψηφίες, ὅτι, τέλος, πρέπει νά ἐφεύρει ἕνα ἄλλο τρόπο συμμετοχῆς τῶν μαζῶν στήν πολιτική διαδικασία καί στή λήψη τῶν ἀποφάσεων—ἀνέκαθεν ἡ σοσιαλδημοκρατία ἦταν ἕνας τρόπος κυβέρνησης τῶν μαζῶν, τῶν πολιτῶν, ἐπισημαίνει ὁ συγγραφέας— εἶναι δύσκολο νά φαντασθεῖ κανεῖς πῶς ὅλα αὐτά θά μπορούσαν νά γονιμοποιηθοῦν στό ἔδαφος τῆς *φιλελεύθερης ἰδεολογίας*.

Πράγματι, ἡ σημερινή σοσιαλδημοκρατική πρόκληση ἐγκαλεῖ τοῦς πολίτες, ἀλλά καί στοιχεῖνται κατὰ ἕνα μέρος ἀπό διάσπαρτα αἰτήματα τῆς «κοινωνίας τῶν πολιτῶν», στήν ἰδεολογική τους διαπίστωση στά φιλελεύθερα ἰδεώδη. Αὐτή ἡ ἰδεολογική προσχώρηση τῆς σοσιαλδημοκρατίας στόν φιλελευθερισμό δέν συντελεῖται ἀπόκρυφα, ἀλλά μέ διαφάνεια καί συνείδηση τοῦ διαβήματος, πράγμα πού σημαίνει καί θεωρητικοποίησή του. Ἡ «γενική ὄργάνωση τοῦ πληθυσμοῦ σέ ὁμάδες συμφερόντων», μᾶς λέει ὁ Ἀνρί Βεμπέρ, πρῶην πρωτοκλασάτο στέλεχος τῶν γάλλων τροτσικιστῶν (LCR) καί σήμερα δεξί χέρι τοῦ Λωράν Φαμπιούς, «συνέ-

τεινε στην εξέλιξη της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας προς αυτό που ορισμένοι αποκαλούν νεο - κορπορατιστική δημοκρατία και άλλοι σύστημα του διαπραγματεύσιμου νόμου... Μιά κοινωνία που θα εξασφάλιζε πραγματικά την ισότητα ευκαιριών για όλους και τήν Ιση συμμετοχή στην εξουσία είναι *αδύνατη*... Ἡ αστική δημοκρατία δέν είναι "τυπική" αλλά μερική. Δέν πρέπει νά καταστραφεί αλλά νά *διευρυνθεί*... Ἡ αντικοινοβουλευτική ιδεολογία τῆς "ἄμεσης δημοκρατίας" είναι στην οὐσία μία δικτατορική μηχανή δικτατορικών μειονοτήτων ἐναντία στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Ἡ ἀπατηλή θέληση νά καταργηθεῖ κάθε ἐμπόδιο μέ τόν ἔλεγχο τῶν ἐργαζομένων στην πολιτική ἐξουσία καταλήγει στην κατάργηση κάθε ἐλέγχου στην πολιτική ἐξουσία, ἄρα στην ἀπολυταρχική ἐξουσία... Οἱ πρόοδοι τῆς δημοκρατίας προκαλοῦν ἀκατάπαυστα νέες ἱεραρχίες... *Ἡ πρόοδος τῶν ἐλευθεριῶν ὁδηγεῖ σέ νέες ἀνισότητες, σέ νέους καταναγκασμούς...*³

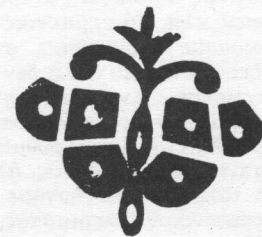
Ἐχει σημασία νά σταθοῦμε γιά λίγο στην παραπάνω προβληματική ὄχι μόνο γιατί δημιουργεῖ, κατά ἕνα μεγάλο μέρος, φανταστικούς ἐχθρούς — τουλάχιστον κατά τὰ τελευταῖα 25 χρόνια ἀρκετά ἐργατικά ἢ κομμουνιστικά κόμματα καί βέβαια ὅλα τὰ σοσιαλιστικά, μιλώντας γιά τόν εὐρωπαϊκό χῶρο, ποτέ δέν ἀναγνωρίστηκαν σέ ἀπόψεις περί ὀλοσχεροῦς κατάργησης τῆς αντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας, ἀντίθετα τή θεώρησαν τόν σημαντικότερο παράγοντα, παράγοντα-κλειδί γιά τίς πολιτικές ἐλευθερίες καί τὰ ἀτομικά δικαιώματα τῶν πολιτῶν στην μέλλουσα ἀπελευθερωμένη κοινωνία — ἀλλά γιατί ἔμμεσα ἀλλά σαφέστατα ὑπαγορεύει μία συγκεκριμένη μορφή ὀργάνωσης καί δράσης τοῦ κόμματος. Ἄν τό πρῶτο, δηλαδή ἡ μορφή ὀργάνωσης τοῦ κόμματος ἔχει ἤδη ἀρχίσει νά ἀπαντιέται, τό Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα ὡς ἄτυπο σοσιαλδημοκρατικό φαινόμενο ἔχει πλήρως μετασχηματιστεῖ σέ μηχανισμό παραγωγῆς ὑποψήφιων προέδρων τῆς Δημοκρατίας, τό Ἀγγλικό Ἐργατικό Κόμμα ἔχει χάσει τό 25% τῶν μελῶν του ἀπό τό 1979 καί ὁ «μετριοπαθῆς» Νήλ Κίνοκ μέσα ἀπό μία σειρά ἐκβιασῶν ἔχει κατορθώσει νά τό ἐλέγξει, τό δεύτερο ἀποτελεῖ ἕνα ἀνοικτό πρόβλημα. Ὅχι τόσο γιατί μπορεῖ νά παίζεται ἀκόμα κάποια ἐξοδος «ἀπό τὰ ἀριστερά», ἀλλά ὅσο γιατί ἡ σκοπούμενη νέα πολιτική πολυσυλλεκτικότητα ἀδυνατεῖ νά συλλάβει τήν κοινωνική κίνηση στόν ἐνδιάμεσο λεγόμενο χῶρο. Ὅπως τό λέει καί ὁ Ἑρνέστο Λακλάου, ἡ Ἀριστερά ὀφείλει νά ἐγκαταλείψει «τόν οὐτοπικό κόσμο τοῦ "κοινωνικοῦ ἐλέγχου" καί νά ἐπαναπροδιοριστεῖ μέ ὄρους ριζοσπαστικῆς καί πλουραλιστικῆς δημοκρατίας... συνενώνοντας πολλά αἰτήματα καί πολλές ταυτότητες μέσω πολιτικοῦ διαλόγου καί διαπραγματεύσεων...».⁴

Εἶναι προφανές ὅτι οἱ συνταγές που προτείνονται γιά τή σημερινή κρίση τῆς σοσιαλδημοκρατίας δέν μποροῦν νά ἀπαντήσουν συγκεκριμένα στό πῶς αὐτή θά τήν ὑπερβεῖ. Καί αὐτό εἶναι φυσικό ἀφοῦ αὐτή ἡ ἱστορική παράταξη δέν βρίσκεται σέ μία περίοδο μετασχηματισμοῦ τῆς φυσιογνωμίας της, ἀλλά σέ διαδικασία κρίσης της, κρίση τοῦ μετασχηματισμοῦ της καί κατά συνέπεια τὰ προβλήματα δέν ἐντοπίζονται στην πραγματική της πρόταση ἀλλά *στό μέχρι σήμε-*

ρα θεωρητικό καί ιδεολογικό σύστημα που τή συνέχει. Ἔτσι μπορεῖ νά γίνει κατανοητή ἡ διαδικασία θεωρητικῆς της προσχώρησης στή φιλελεύθερη ιδεολογία, ἀναζητώντας, πολλές φορές ἀπεγνωσμένα, τήν ιδεολογική νομιμοποίηση τοῦ διαβήματός της. Ἄν ἡ μετεξέλιξη τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων κατά τή δεκαετία τοῦ '60 κατέγραψε ἕνα κάποιο κοινωνικό ἔλλειμμα, σήμερα, που καθοριστικό στοιχεῖο ἀποτελεῖ ἡ βαθμιαία ἀπώλεια τῆς κυριαρχίας τῶν κρατῶν-ἔθνων, μέ τὰ συνάδοντα προβλήματα (ἐθνικισμός, ξενοφοβία, ρατσισμός), τό κοινωνικό ἔλλειμμα (θά) εἶναι πολλαπλάσιο μέ τίς ἀντίστοιχες ἐντάσεις.

Ἡ ἑλληνική περίπτωση

Ἡ ιδεολογική κρίση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης δέν ἀφήνει ἀνέπαφη καί τήν ἑλληνική Ἀριστερά. Οἱ ἐντονες τάσεις γιά τόν μετασχηματισμό τοῦ Συνασπισμοῦ σέ ἐνιαῖο κόμμα καί ἡ σχετική ιδεολογική προβληματική που ἀναπτύσσεται, ἀλλά ἀκόμα καί ἡ ἀσύντακτη ἐπιχείρηση σοσιαλδημοκρατικοποίησης τοῦ ΠΑΣΟΚ τό πιστοποιοῦν.⁵ Σέ ὅλες τίς περιπτώσεις προνομιακό ὄχημα γιά τόν διακαῶς ἐπιχειρούμενο μετασχηματισμό ἀποτελεῖ ἡ λεγόμενη *κεντροαριστερά συμμαχία*. Κοινός παρονομαστής τοῦ συνόλου τῆς σχετικῆς προβληματικῆς, ἡ ἀπουσία ὀρισμοῦ τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων που καλοῦνται νά ἐπενδύσουν στην θολά περιγραφόμενη προοπτική, καί κυρίως ἡ πλήρης ἔλλειψη ἀρθρώσεως σέ ἕνα συνεκτικό πρόγραμμα τῶν ὑπαρκτῶν σήμερα κοινωνικῶν αἰτημάτων. Ἐξοῦ καί ἡ ἀδυναμία συγκρότησης πειστικῆς ἐναλλακτικῆς πρότασης στην συντηρητική κυβερνητική πολιτική καί κυρίως στην ἀρχουσα ιδεολογία περί ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, κ.λπ. Στην ἑλληνική περίπτωση, ἡ ιδεολογική κρίση βιώνεται τραγικά ὡς *ἀπουσία πολιτικῆς στρατηγικῆς*. Σ' αὐτή δηλαδή τήν περίπτωση τό ζητούμενο εἶναι ἡ συνάρθρωση ὄχι κάποιοι γενικό καί ἀόριστοι ἐργατικοῦ λόγου μέ τὰ νέα μεσοστρώματα, τοῦ λόγου τῆς ἱστορικῆς Ἀριστερᾶς, που ὡς σήμερα ἐκφράζεται κατά κύριο λόγο μέσα ἀπό τίς γραμμές τοῦ ΚΚΕ καί ἀπό τόν αὐριανό λαϊκισμό, μέ τόν, κεντρῶο πολιτικά, τεχνοκρατισμό τῶν νέων μεσαίων τάξεων. Ἡ μέχρι σήμερα ἀσυμβατότητα που καταγράφεται ὁδηγεῖ τὰ κομματικά ἐπιτελεία σέ ἀσκήσεις ἐπί χάρτου, σέ πομφόλυγες περί «μετασχηματισμοῦ τῆς πολιτικῆς κουλτούρας τῆς Ἀριστερᾶς», κ.λπ. Αὐτό που εἶναι ἐμφανές καί στην ἑλληνική περίπτωση εἶναι ἡ φανερή προσχώρηση στή φιλελεύθερη ιδεολογία, ἔστω καί ἂν ὁ ἑλληνικός λαϊκισμός ἐπιτάσσει νά τηροῦνται, γιά τήν ὥρα, τὰ προσχήματα.

4. Ἑρνέστο Λακλάου, Τό ἐγχείρημα τῆς Ἀριστερᾶς εἶναι: ἡ Ριζοσπαστική καί Πλουραλιστική Δημοκρατία, *Αὐγή*, 27/4/90.

5. Βλέπε μεταξύ ἄλλων: Γιάννη Βούλγαρη, Ποιά Ἀριστερά; Τί πρέπει νά ἀλλάξει στόν Συνασπισμό (Πρός τό 2ο Συνέδριο τῆς ΕΑΡ: Ἡ εἰσήγηση γιά τίς Θέσεις), *Αὐγή*, 6/5/90· Μίμη Ἀνδρουλάκη, Ἀνανέωση καί κοινωνία, *Ριζοσπάτης*, 6/5/90· Κώστας Λαλιώτης, Τό ΠΑΣΟΚ ἐκφραστής τοῦ νέου κοινωνικοῦ κέντρου, συνέντευξη στην *Ἐπικαιρότητα*, 30 Ἀπριλίου, 2 Μαΐου 1990.

ΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑ·Ι·ΚΟΥ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ

του Λάκη Δεδουσόπουλου

Σε μία εποχή δραματικών γαιωπολιτικών αναδιατάξεων στον χάρτη της Ευρώπης, όταν η κατάρρευση των καθεστώτων του ανύπαρκτου σοσιαλισμού βιώνεται ως απελευθερωτική πατροκτονία από κάποιες δυνάμεις της αριστεράς, όταν στη ζωή του τόπου μας τα φαινόμενα ασφυξίας από το νέφος είναι ίσως τα λιγότερο ένοχλητικά είναι καιρός κι ανάγκη να καταφύγουμε ξανά στα όπλα της κριτικής, της κριτικής που δεν φοβάται τις συνέπειές της.

Κριτική σημαίνει να άρθουμε πάνω και πέρα από το προφανές, να αποκωδικοποιήσουμε τις ιδεολογίες που περιέχονται στον λόγο και τις πολιτικές. Αν αυτό το έχει πετύχει έστω και στο ελάχιστο αυτό το κείμενο για τα προγράμματα του Ευρωπαϊκού Ταμείου, ο γράφων θεωρεί τον εαυτό του ευτυχή.

Για να αντιληφθούμε το πεδίο εφαρμογής των πολιτικών που αναλαμβάνονται με τη χρηματοδότηση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου θα ήταν σκόπιμο να δούμε ποιές είναι οι πολιτικές εκείνες που, αν και σχετίζονται με κοινωνικά προβλήματα εν γένει, δεν έμπιπτουν στον χώρο παρέμβασής του.

Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) δεν ασκεί μακροοικονομική πολιτική. Δεν προσπαθεί να ρυθμίσει την συνολική ζήτηση σε κοινοτικό ή εθνικό επίπεδο, αν και έχει δευτερογενείς, περιορισμένες όμως, μακροοικονομικές επιπτώσεις. Ούτε από τη νομική του υπόσταση, ούτε από το ύψος των πιστώσεων που διαχειρίζεται μπορεί να γίνει αποτελεσματικό μέσο άσκησης πολιτικής δαπανών, έπεκτατικής

ή συσταλτικής, για την Κοινότητα στο σύνολό της. Μπορεί να παίξει μόνον έναν όριακό ρόλο στον καθορισμό των δημόσιων δαπανών για τις «μεγάλες» χώρες στην Κοινότητα, και ένα πίο σημαντικό για τις μικρότερες χώρες, όπως είναι η Ελλάδα.

Τό ΕΚΤ δεν ασκεί, επίσης, κοινωνική πολιτική αναδιανομής του εισοδήματος ή του πλούτου μεταξύ πλούσιων και φτωχών περιοχών της Κοινότητας ή μεταξύ πλούσιων και φτωχών κατοίκων της ίδιας χώρας. Δεν ασκεί, επίσης, περιφερειακή πολιτική, έχοντας ουσιαστική συμβολή στην άμβλυνση των ανισοτήτων που παρατηρούνται ανάμεσα σε περιφέρειες. Η επίδρασή του στην αναδιανομή του εισοδήματος και στην άμβλυνση των περιφερειακών ανισοτήτων είναι μι-

κή και δευτερογενής, ένα υποπροϊόν της κύριας δράσης του. Θα μπορούσε, μάλιστα να υποστηρίξει κάποιος ότι, ενώ η περιφερειακή διάσταση ήταν και είναι ένας ρητά διατυπωμένος στόχος προτεραιότητάς του, τό ΕΚΤ από τόν ίδιο τόν μηχανισμό λειτουργίας του, κατένεμε τις πιστώσεις με τρόπο που ενίσχυε τις υπάρχουσες τάσεις απόκλισης ανάμεσα στις περιφέρειες της Κοινότητας.

Τό ΕΚΤ, δέν είναι ταμείο πρόνοιας. Δέν στοχεύει, ούτε ποτέ στόχευε, στην παροχή απλών εισοδηματικών ενισχύσεων προς άνέργους, αταπασχολούμενους ή επιχειρηματίες. Η λογική των παρεμβάσεων του ήταν πάντοτε ρητή: ή κοινωνική πολιτική ήταν και εξακολουθεί να είναι υποταγμένη στην πολιτική αύξησης της ανταγωνιστικό-

τητας στο έσωτερικό της Κοινότητας και παγκοσμίως.

Τό ΕΚΤ είναι απλώς μία πηγή χρηματοδότησης. Δεν περιβάλλεται από τις ιδρυτικές συνθήκες με εξουσίες νομικής ρύθμισης στο χώρο παρέμβασης του. Δεν άσκει κανονιστική λειτουργία, παρά μόνο όσον άφορά τις προϋποθέσεις χρηματοδότησης. Δεν επιβάλλει σε κανένα κράτος-μέλος να προσαρμοσθεί στις διατάξεις που δίδουν τή λειτουργία του, παρά μόνο όταν τό κράτος αυτό επιθυμεί να χρηματοδοτηθεί από τό Ταμείο. Δεν μπορεί ούτε να επιβάλει ούτε να άποτρέψει τήν μερική άπασχόληση, τήν ίσοτιμία τών γυναικών, συστήματα τεχνικής εκπαίδευσης, τόν περιορισμό του χρόνου εργασίας και άπασχόλησης, τόν κοινωνικό διάλογο ή τις κοινωνικές παροχές. Όμως, μπορεί να προκαλέσει σημαντικές θεσμικές αλλαγές μέσω τών διατάξεων που δίδουν τή λειτουργία του, τών κατευθύνσεων με τις όποιες δηλώνει τις προτεραιότητες χρηματοδότησης, τών προϋποθέσεων άποπληρωμής, αλλά και του τρόπου με τόν όποιο καταρτίζονται τά προγράμματα παρέμβασης, τής δυνατότητας που έχει να επιλέγει τόν "συνδιαλεγόμενο" έθνικό φορέα και να καθορίζει τήν οργανωτική μορφή του τελευταίου.

Άντίθετα με τις άποψεις που θά θεωρούσαν ως επικίνδυνες αυτές τις προσαρμογές, πιστεύουμε ότι ό κίνδυνος έγκειται άκριβώς στην έλλειψη προσαρμογής, δεδομένης τής άποφασής βέβαια, για χρηματοδότηση από τό ΕΚΤ. Αυτό συμβαίνει γιατί ή έλλειψη προσαρμογής αυξάνει κατά πολύ τή διαπραγματευτική θέση τής Έπιτροπής και τής κοινοτικής γραφειοκρατίας.

Ή πραγματική σημασία του Ταμείου

Παρ' όλα όσα αναφέρθηκαν πίο πάνω, τό ΕΚΤ είναι τό κυριότερο όργανο άσκησης κοινωνικής πολιτικής εκ μέρους τής Εύρωπαϊκής Κοινότητας. Ή σημασία του προκύπτει όχι μόνον από τό γεγονός ότι άποτελεί —μαζί με τήν Κοινή Άγροτική Πολιτική— τήν πρώτη θεσμοθετημένη μορφή παρέμβασης υπερεθνικού χαρακτήρα αλλά και από τή ρητή άναφορά τών στόχων του στα ιδρυτικά κείμενα τών Εύρωπαϊκών Κοινοτήτων. Στο άρθρο 123 τής Συνθήκης τής Ρώμης αναφέρεται ότι τό ΕΚΤ άναλαμβάνει να προωθήσει «στο

έσωτερικό τής Κοινότητας τήν άπασχόληση, τή γεωγραφική και επαγγελματική κινητικότητα τών εργαζομένων.

Οί Εύρωπαϊκές Κοινότητες, από τά ιδρυτικά κείμενα ως τήν Ένιαία Πράξη και τό κείμενο για τό Ένιαίο Κοινωνικό Χώρο, άναγνωρίζουν τή σημασία που έχει για τήν εύρωπαϊκή δυναμική ή σχετική ένοποίηση και όμοιογενποίηση τής άγοράς εργασίας, έστω και αν ή εργασία εκλαμβάνεται απλώς ως ένας συντελεστής τής παραγωγής, δίπλα στα έμπορεύματα και τά κεφάλαια. Είναι ιστορικά άποδεδειγμένο ότι ή διαδικασία ένοποίησης και όμοιογενποίησης, μία διαδικασία εξαιρετικά άντιφατική, που ένοποιεί, αλλά και παράγει νέες καταμήσεις, όμοιογενοποιεί, αλλά και διαφοροποιεί συγχρόνως, προϋποθέτει τήν άσκηση κοινωνικής πολιτικής από τήν κεντρική έξουσία, και στή συγκεκριμένη περίπτωση, από τά όργανα τής ΕΟΚ.

Τό άντικείμενο τής κοινωνικής πολιτικής γενικά είναι ή ρύθμιση τών συνθηκών άναπαραγωγής τής εργατικής δύναμης, ή εξασφάλιση τών προϋποθέσεων διαβίωσης τών μελών του εργατικού δυναμικού και τών οικογενειών τους, αλλά και ή εξασφάλιση τών κοινωνικών προϋποθέσεων άναπαραγωγής ενός ειδικού τύπου εργαζομένου και μιάς εργασίας ειδικής μορφής, του μισθωτού εργαζόμενου και τής μισθωτής εργασίας (βλέπε σχετικά Κ. Όφφέ¹).

Έχει ενδιαφέρον να σταθούμε λίγο σ' αυτή τήν πρόταση, όχι μόνον γιατί συστηματικά άγνοείται από τό σύνολο τών μελετητών τής εύρωπαϊκής πολιτικής, αλλά κυρίως επειδή επιβάλλει μία διαφορετική μεθοδολογική προσέγγιση στην εκτίμηση τής άποτελεσματικότητας τών προγραμμάτων.

Σέ κάθε κοινωνικό-οικονομικό σύστημα επικρατεί ένα κριτήριο με τό όποιο ή εργασία άναγνωρίζεται και αξιώνεται κοινωνικά. Στα έμπορευματοποιημένα κοινωνικά συστήματα ή εργασία αξιώνεται με τήν έπιτυχή πράξη άνταλλαγής τών προϊόντων της. Ή έννοια τής "έπιτυχίας" που προσδιορίζει τήν πράξη άνταλλαγής αναφέρεται στην κερδοφορία. Κοινωνικά αξιωμένη εργασία, συνεπώς, είναι εκείνη που δημιουργεί τις προϋποθέσεις κερδοφορίας και ή λογική του κέρδους είναι ό μηχανισμός διά του όποιου συντελείται ή κατανομή τής εργασίας σε θέσεις άπασχόλησης.

Ή λειτουργία τής άγοράς εργασίας οδηγεί στην κατανομή τής συνολικής διαθέσιμης εργασίας σε θέσεις άπασχόλησης, δηλαδή σε έπιμέρους εργασίες, οι όποιες για να υπάρξουν προϋποθέτουν τή δυνατότητα κερδοφορίας.

Όμως, ή κατανομή τής εργασίας

σε θέσεις άπασχόλησης, λειτουργίας που έπιτελείται σχετικά ίκανοποιητικά από τήν άγορά εργασίας, πρέπει να συνοδεύεται και από μία άλλη λειτουργία αυτής τής άγοράς: πρέπει να εξασφαλίζεται ή φυσική και ή κοινωνική άναπαραγωγή τών εργαζομένων, πρέπει δηλαδή να υπάρχει μία κατανομή σε άντιστοιχία προς τό κοινωνικό πρότυπο κατανάλωσης καθώς και μία δυνατότητα εξασφάλισης εισοδημάτων που να επιτρέπουν αυτή τήν κατανομή. Τή λειτουργία αυτή, ή άγορά εργασίας δεν τήν έπιτελεί έπαρκώς. Ή εργατική δύναμη άναπαράγεται σε σημαντικό βαθμό, όχι όμως στην άγορά εργασίας και τις σχέσεις άνταλλαγής, αλλά στο ύποσυστημα τής οικογένειας και τών θεσμών του κράτους, αυτών που όνομάζονται μηχανισμοί του κράτους εύημερίας.

Άν ή φυσική άναπαραγωγή τής εργατικής δύναμης γίνεται έξω από τήν άγορά εργασίας, τό ίδιο συμβαίνει και με τις τεχνικές δεξιότητες, τις ειδικεύσεις που πρέπει να κατέχει ό εργαζόμενος για να αναλάβει μία συγκεκριμένη θέση εργασίας. Ή άπόκτηση τών ειδικοτήτων παύει να άποτελεί διαδικασία εκμάθησης στή δουλειά και γίνεται όλο και περισσότερο άποτελεσμα τής έξω-έπιχειρησιακής τεχνικής - επαγγελματικής εκπαίδευσης. Ό Ν. Ντέιβις ύποστηρίζει ότι τό ποσοστό τών νέων που είχαν τεχνική-επαγγελματική κατάρτιση έντός τής έπιχείρησης στην όποια εργάζονταν έπese από 5,5% τό 1967 σε 3,2% τό 1982 στο σύνολο τών μισθωτών στην Μ. Βρετανία.²

Αυτή ή εξέλιξη συνδέεται στενά με τις αλλαγές στή τεχνολογία τής παραγωγής. Άφ' ενός ύπάρχει μία τεχνολογία που επιτρέπει τήν άπλούστευση τής εργασίας και έπομένως ύπάρχει μία τάση άποειδίκευσης που άντανανκλάται στην σύντμηση του χρόνου τής μαθησιακής διαδικασίας. Τόν 19ο αιώνα ό τεχνίτης άποκοτούσε άναγνωρισμένα τήν ειδικότητά του μετά από δεκαετή και πλέον εργασία, ενώ σήμερα ό χρόνος αυτός έχει μειωθεί σε δύο ή τρία χρόνια έξω-εργασιακής εκπαίδευσης. Άφ' έτέρου, αυτή ή τεχνολογία μεταβάλλεται με πολύ ταχύτερους ρυθμούς άπ' ό,τι στο παρελθόν, γεγονός που επιτάσσει άστραπιαίες κυριολεκτικά προσαρμογές τών ειδικοτήτων που άπαιτείται να έχει τό εργατικό δυναμικό. Τό κόστος τής επανειδίκευσης του εργατικού δυναμικού είναι ύψηλό για μία έπιχείρηση που δεν παράγει ή ίδια τεχνολογία, αλλά είναι άναγκασμένη από τις συνθήκες άνταγωνισμού να εισάγει νέες μεθόδους παραγωγής και όργάνωσης. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι ή διάχυση τών τεχνολογικών νεωτερισμών στην πα-

1. Offe C: Contradictions of the Welfare State, Hutchinson 1984.

ραγωγική διαδικασία αποκτᾶ μιά συνεχῶς αὐξανόμενη ἔκταση. Ἡ υἱοθέτηση μιᾶς καινοτόμου τεχνολογίας σέ μιά ἐπιχείρηση ἐπιβάλλει τήν ἐφαρμογή της καί ἀπό τίς λοιπές ἐπιχειρήσεις ἑνός κλάδου ὄχι μόνο στό πλαίσιο τῆς ἐθνικῆς ἀγορᾶς, ἀλλά παγκοσμίως. Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες, αὐξάνεται ἡ ἀνάγκη προσφυγῆς σέ ἐξω-ἐπιχειρησιακοὺς θεσμούς τεχνικῆς-ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσης.

Τά ὑποσυστήματα ἐκτός τῆς ἀγορᾶς ἀναλαμβάνουν, συνεπῶς, νά ἐγγυηθοῦν τοὺς ὄρους διαβίωσης τῶν ἐργαζομένων καί νά τοὺς ἐξασφαλίσουν τίς τεχνικές δεξιότητες πού εἶναι ἀναγκαῖες στήν παραγωγική διαδικασία. Ἀλλά ἀναλαμβάνουν καί κάτι περισσότερο. Στίς κρίσιμες ἐκεῖνες περιόδους πού οἱ ἐργαζόμενοι εἶναι χωρίς ἀπασχόληση, εἴτε πρόκειται γιά τήν περίοδο μετάβασης ἀπό τό ἐκπαιδευτικό σύστημα στήν ἐργασία, εἴτε γιά τήν περίοδο ἀνεργίας, πρέπει νά διατηρήσουν τό ἐργασιακό φρόνημά τους, τήν κοινωνική τους ἐνταξί μέσα ἀπό τήν ἐργασία. Αὐτή ἡ ἰδεολογική λειτουργία τῶν ὑποσυστημάτων εἶναι ἐξαιρετικά σημαντική καί συχνά ἔχει πρωτεύουσα διάσταση σέ πολιτικές πού ἐμφανίζονται ὅτι εἶναι ἀμιγροῦς οἰκονομικοῦ χαρακτήρα.

Εἶναι σαφές ὅτι ὁ ρόλος τοῦ ΕΚΤ περιορίζεται σχεδόν ἀποκλειστικά στίς δύο αὐτές λειτουργίες: *Στήν αὐξηση τῶν δυνατοτήτων ἐπαναπροσαρμογῆς τῶν εἰδικοτήτων τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καί στήν ἐνδυνάμωση τοῦ ἐργασιακοῦ φρονήματος, στήν αὐξηση δηλαδή τῆς διαθεσιμότητας τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πρὸς ἐργασία.* Στή δραστηριότητα αὐτή ἐντάσσεται τό σύνολο τῶν προγραμμάτων καί τῶν παρεμβάσεων τοῦ ΕΚΤ, εἴτε πρόκειται γιά πρόγραμμα τεχνικῆς-ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης, εἴτε γιά προγράμματα ἀπασχόλησης.

Ἡ ἐπισημάνση τῆς ἰδεολογικῆς λειτουργίας τῶν προγραμμάτων πού χρηματοδοτεῖ τό ΕΚΤ μέ κανένα τρόπο δέν ἀμφισβητεῖ τή χρησιμότητά τους. Στίς κοινωνίες μας ὁ ἄνθρωπος κοινωνικοποιεῖται καί καταξιώνεται μέσω τῆς ἐργασίας, καί μάλιστα τῆς ἐργασίας πού ἀμοιβεται μέ χρηματικές ἀπολαβές. Ὅλη ἡ συζήτηση γιά τήν «παραοικονομία», τίς ἀτυπες μορφές ἀπασχόλησης καί τοὺς ἀφορισμοὺς ἠθικοῦ περιεχομένου πού συχνά διαβάζουμε στόν τύπο σχετίζεται ἀκριβῶς μέ αὐτό τό πρόβλημα τῆς κοινωνικοποίησης.

Ἡ χρησιμότητα συνεπῶς, τῶν προγραμμάτων δέν ἀμφισβητεῖται καί θεωρεῖται δεδομένη, ἰδιαίτερα γιά περιόδους ὅπως ἡ τωρινή, στίς ὁποῖες τό κύριο χαρακτηριστικό τῆς ἀνεργίας δέν εἶναι μόνο ἡ ἔκτασή της, ἀλλά καί ἡ μεγάλη της διάρκεια.

Ἡ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΚΤ

Εἶναι σαφές ὅτι ἂν ἀποδεχθοῦμε τήν προβληματική, πού ἤδη ἀναπτύχθηκε, ἡ ἔννοια τῆς «ἀποτελεσματικότητας» καθίσταται μέγεθος δύσκολο μετρήσιμο. Ἡ ἀποτελεσματικότητα μπορεῖ νά ὀρισθεῖ πλέον μόνο σέ σχέση μέ τή διατήρηση ἀπό τόν πληθυσμό μιᾶς χώρας τῆς διαθεσιμότητάς του πρὸς ἐργασία.

Ἐνα μέτρο προσεγγιστικό θά ἦταν, βέβαια, νά δοῦμε τίς ἐξελίξεις στόν δείκτη συμμετοχῆς τοῦ πληθυσμοῦ στό ἐργατικό δυναμικό, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπομονώσουμε τήν ἐπίδραση παραγόντων διαφορετικῶν ἀπό τήν ἀπογοήτευση πού προκαλεῖ ἡ παρατεταμένη καί ἀνεπιτυχῆ ἀναζήτησιν ἐργασίας. Αὐτοὶ οἱ παράγοντες εἶναι οἱ δημογραφικές μεταβολές, δηλαδή ἀλλαγὴ στήν ἡλικιακὴ καί στήν κατά φύλο σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ θεσμικὲς ἀλλαγές πού ἐπιβάλλουν ἢ ἐπιτρέπουν προσωρινὴ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τό ἐργατικό δυναμικό ὅπως ἡ παράταση τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαίδευσης, ἢ εὐκολότερη πρόσβαση στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση, οἱ μεταπτυ-

χιακὲς σπουδές, ἡ γονικὴ ἄδεια, τὰ συστήματα προσυνταξιοδότησης, ὁ χρόνος στρατιωτικῆς θητείας κ.λπ. καί οἱ μεταβολές στή γεωγραφικὴ συγκέντρωση τοῦ πληθυσμοῦ, ὅπως οἱ μεταβολές στό ποσοστὸ ἀστικοποίησης, ἰδιαίτερα κρίσιμη μεταβλητὴ σέ χώρες μέ μεγάλο ἀγροτικό τομέα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ κατάσταση τῆς παρατεταμένης ἀνεργίας δέν συνεπάγεται ἀναγκαστικὰ μείωση τῆς διαθεσιμότητας γιά ἐργασία, τουλάχιστον σέ μιὰ πρώτη φάση. Ἐφόσον ἡ παρατεταμένη ἀνεργία ὀδηγεῖ σέ μείωση τοῦ οἰκογενειακοῦ εἰσοδήματος, ἐνδέχεται νά ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἀρχικὰ τὴν αὐξηση τοῦ δείκτη συμμετοχῆς στό ἐργατικό δυναμικό, ἰδιαίτερα γιά τίς κατηγορίες τοῦ πληθυσμοῦ πού θεωροῦνται ὅτι ἀνήκουν στοὺς «δευτερεύοντες» ἐργαζόμενους δηλαδή στίς γυναῖκες, καί εἰδικότερα τίς παντρεμένες, καθὼς καί στοὺς νέους. Τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀπογοήτευσης μπορεῖ νά γίνῃ ὁρατό σέ μιὰ ἐπόμενη φάση, ἢ, ὅπως συνέβη στήν Ἑλλάδα τὴν περίοδο 1981-84, μπορεῖ νά ὑπάρξει κάμψη τοῦ δείκτη συμμετοχῆς γιά τοὺς «κύριους» ἐργαζόμενους μέ παράλληλη αὐξηση τοῦ δείκτη συμμετοχῆς τῶν «δευτερευόντων» ἐργαζομένων, καί μάλιστα μέ ταχεῖς ρυθμούς.

Ἀλλὰ καί στήν περίπτωσιν πού θά

ήταν εύκολη, ή έστω δυνατή, ή απομόνωση αυτών των παραγόντων, πάλι θά καταλήγαμε σε έναν άρνητικό προσδιορισμό της αποτελεσματικότητας των χρηματοδοτούμενων παρεμβάσεων. Άν υποθέσουμε ότι με την εφαρμογή των προγραμμάτων ό δείκτης συμμετοχής στό εργατικό δυναμικό παρουσιάζει σταθεροποίηση ή όριακή κάμψη, πάλι δέν είμαστε σε θέση να εκτιμήσουμε την πιθανή έκταση αυτής της κάμψης αν δέν είχε εφαρμοστεί τό συγκεκριμένο πρόγραμμα. Έτσι, μπορούμε μόνο να πιθανολογήσουμε τόν βαθμό αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων. Εύτυχώς ή δυστυχώς, ή κοινωνία δέν είναι εργαστήριο για επαναλαμβανόμενα πειράματα υπό έλεγχομένες συνθήκες και τά όρια της δράσης πολλών και αντιφατικών παραγόντων.

Σέ μία τέτοια περίπτωση θά ήταν ίσως εύλογο να δούμε πιό «άντικειμενικούς» δείκτες αποτελεσματικότητας. Θά μπορούσαμε, λ.χ., να εκτιμήσουμε τό κόστος άσασχόλησης, ή τό ποσοστό των αποφοίτων τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης πού εξασφαλίζει εργασία στην ειδικότητα για την όποία εκπαιδεύτηκε, ή και έξ αίτίας αυτής της εκπαίδευσης, σε συνδυασμό με τό κόστος ανά εκπαιδευόμενο.

Ό Ε. Γουίτινγκ έχει προτείνει³ ένα σύστημα αποτίμησης του κόστους παρόμοιων παρεμβάσεων, όπολογίζοντας μάλιστα και τά μακροοικονομικά όφέλη. Άν προσέξουμε όμως τούς όπολογισμούς του, θά διαπιστώσουμε ότι βασίζονται σε μία οδισιώδη άπλούστευση: εκτιμά τό κόστος και τό όφελος, μόνο για τόν χρόνο πού διαρκεί τό πρόγραμμα, δηλαδή, υποθέτει

ότι χωρίς τό πρόγραμμα δέν θά γίνονταν καμιά πρόσκληση, αλλά και ότι με τό τέλος του προγράμματος λύεται και ή εργασιακή σχέση. Έτσι εισάγονται δύο στοιχεία άδαιρεσίας, πού δρούν άντιθετικά, χωρίς τό ένα να έξισορροπεί τό άλλο. Αυτή ή άδαιρεσία ύποσκάπτει ακριβώς τόν κύριο στόχο της προσπάθειάς του, δηλαδή τή σύγκριση ανάμεσα σε διαφορετικά προγράμματα καταπολέμησης της άνεργίας, έφόσον γίνεται άποδεκτό πώς όρισμένα προγράμματα δημιουργούν «μονιμότερες» θέσεις άσασχόλησης από άλλα, αλλά ό χρόνος μέσα στον όποίο επέρχονται τά άποτελέσματα ενός προγράμματος, διαφέρει από πρόγραμμα σε πρόγραμμα. Ό ίδιος ό Γουίτινγκ άναγνωρίζει την άδυναμία να άντιμετωπίσει οδισιαστικά αυτή τή διάσταση.

Ό παράγοντας χρόνος γίνεται καθοριστικός στην αποτίμηση των προγραμμάτων. Ό παράγοντας αυτός, ταυτόχρονα, παρουσιάζει μεγάλη μεταβλητότητα μεταξύ διαφόρων προγραμμάτων, αλλά και μεταξύ των πεδίων εφαρμογής τους, ώστε ή τυποποίησή του να είναι έξαιρετικά δυσχερής και να απαιτεί τή δημιουργία ενός συστήματος έπαρκούς παρακολούθησης για μία σχετικά μεγάλη περίοδο, μετά τό τέλος του προγράμματος.

Ό κρίσιμος χρόνος πού καθορίζει έν προκειμένο τήν έπιτυχία ή τήν άποτυχία του προγράμματος διαφέρει άναλόγως με τό αν τό πρόγραμμα άφορά τή δημιουργία θέσεων εργασίας ή τήν εκπαίδευση, αν άπευθύνεται σε νέους ή μεγαλύτερους στην ηλικία, αν άφορά άνδρες ή γυναίκες, αν δημιουργεί θέσεις μισθωτής εργασίας ή άυτοασχόλησης. Έξαρτάται, έπίσης, ά-

πό τόν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, τό μέγεθος των έπιχειρήσεων και τήν κοινωνικο-οικονομική όμή τής περιοχής.

Ό κρίσιμος χρόνος αποτίμησης του προγράμματος διαφοροποιείται γιατί δέν ύπάρχουν συνθήκες στην αγορά εργασίας, δέν ύπάρχει καν μία ένιαία αγορά εργασίας, κάθε μία από τίς όποιες παρουσιάζει ειδικούς μηχανισμούς λειτουργίας, έσωτερικεύει με ιδιόμορφο τρόπο τίς έξωτερικές επιδράσεις και άντανακλά με τόν δικό της τρόπο τήν γενική κατάσταση άσασχόλησης.

Ό κατακερματισμός της αγοράς εργασίας σε έπιμέρους αγορές πού είναι σχετικά στεγανοποιημένες όρθώνει σημαντικά έμπόδια για τήν κατασκευή άπλών και εδχρηστων δεικτών αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων, άκόμη και όταν ύπάρχει ένα έπαρκές σύστημα παρακολούθησης των ατόμων πού έντάχθηκαν στα προγράμματα. Σε περιόδους κρίσης, ιδιαίτερα, τά χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας στό έσωτερικό τους και ό τρόπος όρθωσης της μίας αγοράς με τήν άλλη μεταβάλλονται με ταχείς, αλλά άνόμοιους ρυθμούς και συχνά οι έξελίξεις είναι άντιφατικές. Προϋπόθεση, συνεπώς, για να εκτιμήσουμε τήν αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων, είναι ή έπαρκής γνώση των μηχανισμών και τής κατάστασης των έπιμέρους αγορών εργασίας και των κατευθύνσεων μεταλλαγής τους.

Ένα πρώτο συμπέρασμα από τίς πιό πάνω παρατηρήσεις είναι ότι, αν θέλουμε να έχουμε αποτελεσματικότητα σε όρους πραγματικής άσασχόλησης, τά προγράμματα πρέπει να είναι έξειδικευμένα και μικρής κλίμακας. Αυτό βέβαια συνεπάγεται ύψηλό διαχειριστικό κόστος και άνάγκη συντονισμού πού δέν είναι αυτονόητος. Αυτό έρμηνεύει, ίσως, γιατί δέν έχει νόημα ή σύγκριση του κόστους ανά άτομο στα προγράμματα αυτά, ή διαχρονική ή ή διαπεριφερειακή αποτίμηση των προγραμμάτων χωρίς συνυπολογισμό και τυποποίηση των λοιπών παραγόντων πού δέν είναι αυτονόητος. Αυτό έρμηνεύει, ίσως, γιατί δέν έχει νόημα ή σύγκριση του κόστους ανά άτομο στα προγράμματα αυτά, ή διαχρονική ή ή διαπεριφερειακή αποτίμηση των προγραμμάτων χωρίς συνυπολογισμό και τυποποίηση των λοιπών παραγόντων πού δέν είναι αυτονόητος.

Η άδυναμία ή, έστω, ή μεγάλη δυσχέρεια να αποτιμήσουμε τά προγράμματα αυτά με όρους όλικών άποτελεσμάτων τά όποια παράγουν, μπορεί να μάς όδηγήσει σε μία εύκολη λύση: Να άντιληφθούμε τήν αποτελεσματικότητα με όρους διαχειριστικής έπάρκειας. Στην οδσία κάτι τέτοιο θά ήταν λανθασμένο. Πρόκειται για τήν άντικατάσταση της αποτελεσματικότητας του προγράμματος με τήν άποτελεσματικότητα της γραφειοκρατίας πού τή διαχειρίζεται. Άν και ύπάρχουν βασίμοι λόγοι να πιστεύουμε ότι

οι δύο αυτές αποτελεσματικότητες συνδέονται κατά κάποιο τρόπο, όφειλουμε να τις διατηρήσουμε ως διακριτά στοιχεία πριν αναλάβουμε να τις εντάξουμε σε μία συνολική εκτίμηση.

Μέχρι την αναθεώρηση των κανονισμών των διαρθρωτικών ταμείων τό 1988, τά δργανα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων φαίνεται να άρκοούνται στον έλεγχο της διαχειριστικής αποτελεσματικότητας και στην παρακολούθηση μόνο του χρόνου εφαρμογής του προγράμματος. Αύτή ή στάση ενισχύει τό επιχείρημα ότι ή κύρια λειτουργία των παρεμβάσεων του ΕΚΤ είναι ιδεολογική, δηλαδή ή ενίσχυση της διαθεσιμότητας για εργασία.

Μπορούμε, επίσης, να έχουμε μία σειρά δεικτών που να άφορούν τά μικροοικονομικά pay-offs συγκεκριμένων μακροοικονομικών μεγεθών. Μέ τους δείκτες αυτούς μπορούμε να δούμε πώς άντισταθμίζεται τό κόστος του προγράμματος από μία σειρά έσοδα για τό δημόσιο ταμείο (άμμοσι φόροι, εισφορές στην κοινωνική άσφάλιση) και από τό κόστος ευκαιρίας του επιδόματος άνεργίας που δέν καταβάλλεται στον άνεργο που τοποθετείται σε εργασία ή σε πρόγραμμα τεχνικής εκπαίδευσης. Όμως, αυτοί οι δείκτες άφορούν τή δημοσιονομική αποδοτικότητα και έλάχιστα είναι διαφωτιστικοί για τήν αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων με δρους δημιουργίας θέσεων άπασχόλησης.

Τέλος, μπορούμε να καταρτίσουμε μία σειρά από δείκτες, οι όποιοι αναφέρονται στις μακροοικονομικές συ-

νέπειες των προγραμμάτων. Αναφέρουμε ένδεικτικά ότι ύπάρχει δείκτης που μετρά τήν επέκταση ή τήν ύποκατάσταση των δημοσίων δαπανών εξ αίτιας της κοινοτικής χρηματοδότησης. Χρησιμοποιείται επίσης δείκτης που εξετάζει τή μείωση της ελαστικότητας στη διαχείριση του κρατικού προϋπολογισμού, όπως και ό δείκτης ό όποιος μετρά τήν αναδιανομή του εισοδήματος που πραγματοποιείται ως συνέπεια του προγράμματος. Γνωστός είναι τέλος ό δείκτης περιφερειακών επιπτώσεων, ό όποιος άφορά τήν περιφερειακή κατανομή των πιστώσεων και τήν περιφερειακή κατανομή των δημιουργούμενων νέων θέσεων άπασχόλησης ή θέσεων τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης.

Στά προγράμματα δημιουργίας νέων θέσεων άπασχόλησης, με επιδότηση των εργοδοτών, μία συνέπεια ή όποία είναι σημαντική, αλλά ή εκτίμησή της γίνεται πολύ δύσκολα, είναι ή ύποκατάσταση στην εργασία, ενός εργαζόμενου με άλλον εργαζόμενο, ή μιās μερίδας εργαζομένων με μίαν άλλη μερίδα. Στην πραγματικότητα εδώ έχουμε να κάνουμε με τήν ανακατανομή του χρόνου άνεργίας και άπασχόλησης ανάμεσα σε ομάδες εργαζομένων. Η έκταση του φαινομένου αυτού είναι δύσκολο να εκτιμηθεί, χωρίς έπαρκή γνώση των συνθηκών παραγωγής και της δομής της άπασχόλησης στον συγκεκριμένο κλάδο παραγωγής. Αν τό αποτέλεσμα αυτό είναι σημαντικό, τότε τό μόνο έπίτευγμα του προγράμματος είναι ή άμεση επι-

δότηση των επιχειρήσεων για τήν ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας, ιδιαίτερα όταν οι έπιδοτήσεις αυτές καλύπτουν σημαντικό ποσοστό του κόστους εργασίας —κυρίως οι νέες επιχειρήσεις που μπορούν να εντάξουν τό σύνολο των μισθωτών— και κλιμακώνονται σε μεγάλο χρονικό όρίζοντα.

Ός πρός τά προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, παρατηρούμε ότι ή άναντιστοιχία ανάμεσα στην παρεχομένη τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση και τή δομή της ζήτησης των εργοδοτών για ειδικευμένο εργατικό δυναμικό είναι δεδομένη, εξ αίτιας της έξωτερίκευσης της μαθησιακής διαδικασίας από τήν παραγωγή. Συνεπώς θά ήταν αποτελεσματικότερο να στραφούμε σε πιο γενικές μορφές τεχνικο-επαγγελματικών γνώσεων παρά σε προγράμματα ύψηλης ειδίκευσης. Σε προγράμματα που θά ενισχύουν τήν κινητικότητα και προσαρμοστικότητα των εργαζομένων, αντί να δημιουργούν άκαμπτες ειδικεύσεις. Αν αυτό ισχύει, τότε τό μόνο κριτήριο αποτελεσματικότητας ενός τέτοιου προγράμματος είναι ή *αυτοαξιολόγηση*. Μία διαδικασία αυτοαξιολόγησης από τους εκπαιδευτές και, κυρίως, τους εκπαιδευομένους είναι ταυτόχρονα συμβατή με τήν κεντρική θέση που αναπτύχθηκε πιο πάνω για τόν ρόλο αυτών των προγραμμάτων. Σε μία τέτοια περίπτωση ή επαγγελματική άποκατάσταση γίνεται ένα άπό τά πολλά κριτήρια αξιολόγησης του προγράμματος, αλλά παύει να είναι τό άποκλειστικό κριτήριο.

Κι εγώ, όπως και πολλοί άλλοι σίγουρα, παρακολούθησα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τις ιδεολογικές (και όχι μόνο) περιπέτειες του άγνωστου και παρ' όλιγον αυτόχειρα 'Ανατολικογερμανού κομμουνιστή, που δημοσίευσε ο *Πολίτης* στά δύο τελευταία τεύχη του. Έδω που ξφθασαν τά πράγματα, ακόμα και μιά προσωπική υπόθεση μπορεί νά συνοψίσει, με τό δικό της συγκεκριμένο τρόπο, πολιτικά διλήμματα, ιδεολογικές επιλογές και θεωρητικά αδιέξοδα, που επί χρόνια χτυπάγανε τήν πόρτα μας και τώρα κατάφεραν νά τή σπάσουν και νά εισβάλουν στό λιγοστό χώρο τής αταπάτης που μās είχε απομείνει. Όπως κι ο άγνωστος ήρωάς μας, έτσι κι εγώ έχω τσαλαβουτήσει στά νερά τής φιλοσοφίας και τής θεωρίας, και επιπλέον ή ηλικία μου και ή έξ απαλών δνύχων ένταξή μου σέ αυτό που θά λέγαμε «υπόθεση τής 'Αριστεράς» μέ κάνει ιδιαίτερα δεκτικό σέ τέτοιου είδους προβληματισμούς. 'Αλλά τό πράγμα δέν σταματάει εκεί. Τήν δλη ιστορία τήν είδα και μέσα από τά γυαλιά που μου έδωσε ή επαγγελματική μου ιδιότητα — είμαι ψυχαναλυτής.

Ο σύντροφος παθαίνει ύποτροπή

του Γιώργου Γιαννακόπουλου

Πρός Θεού όμως, δέν θά ήθελα νά δημιουργηθεί ή έντύπωση διτ ή περίπτωση του παρ' όλιγον αυτόχειρα θά πρέπει νά έρμηνευθεί φροϋδικά ή, ακόμα χειρότερο, διτ ή ψυχανάλυση είναι ένα είδος μεταθεωρίας που φωτίζει από ψηλά τήν κοινωνία και τις θεωρίες που προσπαθούν νά τήν προσλάβουν. Παραδέχομαι διτ υπάρχουν και ψυχαναλυτές που δέν θά δίσταζαν νά διεκδικήσουν γιά τήν επιστήμη τους (και γιά τόν έαυτό τους) μιά τόσο μεγάλη έμβέλεια αλλά, πιστέψτε με, δέν είμαι άπ' αύτους. 'Απλώς μερικές φορές, όταν προσπαθώ νά συλλάβω καταστάσεις που δέν έμπιπτουν στό χώρο που μέ άφορά επαγγελματικά, μπαίνω στόν πειρασμό νά έπικαλεσθώ όρισμένες φροϋδικές έννοιες, όχι γιά νά φθάσω στην οδσία των πραγμάτων, αλλά γιά νά οργανώσω τή σκέψη μου. Σάν τόν ράφτη που διαθέτει αύξημένη παρατηρητικότητα γιά τά ρουχα των ανθρώπων που συναναστρέφεται και τους κατατάσσει αναλόγως, έτσι κι εγώ τείνω νά χρησιμοποιώ γνώριμες έννοιες γιά νά βάλω τάξη στόν κόσμο, σ' ένα κόσμο μάλιστα που τελευταία άπειλεί νά μās πλακώσει. 'Ο καθένας μας άντιστέκεται μέ τόν τρόπο του.

Έκείνο που κίνησε άμέσως τό επαγγελματικό μου ενδιαφέρον ήταν τό στοιχείο τής έξομολογητικής αφήγησης που διατρέχει τά δύο κείμενα του άγνωστου συντρόφου, και επιπλέον τό γεγονός διτ ή αφήγηση αύτή είναι ή περιπέτεια μās άνάγνωσης. Τό πρώτο συστατικό, δηλαδή ή έξομολόγηση, είναι έμφανές και άλλωστε δέν λείπει σχεδόν ποτέ από τό κλασικό «δστατο σημείωμα» που αφήνουν πίσω τους όσοι αυτοκτονούν. 'Ο σύντροφος έξομολογείται πώς πήρε τή μεγάλη άπόφαση όταν επιτέλους κατάφερε νά διαβάσει διαφορετικά τήν κατάσταση. Τά πράγματα όμως περιπλέκονται. 'Ο παρ' όλιγον

αυτόχειρας άποφασίζει νά αναβάλει (τουλάχιστον) τό άπονεοημένο διάβημα, έπισκέπτεται ως άλλος Καντίντ τή χώρα του Γαλλιαίου, όπου παρακολουθεί τις έργασίες του συνεδρίου του 'Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, και άρχίζει νά αναθεωρεί τις άπόψεις του καταλήγοντας στό κάπως πανγλώσσιον συμπέρασμα, *Errur, la lotta di classe si muove!* 'Επαγγελματίας άναγνώστης κι εγώ (έστω άκροατής, τό ίδιο κάνει) άρχισα νά προβληματίζομαι σχετικά μέ τήν κατεύθυνση κυρίως τής δεύτερης αύτης άνάγνωσης που άποτελεί άναθεώρηση τής άναθεώρησης, και μετά από κάμποση σκέψη κατέληξα στό συμπέρασμα διτ ο φίλος μας, συνεχίζοντας τό μοτίβο του πρωΐστερου που διαπερνάει τό πρώτο του κείμενο, έκανε πίσω. Γιά νά τό πώ διαφορετικά και άπλά, πρόκειται γιά ύποτροπή.

'Εμείς οί ψυχαναλυτές βασίζουμε τήν μέθοδό μας στην άρχή διτ γιά νά άπαλλαγεί ο άσθενής από τά συμπτώματα που τόν βασανίζουν, θά πρέπει νά ανασύρει στην επιφάνεια και νά αντιμετώπισει τήν αίτία τής άσθενείας του. Κάτι τέτοιο φάνηκε νά κάνει ο σύντροφος μέ τήν πρώτη του έξομολόγηση. (Και στό σημείο αυτό θά ήθελα νά ξανατονίσω διτ δέν προσπαθώ νά ψυχαναλύσω τόν άνθρωπο — άπλώς χρησιμοποιώ ένα σύνθετο μεταφορικό σχήμα που μου είναι οικείο). Θά περίμενε κανείς κατά τή διάρκεια τής θεραπείας νά προβληθούν χίλιες δυό αντιρήσεις («άντιστάσεις» είναι ο όρος που καθιέρωσε ο Φρόντ), και δέν αποκλείεται καθόλου κάτι τέτοιο νά συνέβη δντως στην περίοδο τής «υπόγειας έπεξεργασίας», όπως τήν άποκαλεί χαρακτηριστικά στό πρώτο του κείμενο. Στο δεύτερο κείμενο όμως μερικές από τις άντιστάσεις που ύποτίθεται διτ είχαν ξεπερασθεί έπα-

νέρχονται δριμύτερες, συνοδευόμενες όμως από τη δήλωση ότι «πολλά, πάρα πολλά, από αυτά που τότε έγραφα τὰ ύποστηρίζω ακόμη». Τί έχει συμβεί; Μου έρχεται στό νοῦ ἕνα χωρίο από τίς «Εισαγωγικές Διαλέξεις» γιά τήν ψυχανάλυση τοῦ Φρόυντ, ὅπου ὁ δάσκαλός μας ἀναφέρεται στό διάφορα εἶδη ἀντίστασης πού προβάλλουν οἱ ἀσθενεῖς στήν ψυχανάλυση. Ὑπάρχει, λέει, καί ἡ διανοητική ἀντίσταση: ἦτοι, ὁ ἄσθενης ἀρχίζει νά ἐπιδεικνύει δεξύτατη διανοητική περιέργεια γιά τή μέθοδο τῆς ψυχανάλυσης, δείχνει πρόθυμος νά διαβάσει καί νά μάθει, καί «εἶναι πανέτοιμος νά γίνει ὁπαδός τῆς ψυχανάλυσης — ὑπό τόν ὄρο όμως ὅτι δέν θά τόν ἀγγίξει προσωπικά». Στήν οὐσία όμως, παρατηρεῖ ὁ Φρόυντ, ὁ ἐν λόγω ἀσθενης ἀντιστέκεται. Αὐτή ἡ ἐννοια τῆς ἀντίστασης μέ ἐνδιαφέρει ἐπειδή διαβλέπω ὅτι στό θέμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ (καί πού φυσικά δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό ἐπάγγελμά μου) ἡ κοσμογονική ἀναταραχή τῶν τελευταίων μηνῶν ἔχει κάνει πολλούς ἀριστερούς σχεδόν σχιζοφρενεῖς: ἀπό τή μιά παραδέχονται ὅτι ὑπάρχει πρόβλημα κι ἀπό τή ἄλλη λένε ὅτι οἱ βασικές ἀρχές τοῦ μαρξισμοῦ παραμένουν σωστές καί ἀπαραβίαστες.

Γιά νά γίνω σαφέστερος, θά πρέπει τώρα νά βγάλω τὰ φροῦδικά γυαλιά μου καί νά μπῶ στό καθαρά θεωρητικό περιεχόμενο τῆς ὑποτροπῆς τοῦ συντρόφου. Λέει, λοιπόν, στό δεύτερο κείμενό του ὅτι κακῶς πίστεψε πῶς τό πρόβλημα ἀνάγεται σ' ἕνα «θεωρητικό λάθος τοῦ Μάρξ, δηλαδή κάτι πού κατοικεῖ στήν ἐπικράτεια τῆς Ἰδέας». Στήν ἀρχή δέν κατάλαβα. Καλά, ὁ Μάρξ θεωρητικός δέν ἦταν; Καί ὅταν οἱ θεωρητικοί διαπράττουν λάθη, τί ἄλλο μπορεῖ νά εἶναι τὰ λάθη τους παρά θεωρητικά; Πολύ μέ ἀπασχόλησε τό πρόβλημα, καί τελικά κατέληξα στό συμπέρασμα ὅτι σίγουρα δέν εἶναι δυνατόν νά τό ἐννοεῖ, ἄρα κάτι ἄλλο τόν ἀπασχολεῖ. Ὅντως λίγες ἀράδες πῶ πάνω ὁ σύντροφος ἔχει πει ὅτι τό «θεωρητικό» λάθος πού καταλόγισε στόν Μάρξ «ἀνάγεται... στή θέση ὅτι τό κοινωνικό εἶναι καθορίζει τήν κοινωνική συνείδηση» κι αὐτό μέ τή σειρά του σημαίνει πῶς «οἱ ἰδέες, οἱ θεωρίες καί τὰ λάθη τους αὐτονομούνται μέ τρόπους πού πιθανόν νά μήν θέλω καθόλου καί ἀποκοτῶν μιά δυναμική ἐντελῶς δική τους». Ἡ ἀπορία εἶναι πῶς μπορεῖ μιά θεωρία πού παραμένει ἀποκλεισμένη στήν ἐπικράτεια τῆς Ἰδέας νά καθορίσει «μέ τρόπους καί μέ μορφές σκληρά ὑλικούς τίς τύχες τῶσων χωρῶν καί τῶσων ἀνθρώπων ἐπί τόσα χρόνια;» Ἰδίως ὅταν δέν ἔχει δοθεῖ ἡ ἀπαιτούμενη σημασία στήν ταξική πάλη — τοῦτο τό τελευταῖο τονίζεται ἰδιαίτερα καί ἀποτελεῖ τό λάιτ μοτίφ τῆς αὐτοκριτικῆς, χωρίς όμως νά γίνεται σαφές πῶς τό ἐννοεῖ καί πῶς τέλος πάντων ἡ ταξική πάλη θά μᾶς λύσει τό συγκεκριμένο πρόβλημα. Νά, τί νομίζω ὅτι θέλει νά πει: ὅτι στό πρῶτο του κείμενο προσπάθησε νά αὐτονομήσει τό ἐποικοδομημα, ἀλλά, ἐπειδή ὑποβάθμισε τήν ταξική πάλη, τό μόνο πού κατάφερε ἦταν νά τοῦ ἀποδώσει τόν πρωταρχικό ρόλο, δεδομένου ὅτι ἕνα «θεωρητικό» λάθος ὁδήγησε στήν παραμόρφωση τῆς πραγματικότητας, πού ἀναγκαστικά βρίσκεται ἔξω ἀπό τή θεωρία. Ἄλλο φιλοσοφία καί ἄλλο ζωή, ὅπως μᾶς ὑπενθυμίζει στό δεύτερο κείμενό του.

Ἡ βασική τεχνική πού ἐμεῖς οἱ ψυχαναλυτές χρησιμοποιοῦμε εἶναι νά ἐρμηνεύουμε τὰ λεγόμενα τοῦ ἀναλυομένου (ἡ ψυχανάλυση εἶναι μιά ἐρμηνευτική τέχνη, λέει ὁ Φρόυντ στήν Αὐτοβιογραφία του) γιά νά τόν κάνουμε τελικά νά ἀντικρίσει τήν αἰτία τοῦ προβλήματος ἀντλώντας κάποιο συμπέρασμα πού ἐκεῖνος προσπαθεῖ πάση θυσία νά ἀποφύγει. (Στήν περίπτωση ὑποτροπῆς αὐτό γίνεται καί πῶ ἐσκελο καί πῶ δύσκολο). Θά ἤθελα λοιπόν νά ὑπενθυμίσω στόν ἀγνωστο σύντροφο μερικές ἀπό τίς βασικές ἀρχές πού διέπουν τήν πρώτη του ἀνάγνωση (ὅπως ἐγώ τήν ἐρμήνευσα). Τό «μοτίβο» πού διατρέχει ὀλόκληρο τό κείμενο εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στό λόγο καί τό ἀντικείμενό του, στό ἀνθρώπινο μυαλό καί τόν κόσμο, στήν θεωρία καί τήν πραγματικότητα. Ἔτσι ἐξηγεῖται νομίζω ἡ σημασία πού ἀρχικά ἀπέδωσε ὁ σύντροφος στήν ἐπιστημολογία. Τό μοτίβο αὐτό συνδυάζεται ἀμεσα μέ τήν ἐννοια τῆς σχέσης ἀνάμεσα σέ μὴ ὁμοιογενή στοιχεία, κι αὐτό πού ὑποστηρίζει εἶναι ὅτι ἡ ἑτερογένεια διατηρεῖται ἐφόσον τὰ δύο σκέλη τῆς σχέσης συνδέονται μέσα ἀπό μιά ἐρωτηματική μεταβατικότητα — ἡ θεωρία ρωτάει, ἡ πραγματικότητα ἀπαντάει. Ἐδῶ θά ἐνέτασα ἐγώ τήν ἐπίθεση κατά τοῦ Χέγκελ καί τήν ἐπίκληση τοῦ Κάντ. Τώρα τί σημαίνουν ὀλα αὐτά τὰ ὀμιχλώδη; Νομίζω ὅτι σημαίνουν κάτι πολύ ἀπλό: ὅτι ἡ θεωρία ἔχει ἀμεση σχέση μέ τήν πραγματικότητα ἐπειδή δέν εἶναι ἡ πραγματικότητα, καί τήν ἴδια στιγμή ἡ πραγματικότητα ἔχει ἀμεση σχέση μέ τήν θεωρία ἐπειδή δέν εἶναι ἡ θεωρία. Οἱ δύο αὐτοὶ βασικοὶ ὄροι δέν συμπύκνουν ποτέ. Ἴσως δέν θά ἔπρεπε νά πῶ ὅτι πρόκειται γιά κάτι ἀπλό, διότι τό ἀπλό θά ἦταν νά διαλέξουμε ἕνα ἀπό τὰ δύο καί νά ποῦμε ὡς γεγελιανοὶ ὅτι ἡ πραγματικότητα εἶναι τελικά γέννημα τῆς θεωρίας καί ὡς ὀρθόδοξοι μαρξιστές ὅτι ἡ θεωρία εἶναι γέννημα τῆς πραγματικότητας. Τό ἀρχικό μήνυμα τοῦ συντρόφου ἦταν ὅτι

καί οι δύο αυτές επιλογές είναι λανθασμένες και στην ουσία ταυτόσημες. Όταν λοιπόν ο σύντροφος στην αυτοκριτική του δηλώνει ότι υπερτίμησε το ρόλο της θεωρίας, παραβλέπει κάτι προφανές: ότι ο συγκεκριμένος συμπάρος χτυπάει δύο τρυγόνια. Αν δεν υπάρχει μαρξιστική απάντηση στο ερώτημα πώς ένα «θεωρητικό» λάθος του Μάρξ μπορεί «νά οδηγήσει σε έγκληματα», τότε θα πρέπει να παραμείνει επίσης αναπάντητο το ερώτημα πώς ο σωστός μαρξισμός μπορεί να μάς οδηγήσει εκεί που θέλουμε να πάμε, δηλαδή πώς θα μάς βοηθήσει να αλλάξουμε την κοινωνική πραγματικότητα. Για να αποφύγουμε το λογικό αδιέξοδο, δεν έχουμε άλλη επιλογή παρά να πούμε ότι μόνο τα λάθη του Μάρξ έχουν εγκλωβισθεί στην επικράτεια της Ίδεας, αλλά τότε ποιο το status του μαρξισμού που δεχόμαστε ως σωστό; Το πρόβλημα δεν τό λύσαμε αλλά θα σάς παρακαλούσα να βαστήξετε κατά νου αυτές τις εισαγωγικές παρατηρήσεις, γιατί σκοπεύω να επανέλθω.

Πώς εξειδικεύεται όμως το «θεωρητικό λάθος» που καταλόγισε στον Μάρξ; Σε μία πρώτη ματιά μπορεί όντως να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι ο Μάρξ έκανε το σφάλμα να μην ασχοληθεί όσο θα 'πρεπε με όρισμένους τομείς της φιλοσοφίας, όπως η επιστημολογία, ενώ ταυτόχρονα δεν έλαβε υπόψη του (πώς θα μπορούσε άλλωστε;) τις θεωρίες για τη γλώσσα που έκαναν την εμφάνισή τους μερικές δεκαετίες μετά τον θάνατό του. Μ' άλλα λόγια, ο μαρξισμός δεν είναι μία έπαρκής θεωρία, επειδή διέπραξε θεωρητικά λάθη. Η εντύπωση αυτή μου φαίνεται επιφανειακή και πέρα για πέρα εσφαλμένη

καί θα εξηγήσω γιατί: στο πρώτο κείμενο τό λάθος (ή ή παράλειψη, αν θέλετε, του Μάρξ) προβάλλεται ως αίτια μιάς δεδομένης πολιτικής κατάστασης που κανείς δεν άμφισβητεί σε έμπειρικό επίπεδο, καί στή συνέχεια προσλαμβάνεται από καθαρά μαρξιστική σκοπιά, αν δεχθούμε τήν έκδοχή του συγγραφέα. Δηλαδή ό όρθόδοξος μαρξισμός άπορρίπτεται όχι εν όνόματι κάποιας επιστημολογικής ή γλωσσολογικής «θεωρίας», που λειτουργεί αυτόνομα στό χώρο της Ίδεας, αλλά επειδή οι επιστημολογικές καί γλωσσολογικές του παραλείψεις, τά λάθη του, τόν εμποδίζουν νά έντοπίσει τόν ταξικό άγώνα που διεξάγεται στό χώρο του εποικοδομήματος — κι αυτό εξηγεί τήν κατάρρευση του λεγόμενου «ύπαρκτου σοσιαλισμού. Καί μιά πού τό θέμα πού μάς άπασχολεί δεν είναι μόνο ή θεωρία αλλά καί ή πράξη, πώς είναι δυνατόν νά κερδίσεις στήν πράξη ένα παιχνίδι, τό όποιο θεωρητικά δεν ξέρεις καν ότι παίζεται; Ας μήν ξεχνάμε ότι ή κάθε θεωρία κατασκευάζει τή δική της έννοια του λάθους καί θά μπορούσε μάλιστα κανείς νά προχωρήσει ακόμα περισσότερο καί νά πεί ότι, κατά κάποιο τρόπο, μιά θεωρία συνίσταται στήν άνασκευή του λάθους που είναι σε θέση νά φανταστεί, μιά αντίδικία, αν θέλετε, μέ τόν ιδανικό αντίπαλό της, καί φυσικά μιά αντίδικία πού τήν κερδίζει. Θα δοίμε παρακάτω πώς φαντάζεται ή άστική θεωρία τόν αντίπαλό της, πάντως για τόν μαρξισμό ό αντίπαλος πού θά πρέπει νά άποστομωθεί είναι όποιος δεν δέχεται ότι οι κοινωνικές πρακτικές σήμερα χαρακτηρίζονται από σχέσεις έξουσίας καί έκμετάλλευσης. Μέ άλλα λόγια, ή άυτονόμηση του εποικοδομήματος δεν επιδιώκεται για νά ξεχασθεί ή νά παρακαμφθεί ή ταξική πάλη αλλά, αντίθετα, για νά μπορέσει νά πραγματοποιηθεί καί σ' αυτό τό επίπεδο (ή μάλλον καλύτερα για νά μπορέσουμε νά τήν συλλάβουμε θεωρητικά καί νά τήν διεξάγουμε συνειδητά καί στό επίπεδο αυτό).

Γιά νά πω τό ίδιο πράγμα μέ διαφορετικά λόγια, ό σύντροφος φαίνεται ότι ξεχάσε πώς τό μεγάλο πρόβλημα είναι τό μοντέλο βάση εποικοδόμημα αυτό καθαυτό κι όχι ποιο άπό τά δύο επίπεδα επηρεάζει τό άλλο, κάτι πού φαίνεται πεντακάθαρα όταν γράφει στό δεύτερο σημείωμά του: «Γιατί, αν δεν είναι τό κοινωνικό είναι πού καθορίζει τήν κοινωνική συνείδηση, τότε προκύπτει άπό μόνο του, άκόμη κι αν καθόλου δεν τό θέλω, πώς είναι ή συνείδηση —κοινωνική ή όχι, άδιάφορο— πού καθορίζει αυτή τό κοινωνικό είναι! Κι έτσι καταντώ άκόμη πιό χεγκελιανός καί άπό τόν Χέγκελ!». Αν τόν κατάλαβα σωστά, αυτό πού προσπάθησε νά μάς δείξει στό πρώτο του κείμενο ήταν ότι άνάμεσα στά δύο αυτά επίπεδα δεν υπάρχει σχέση καθορισμού, σχέση αίτιου-αιτιατού. Καί δεν υπάρχει ανάγκη για έναν μαρξιστή νά υποθέσει μιά τέτοια σχέση, γιατί καί στό εποικοδόμημα προκύπτουν πρωτογενείς κοινωνικές σχέσεις. Αύτή τήν έννοια είχε (νομίζω) ή φράση ότι ή κρίση στή μαρξιστική θεωρία μπορεί νά ξεπεραστεί μόνο μέ τήν επέκτασή της — δηλαδή μέ τήν επέκτασή της σε χώρους πού ό όρθόδοξος μαρξισμός άναγκάστηκε νά θεωρήσει ταξικά έτερόφωτους για μήν του ξεφύγουν τελείως. Άρα τό σφάλμα πού καταλογίστηκε στον όρθόδοξο μαρξισμό δεν είναι «θεωρητικό» αλλά

«μαρξιστικό» και μάλιστα «πολιτικό» με δλη τή σημασία τής λέξης.

Στό σημείο αυτό θά πρέπει νά σταθούμε λίγο ακόμα γιατί είναι καιριο. Τό δίλημμα πού αντιμετώπισαν οι μαρξιστές επί δεκαετίες είναι σ' όλους μας γνωστό. Άναγκάστηκαν νά διαλέξουν ανάμεσα στό εποικοδόμημα πού δέν υπόκειται στόν ταξικό αγώνα τής βάσης επειδή αυτόνομεται, και στό εποικοδόμημα πού γιά νά κοινωνικοποιηθεί αναγκάζεται νά άπαρνηθεί τήν αυτόνομία του άπέναντι στή βάση και νά άναχθεί σ' αυτή. Διαβάζοντας τό πρώτο κείμενο του συντρόφου, κατάλαβα ότι *τό εποικοδόμημα άποκτά τήν κοινωνική και ταξική του διάσταση μόνο στό μέτρο πού αυτόνομεται από τή βάση*. Κάποιος, δέν θυμάμαι ποιός, ειπε κάποτε ότι ή πραγματική άλλαγή έπέρχεται όχι όταν δίνουμε διαφορετική άπάντηση αλλά όταν αλλάζουμε τήν έρώτηση. Τό σφάλμα του όρθόδοξου μαρξισμού ήταν ότι στόν τομέα του εποικοδομήματος δέχθηκε τό δίλημμα τής άστικής ιδεολογίας, έπαιξε τόν ρόλο του αντίπαλου πού μπορούσε νά φαντασθεί ή ιδεολογία αυτή κι έτσι δέν κατάφερε νά ξεφύγει από τά δρια πού εκείνη είχε χαράξει. Η όρθόδοξη μαρξιστική θέση, ότι δηλαδή ή συνείδηση καθορίζεται από τό κοινωνικό είναι, άποτελεί άπλή αντίστροφή του άστικού μοντέλου, είναι κάτι πού τό μοντέλο αυτό προβλέπει επειδή μπορεί νά τό φανταστεί, και συνεπώς δέν άμφισβητεί ριζικά τό ύπόβαθρο του μοντέλου, δηλαδή τή δυναμική του προϋπόθεση, πού είναι ή σιωπηρή πρόταση: *tertium non datur*. Γιά νά εισαγάω ένα κάπως φροϋδικό στοιχείο στή συζήτηση, ό μόνος τρόπος νά άνατρέψουμε μιά θεωρία είναι νά έπεξεργασθούμε μιά θέση πού είναι άναγκαστικά άόρατη γι' αυτή, δεδομένου ότι ή έν λόγω θεωρία συγκροτήθηκε γιά νά μνή τή δει. Έπαναλαμβάνω, τό σφάλμα του όρθόδοξου μαρξισμού δέν είναι σφάλμα «θεωρητικό», εφόσον δέν ύπάρχει θεωρία ή άλλη πρακτική του εποικοδομήματος πού νά μνή έμπλέκεται πρωτογενώς στήν ταξική πάλη.

Τό πρόβλημα του συντρόφου στό δεύτερο κείμενο φαίνεται καθαρά από τό πώς χρησιμοποιείται ό όρος «ταξικός». Ό όρος δέν εξειδικεύεται κι έχω μείνει με τήν έντύπωση ότι ξαναγυρίσαμε πίσω στήν όρθόδοξη έκδοχή. Άλλά ή αυτόνόμηση του εποικοδομήματος δέν έπηρεάζει κατά τό ελάχιστο τήν έγκυρότητα αυτού του μοντέλου, άπλως άμφισβητεί τόν άποκλειστικό του χαρακτήρα και κατά συνέπεια τήν έκταση του πεδίου έφαρμογής του. Με άλλα λόγια, μιά τέτοια αυτόνόμηση μπορεί νά παραδεχθεί άπόλυτα τήν έφαρμογή του στό χώρο τής ύλικής άναπαραγωγής τής ζωής (στή φάμπρικα, όπως λένε), αντιτείνει όμως ότι στό χώρο τής ιδεολογικής άναπαραγωγής, στό χώρο τής παραγωγής και τής κατανάλωσης του νοήματος, ισχύουν άλλες, διαφορετικές σχέσεις πού είναι εξίσου καταπιεστικές. Νά ή επέκταση του μαρξισμού, όπως τήν κατάλαβα ενώ τουλάχιστον. Άν δέν δεχθούμε τήν έπιλογή αυτή, θά άναγκαστούμε (όπως άναγκάστηκε και ό σύντροφος) νά ξαναγυρίσουμε στό τέλμα των εκκρίσεων, υπερχαρισμών, άλληλεπιδράσεων, διαθλάσεων κ.λπ., ή δέ ρήση του Άλτουσέρ ότι «ή μαρξιστική φιλοσοφία δέν ύπάρχει ακόμα πουθενά διατυπωμένη όλοκληρωμένα» δέν μās λύνει τό

πρόβλημα του μαρξισμού, αντίθετα κάνει τήν άνάγκη γιά λύση πιό έπιτακτική. Τί ώφελεί νά λέμε ότι πρέπει νά δώσουμε στήν ταξική πάλη πρωτοκαθεδρία; Ποιά ταξική πάλη έννοούμε; Και τί σημαίνει ακριβώς ότι «τό εποικοδόμημα διασχίζεται πέρα ως πέρα από τήν ταξική πάλη»; Δέν μπορώ νά καταλάβω τήν ακριβή έννοια του ρήματος διασχίζω, δέν μπορώ νά καταλάβω σέ τί διαφέρει από άλλα ρήματα πού θά μπορούσαν νά χαρακτηρίσουν αυτή τή σχέση, και πώς τελικά ή ταξική πάλη (όπως τήν ξέρουμε) σχετίζεται με τό εποικοδόμημα. Με τόν τρόπο αυτό δέν επιστρέφουμε καν στό σημείο εκκίνησης, γιατί δέν πήγαμε πουθενά.

Έκείνο πού μου έκανε ιδιαίτερη έντύπωση ήταν ή σιωπηρή αντίσταση πού προβάλλει ό μαρξιστής σύντροφος στή θέση ότι σέ όλόκληρο τό φάσμα τής κοινωνικής ζωής προκύπτουν πρωταρχικές κοινωνικές σχέσεις, πού διατηρούν μεν τήν ιδιαιτερότητα και τήν αυτόνομία τους αλλά κοινό τους στοιχείο παραμένει ή άσκηση εξουσίας και ή εκμετάλλευση. Δέν θά με ξάφνιαζε καθόλου αν έσχιζαν τά ιμάτιά τους όσο διατυμπανίζουν ότι έννοιες σαν κι αυτές δέν έχουν θέση στα χωράφια όπου βοσκάει έλεύθερα τό δημιουργικό πνεύμα, τό όποιο άποτελεί τήν ύπέρτατη έκφραση τής ανθρώπινης ούσίας, ή εκείνοι πού μās λένε τελευταία ότι τό μόνο πού μās άπομένει είναι ή άτέρμονη περιπλάνηση γιά νά βρούμε τό γκράαλ του γλωσσικού νοήματος, πού ξέρουμε εκ των προτέρων ότι δέν ύπάρχει. Ό μαρξισμός όμως, στό μέτρο πού τόν καταλαβαίνω, δέν έχει τίποτα νά φοβηθεί. Και δέν έχει τίποτα νά χάσει. Όσο γιά τή σχέση θεωρίας και πράξης, ναι, ό όρθόδοξος μαρξισμός λειτούργησε σέ κάποιο επίπεδο ως «σχέδιο» (τυφλοσύρτης μάλλον, γιά νά πούμε δλη τήν αλήθεια) χωρίς αυτό νά σημαίνει ότι ό Στάλιν ήταν ένας άπλός εργάτης πού τό εφάρμοσε. Τό γεγονός ότι τό βασικό σφάλμα ήταν άρχικό δέν άπαλλάσει κανένα από τις εϋθύνες του, επειδή εξίσου άρχική ήταν και ή προβληματική που τό καταδεικνύει ως λάθος και επιπλέον αν ίσχυε κάτι τέτοιο θά άναγκαζόμαστε νά παραδεχθούμε ότι ή κριτική πού τόσο εστοχα έκανε ό Μάρξ στόν Άνταμ Σμίθ άνακηρύσσει άθώους τους καπιταλιστές πού ύλοποίησαν τις θεωρίες του. Τό πρόβλημα όμως δέν λύνεται εδκόλα. Η σχέση θεωρίας και πράξης μπορεί νά είναι δυνατός ένα «πολύ πιό μπλεγμένο ζήτημα άπ' όσο μέχρι τώρα νομίζαμε», αλλά σέ τί μās βοηθάει νά πούμε άμέσως μετά: «Άλλά κι αυτό είναι μιά μεγάλη κουβέντα»; Άν δέν τοποθετηθούμε πάνω σ' αυτή τή μεγάλη κουβέντα, γιατί τήν άναφέρουμε;

Νομίζω πώς έγινε ήδη σαφές ότι συμμερίζομαι άπόλυτα τήν πρωτοκαθεδρία πού άποδίδει ό σύντροφος στήν ταξική πάλη (με τήν ευρεία έννοια πού τής άποδίδει στό πρώτο κείμενό του) αλλά, όπως θά μαντέψετε ήδη, με έμβάλλουν σέ σκέψεις μερικές παρατηρήσεις του στό δεύτερο κείμενο, όπου ή ταξική πάλη εμφανίζεται ως θέση άρχής, θέση άρχής, θέση άδιαπραγμάτευτη. Έδώ πλησιάζουμε τήν έστία τής αντίστασης και θά πρέπει νά προχωρήσουμε πολύ προσεκτικά. Δέχομαι ότι τό στοιχείο τής ταξικής πάλης άποτελεί άπαραίτητη προϋπόθεση γιά νά προχωρήσει ή μαρξιστική θεωρία, ή όποια, όπως και κάθε άλλη, χρειάζεται κάπου νά πατή-

σει. ("Αν υπάρχει θεωρία χωρίς «πά στώ», εγώ τουλάχιστον δέν τήν ξέρω). Προσέξτε όμως τί συμβαίνει: από τή στιγμή πού ή αρχική υπόθεση μετατρέπεται σέ βασική ιδιότητα του κοινωνικού είναι, έχουμε αφήσει πίσω μας τήν επιστημονική θεωρία κι έχουμε μπει στό χώρο τής οντολογίας (ή τής 'Ιδέας, γιά νά θυμηθούμε τόν Χέγκελ). "Αν θέλουμε ό μαρξισμός νά παραμείνει επιστημονική θεωρία και νά μή γίνει ένδραση τής κοινωνικής ουσίας, θά πρέπει καταρχήν νά συλλάβουμε τίς περιστάσεις κάτω από τίς όποιες είναι διαψεύσιμος. Καί μιά κι άρχισαμε τίς υποθέσεις (ούδέν επιστημονικότερον), οφείλουμε νά παραδεχθούμε ότι σέ περίπτωση πού ή ιστορία συνεχίζει νά άπορρίπτει κάθε μαρξιστική άπόπειρα πρόσληψής της, τότε ό μαρξισμός θά έχει άποτύχει. Καί γιά νά μήν άποτύχει, θά πρέπει νά διδαχθούμε από τό παράδειγμα του 'Ιδιου του Μάρξ, ό όποιος μπορεί μέν νά ξεκίνησε από τήν ιδέα τής ταξικής κοινωνίας και τής ταξικής έκμετάλλευσης —πού δέν ήταν καν πρωτότυπη ούτε στίς μέρες του— αλλά κατάφερε νά τήν εξειδικεύσει στόν τομέα τής υλικής άναπαραγωγής τής ζωής μετά από δεκαετίες πνευματικού μόχθου. Οί τρεις τόμοι του *Κεφαλαίου* και πολλά άλλα άπ' τά γραφτά του δέν είναι παρά μιά συνεχής προσπάθεια νά προσλάβει τήν ταξική πάλη στό χώρο τής παραγωγής όχι ως «ούσια» άπλώς τής κοινωνίας, αλλά στό σωστό επίπεδο εξειδίκευσης και ιδιαιτερότητας. Τί θέλω νά πώ; "Αν δέν μεσολαβήσει κάποια άπόσταση ανάμεσα στην αρχική μας υπόθεση και στό τελικό μας συμπέρασμα, τότε συνομιλούμε μέ τόν καθρέφτη και, άκόμα χειρότερο, δέν λέμε τίποτα σημαντικό επειδή δέν διακινδυνεύουμε τίποτα.

Κανείς δέν μπορεί νά πει άκόμα ότι τά πρόσφατα γεγονότα άποτελούν καταδίκη τελεσίδικη του όρθόδοξου μοντέλου —είναι πολύ νωρίς, άν και τό βάρος τής άποδείξεως θά πρέπει νά τό σηκώσουν οί ύποστηρικτές του κι όχι αυτοί πού του άσκοϋν κριτική. "Ολες οί ένδειξεις όμως συνηγορϋν ύπέρ τής άποψης ότι ή άπογοήτευση, ή πίκρα και ή σύγχυση (γιατί νά κρυβόμαστε;) έχουν δημιουργήσει άβάσταχτες αντιφάσεις πού επιδέχονται μόνο μιά λύση «ήρωική». Διαβλέπω τό σύνδρομο του όλοκαυτώματος πού σάν άνθρωπο μέ άγγίζει και μέ συγκινεί, αλλά ταυτόχρονα μου λέει ότι ό άσθενής αντίστέκεται. "Ας θυμηθούμε και πάλι τόν Φρόυντ: «Κάποιος, παρ' όλο πού πάει μόνος του στόν όδοντογιατρό γιατί δέν άντέχει άλλο τόν πονόδοντο, θά άντισταθεί χωρίς νά τό θέλει όταν ό γιατρός τόν πλησιάσει μέ τήν τσιμπίδα του». Δέν θά ήθελα νά δώσω τήν έντύπωση ότι τό πρόβλημα ύπάγεται στην άτομική ψυχολογία —τό αντίθετο συμβαίνει. "Η «ήρωική» λύση είναι τό κλειδί του προβλήματος, διότι στό σημείο αυτό συμπυκνώνεται ή άπορία του όρθόδοξου μαρξισμού. Γιά νά πώ διαφορετικά, είναι ή μόνη αντίδραση πού μπορεί νά φανταστεί ό όρθόδοξος μαρξισμός, όταν βλέπει τόν κόσμο νά γκρεμίζεται γύρω του, κι επειδή πρόκειται γιά αντίδραση άκραία, φέρνει στην έπιφάνεια τίς κρυφές προϋποθέσεις του. "Οπως ήδη έπεσήμανα, άν δέν μπορούμε νά συλλάβουμε τή σχέση ανάμεσα στό «θεωρητικά» λάθος και τή ζωή, τότε αντιμετωπίζουμε τό ίδιο πρόβλημα όταν θά θελήσουμε νά συνδέσουμε τή ζωή μέ τό επίσης

«θεωρητικά» σωστό. "Η μήπως λέμε έμμεσα ότι ό μαρξισμός, επειδή είναι σωστός, δέν είναι θεωρία; Κι άν δέν είναι θεωρία, τότε τί είναι, ή φωνή του κοινωνικού είναι και τό μυστικό τής πλάσης; "Ας θυμηθούμε τά όσα έγραψε στό πρώτο κείμενό του ό σύντροφος γιά τήν μή αναγώγιμη διαφορά ανάμεσα στόν λόγο και τό άντικείμενο, και τήν έρωτηματική μεταβατικότητα του μέν προς τό δέ. "Η άναγωγή του έποικοδομήματος στη βάση άποτελεί κίνηση παράλληλη μέ τήν άναγωγή τής θεωρίας στην πραγματικότητα, και ή ταξική πάλη πού διεξάγεται στό επίπεδο του έποικοδομήματος παραγωγίζεται, επειδή άνακυρήσσεται όντολογική κατηγορία του κοινωνικού είναι. "Ο άσθενής βλέπει τό σύμπωμα ως θεραπεία. "Η επιστημολογική άπόσταση μεταξύ λόγου και άντικειμένου εξαφανίζεται και ό ήρωικά μόνος μαρξιστής άφουγκράζεται, ως άλλος Χάιντεγγερ, τό Είναι γιά νά άνασύρει στην έπιφάνεια τή θεμελιακή του δομή — τήν ταξική πάλη. Στην προσπάθειά του νά έπεκτείνει τήν έμβέλεια τής σωστής μαρξιστικής άνάλυσης, πού μάς άποκαλύπτει τήν ταξική πάλη στό χώρο τής παραγωγής, άνάγει τά πάντα σ' αυτή, και τό μόνο πού καταφέρνει είναι νά τή γενικεύσει άφηρημένα. *Τήν επικαλείται γιά νά μήν τή δει*. "Οσο παράξενο και νά φαίνεται, ή όμοιογένεια πού διεκδικεί ό όρθόδοξος μαρξισμός στη σχέση του μέ τήν πραγματικότητα τόν καθιστά ιδεολογία και του στερεί τή δυνατότητα νά αλλάξει τόν κόσμο. Μιά ματιά στίς (τέως και νύν) χώρες του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» θά σάς πείσει.

Συγχαρηστε μέ αλλά ό ψυχαναλυτής μέσα μου άποδίδει ιδιαίτερη σημασία στό μισόλογα, στό ύπονοούμενα, στίς νύξεις πού δέν όλοκληρώνονται, γιατί διαβλέπει σημαία άπορίας και ταυτόχρονα άντίστασης. "Αναφέρω ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από τό δεύτερο κείμενο: «Τώρα, τό τί είδους πολιτική δράση είναι δυνατόν σήμερα είναι άλλη κουβέντα», και παρακάτω, όταν ό σύντροφος προβλέπει ποιά θά είναι ή αντίδραση στην ύποτροπή του: «Σ' αυτά, σύντροφοι, δέν έχω καμιά άπάντηση. "Αν μου επιτρέπετε ένα άκόμη δξύμωρο, ξέρω πώς, έτσι πού έχουν έρθει τά πράγματα σήμερα, άν δέν έχετε πεισθεί από μόνοι σας, δέν θά πεισθείτε από ένα γραφτό σάν τό δικό μου». Τό συμπέρασμα πού βγαίνει είναι ότι δέν πείθουμε αλλά πιστεύουμε. Τό δεύτερο σκέλος, τή πίστη δηλαδή, τήν προτιμώ χίλιες φορές από τήν στάση μερικών πού έπαψαν έτσι άπλά νά άσכולούνται μ' αυτή τήν υπόθεση ή έσπευσαν νά άσπασθούν διάφορες θεωρίες πού άπέρριψε τελεσίδικα ό Μάρξ, όπως πολύ σωστά λέει ό σύντροφος στό δεύτερο σημείωμά του. Τό πρόβλημά μας όμως είναι πώς θά άντικρίσουμε κατάματα τήν άποτυχία τής δικής μας θεωρίας και πώς θά άντιδράσουμε. Λόγω επαγγέλματος μπορώ νά καταλάβω τήν ένταση μιάς τέτοια έμπειρίας, και λόγω ηλικίας και προσωπικών περιστάσεων ύφίσταμαι κι εγώ τόν τραυματικό της χαρακτήρα. Καλύτερα νά πεθάνουμε όρθιοι παρά νά ζούμε γονατιστοί, λέγαμε κάποτε. Δέν θά ήταν όμως προτιμότερο νά σηκωθούμε και νά αρχίσουμε νά σκεφτόμαστε;

Λονδίνο, 'Απρίλιος 1990.

Σοσιαλδημοκρατία και μεταμαρξισμός

Ούτε μέ τή Σκύλλα ούτε μέ τή Χάρυβδη

της Βούλας Τσινόρεμα

Δύσκολοι καιροί για τήν 'Αριστερά. 'Η Δύση έτοιμάζεται νά επιφέρει τήν καπιταλιστική αναδιάρθρωση τής 'Ανατολής, ό καπιταλισμός όλο και περισσότερο παγκοσμιοποιείται και τό εργατικό κίνημα περιθωριοποιείται. Για όρισμένους ή όλοκληρωτική αποδιάρθρωση τών καθεστώτων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» σημαίνει τέλος όποιασδήποτε προοπτικής αντίθετικής πρός τόν καπιταλισμό, σημαίνει τέλος του σοσιαλισμού. Καί δέν είναι μόνον ανάμεσα στή Δεξιά και τούς ιδεολόγους της πού επικρατεί ή άποψη ότι ό σοσιαλισμός ως τό πολιτικό σχέδιο ριζοσπαστικού μετασχηματισμού τής κοινωνίας έχει πεθάνει. Διάφοροι κήρυκες τών «νέων καιρών», τών πολλαπλών «μεταμοντέρνων» κοινωνικών ταυτοτήτων και του θανάτου τών «βεβαιοτήτων» (τόν μαρξισμό έννοούν) ευαγγελίζονται τό ίδιο πράγμα. 'Από τό άλλο μέρος και ή παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία ύστερα από μιά δεκαετία σύγχυσης και αποκλεισμού της από τή διαχείριση τής καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης άρχισε πάλι νά έλπίζει.

ύο κείμενα πού δημοσιεύθηκαν πρόσφατα στόν έλληνικό τύπο εκφράζουν πράγματι τό πνεύμα τών καιρών: του 'Ερνέστο Λακλάου, «Τό έγχείρημα τής 'Αριστεράς είναι: ή Ριζοσπαστική Πλουραλιστική Δημοκρατία» (Αύγη, 22 'Απριλίου, μτφ. από τό *Marxism Today*, Μάρτιος 1990) — τό άλλο του Νίκου Μουζέλη, «Τί σημαίνει σήμερα 'Αριστερά» (Τό Βήμα, 29 'Απριλίου). Τό πρώτο από τήν όπτική ενός μεταμαρξιστικού «ριζοσπαστισμού» τών κατακερματισμένων και έτερογενών ταυτοτήτων, τό δεύτερο από τήν όπτική τής γνωστής παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας. Η πρόταση του Μουζέλη είναι, λίγο ως πολύ, ή σύναψη ενός νέου consensus εκ μέρους τής 'Αριστεράς πού συνδυάζει συντηρητισμό στήν οικονομική πολιτική («έκσυγχρονισμό») τό λέει ό Ν. Μουζέ-

λης) και προοδευτική ρητορεία σέ θέματα κοινωνικής πολιτικής και εκδημοκρατισμού. 'Η πρόταση του Λακλάου είναι ένας μεταμαρξιστικός «έπαναστατικός ρεφορμισμός» μέ έμφαση στή «μεικτή οικονομία» και «ριζοσπαστική πλουραλιστική δημοκρατία».

Τά δικά μας συμπεράσματα θά είναι άπαισιόδοξα. Ούτε τό κούμπι στά θολά νερά ενός μεταμαρξιστικού πολιτικού κατακερματισμού, ούτε ή θωπεία «εκ του άσφαλου» στά γνωστά συναινετικά λιμάνια τής σοσιαλδημοκρατίας μπορούν νά αποτελέσουν διέξοδο. 'Η 'Αριστερά σήμερα βρίσκεται μπροστά σέ κενό στρατηγικής. Τό πρώτο βήμα πρός τήν καίυθυνση συγκρότησής της είναι ή ανάδειξη του θλιβερού άδιεξόδου τών παραπάνω θέσεων.

Τό άδιέξοδο τής σοσιαλδημοκρατίας 'Η «'Ιστορία ως ιστορία του παρόντος»

Τό ενδιαφέρον του άρθρου του Μουζέλη δέν έγκειται τόσο στήν πολιτική του πρόταση, όσο στόν τρόπο μέ τόν όποιο οικειοποιείται τήν ιστορία προκειμένου νά τήν νομιμοποιήσει: νά δείξει δηλαδή ότι ή σοσιαλδημοκρατία είναι ή μόνη άριστερή πρόταση σήμερα, ή μόνη συνεπής μέ «τίς ρίζες» και τήν «πραγματική άποστολή τής 'Αριστεράς» (δπ.π., σ. 42).

Πέρα από τίς έξ άρχής σοβαρές αντιρρήσεις μας για τό κατά πόσον μπορεί τό θεωρητικό και πολιτικό πεδίο τής άριστεράς, πού είναι τόσο *διαφοροποιημένο* πεδίο, νά ανασυγκροτηθεί μ' ένα τόσο άπλουστευτικό και αναγωγιστικό σχήμα όπως του Μουζέλη (λές και ύπάρχει ή 'Αριστερά ως άπο-

λυτοποιημένη υπόσταση μέσα στην Ιστορία), σοβαρές ενστάσεις προκύπτουν ακόμα κι αν επιτρέψουμε τη σχηματοποίηση. Αφορούν τις δύο οργανωτικές έννοιες που χρησιμοποιεί για να ανασυγκροτήσει τον ιστορικό σχηματισμό των άριστερων κινημάτων, δηλαδή τον «έκσυγχρονισμό» και τον «έκδημοκρατισμό».

Ο Μουζέλης λοιπόν βρίσκει τις «ρίζες» της Άριστερας στη Γαλλική Έπανάσταση με τον εξής τρόπο: «Η Γαλλική Έπανάσταση (μαζί με την αγγλική βιομηχανική επανάσταση) αποτελεί «μεγάλο κοινωνικό μετασχηματισμό» που οδήγησε στην νίκη του έκσυγχρονισμού πάνω στη συντήρηση αφενός, και την επινόηση της δημοκρατίας αφετέρου. Όλη η ιστορία της άριστερας από κει και πέρα δεν μπορεί να είναι (κατά τον Μουζέλη) παρά η εκπλήρωση του σχεδίου του Διαφωτισμού: δηλαδή του έκσυγχρονισμού και του έκδημοκρατισμού.

Δεν ξέρουμε από πού ν' αρχίσουμε. Αν η Άριστερά έχει ρίζες στη Γαλλική Έπανάσταση, αυτό δεν είναι εξαιτίας της διεκδίκησης του «έκσυγχρονισμού» ή της επινόησης της «δημοκρατίας». Άλλα γιατί μέσα απ' αυτή την επαναστατική διαδικασία, για πρώτη φορά στην Ιστορία, οι μάζες των καταπιεσμένων συγκροτούνταν σε ιστορικό υποκείμενο που έπαιρνε στά χέρια του την υπόθεση της χειραφέτησής του. Κι ως μη μās διαφεύγει ότι ούτε η Γαλλική ούτε καμιά από τις άλλες μεγάλες επαναστάσεις εγκαθίδρυσαν τη δημοκρατία. Τό δημοκρατικό σύνταγμα που προήλθε από τη Γαλλική Έπανάσταση παρέμεινε κενό γράμμα από την αρχή ως τό τέλος της βραχύχρονης ύπαρξής του. Πέρα από τις διακηρυκτικές αρχές περί δημοκρατίας έχουμε να κάνουμε με την τελική επικράτηση ενός ταξικού συμφέροντος, του συμφέροντος της αστικής τάξης, πράγμα που σήμαινε όχι απλά κι ούδέτερα, επικράτηση του «έκσυγχρονισμού» απέναντι στην συντήρηση και του «δημοκρατικού» κράτους - έθνους πάνω στην παραδοσιακή κοινότητα, αλλά την χαραυγή ενός νέου πολιτισμού με νέες κοινωνικές σχέσεις και νέες μορφές καταπίεσης, εκμετάλλευσης και αποκλεισμού. Η Ιστορία της άριστερας είναι η Ιστορία μās σύγκρουσης: είναι η οργανωμένη πάλη των δυναστευομένων ενάντια σ' αυτές τις μορφές εκμετάλλευσης και καταπίεσής τους. Αυτό καμιά «Ιστορία του παρόντος» δεν μπορεί να διαγράψει.

Άλλωστε δεν πρέπει να μās διαφεύγει ότι καθόλη την διάρκεια του 19ου αιώνα και μέχρι τις αρχές του 20ου, η κυρίαρχη άποψη περί δημοκρατίας ήταν ότι δημοκρατία και καπιταλισμός (ατομική ιδιοκτησία) είναι

άσυμβίβαστα πράγματα. Άκόμα κι ένας φιλελεύθερος διανοούμενος όπως ο Τζών Στιούαρτ Μίλλ¹ παρέμεινε σοβαρός πολέμιος της δημοκρατίας γι' αυτόν ακριβώς τό λόγο. (Μόνο μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο και με την έναρξη του ψυχρού πολέμου, οι ιδεολόγοι του αστισμού κατάφεραν να επιβάλουν — με την ευθύνη της Άριστερας— την άποψη ότι μόνον ο καπιταλισμός είναι συμβατός με τη δημοκρατία). Τά δημοκρατικά ιδεώδη της Γαλλικής Έπανάστασης, ή δημοκρατία, ή ελευθερία, ή ισότητα εμπεριέχουν ένα «ουτοπικό πλεόνασμα» (Μπλόχ) που υπερβαίνει την ιδεολογική και πολιτική χρήση στην οποία τά υπέβαλε ή αστική τάξη. *Η πραγματώσή τους απαιτεί κατάργηση της κυριαρχίας αυτής της τάξης.*

«Έκσυγχρονισμός» και «Έκδημοκρατισμός»

α) Μπορεί, όπως λέει ο Μουζέλης αναζητώντας ιδεολογικό έρεισμα για τό πολιτικό περιεχόμενο που θέλει να προσδώσει στην Άριστερά σήμερα, άριστεροί να ονομάστηκαν οι «δημοκρατικοί και επαναστατικοί αντιπρόσωποι» που κάθισαν άριστερά της προεδρικής έδρας στην Έθνοσυνέλευση του 1789. Όμως σύντομα, κι άναμφισβήτητα από τό ήμισυ του 19ου αιώνα και εξής, ή «Άριστερά των εδρών», ή αστική τάξη, εγκαταλείπει την αντίθεση της με την παραδοσιακή άριστοκρατία και άναλαμβάνει μαζί της ανέλετη επίθεση κατά των προλεταριακών μαζών. Η Ιστορία της Άριστερας είναι ή Ιστορία των αγώνων αυτών των μαζών, των εμπειριών και των περιπετειών τους.

Επιπλέον ή ήμι-αριστοκρατική τάξη πραγμάτων που επιβιώνει μέχρι τον 20ό αιώνα υποχωρεί από τό Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο κι εξής σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ο βιομηχανικός καπιταλιστικός έκσυγχρονισμός με την επέκταση της εμπορευματικής μορφής του μέσω της άγορας γίνεται καθολικός καταλύτης του «παλιού κόσμου». Η βιομηχανική μαζική παραγωγή γεικνύεται σ' όλον τον πολιτισμένο κόσμο αποκόπτοντας έναπομειναντες δεσμούς με τό προκαπιταλιστικό παρελθόν. Σ' αυτό τό πλαίσιο ή αντίθεση «έκσυγχρονισμός εναντίον της παράδοσης» χρησιμοποιήθηκε από τις δυνάμεις του καπιταλιστικού έκσυγχρονισμού σε βάρος ήμι-κοινωνικών υπολειμμάτων του παρελθόντος. Ταυτόχρονα μιά σειρά άλλων αντιθέσεων αποβγαίνουν κυρίαρχες, οι οποίες ξεπηδούν από μιά συγκεκριμένη οργάνωση της εργασίας, διανομής της γνώσης και της έξουσίας σ' ένα συνεχώς άνα-

πτυσσόμενο καπιταλισμό.

Τί νόημα έχει, λοιπόν, σήμερα ή άνωστόρητη έπιστροφή στην αντίθεση έκσυγχρονισμός / παράδοση παρά τον ιδεολογικό και πολιτικό άφοπλισμό της άριστερας; Τί άλλο νόημα έχει παρά την ένσωμάτωσή της στις άξίες και τη λογική ενός καπιταλισμού που ούτως ή άλλως έκσυγχρονίζεται και από μόνος του ραγδαία μετασχηματίζεται; Η πρόταση του Μουζέλη να αποτελέσει ο «έκσυγχρονισμός» στρατηγική έπιλογή της Άριστερας —τό ονομάζει «πραγματοποίηση του άριστερου δράματος υπό διαφωτισμού»— παραβιάζει μιά στοιχειώδη αλήθεια: Τό «έκσυγχρονιστικό» δράμα του Διαφωτισμού έλαβε χώρα σε βάρος της πλειοψηφίας του ανθρώπινου πληθυσμού. Όραμα της Άριστερας δεν είναι ούτε να τό πραγματοποιήσει ούτε να τό έπεκτείνει, αλλά απλά να τό καταργήσει.

Μπορεί, όπως λέει ο Μουζέλης, «τό πέρασμα από την προβιομηχανική, τοπικιστική, παράδοση στη σύγχρονη βιομηχανική κοινότητα οι σύγχρονες κοινωνικές έπιστήμες συνήθως να ονομάζουν έκσυγχρονισμό» (δπ.π., σ. 42). Όμως όταν αυτό γίνεται στρατηγική πρόταση της Άριστερας δεν είναι παρά εύφημισμός για την ένταξη στην καπιταλιστική άνάπτυξη και άποδιοργάνωση της αντίστασης απέναντι σ' αυτή. Άς τό παραδεχτούμε: ο «έκσυγχρονισμός» υιοθετήθηκε από τά κόμματα της ευρωπαϊκής Άριστερας σε περιόδους ύποχώρησης. Δεν σημαίνει τίποτε άλλο από την καλύτερη διαχείριση του καπιταλισμού.

β) Ο Μουζέλης όμως προτείνει και τον «έκδημοκρατισμό» στο στρατηγικό πρόγραμμα της Άριστερας, ως *differentia specifica* από την «έκσυγχρονιστική Δεξιά».

Αποτελεί γεγονός άναμφισβήτητο ότι τό δράμα της Άριστερας είναι δράμα όσο γίνεται πιο πλατειές και ούσιαστικής δημοκρατίας. Όμως δημοκρατία για την Άριστερά δεν σημαίνει «καλύτερη εκπροσώπηση» των μαζών σε μιά ήδη άλλοτρωμένη απ' αυτές πολιτική έξουσία. Σημαίνει αντίθετα κατάργηση της άπαλλοτρίωσης των μαζών από την έξουσία και ύπονόμηση του συστήματος κυριαρχίας που την επιβάλλει. Αυτό σε καμιά περίπτωση δεν ύπονοεί ότι τά δημοκρατικά δικαιώματα είναι άπάτη ή ότι ή δημοκρατία στον καπιταλισμό δεν έχει καμιά άξία.

Στόν καπιταλισμό, πράγματι, έχουμε μιά άνευ προηγούμενου άνάπτυξη των πολιτικών δικαιωμάτων και των αντιπροσωπευτικών θεσμών σε σύγκριση με προκαπιταλιστικές κοινωνίες. Όμως (α) ο καπιταλισμός δεν οδήγησε στην άνάπτυξη των δημοκρατικών ελευθεριών ως αποτέλεσμα δικών του θετικών τάσεων. Ήταν οι άν-

τιφάσεις του πού γέννησαν τή δημοκρατία, καί οι άγώνες τών δυναστευομένων εναντίον τών διαφόρων μορφών καταπίεσής τους (τάξης, φύλου, φυλής, ιδεών...) πού επέκτειναν τά όρια της έξω από τά όρια τών κυρίαρχων τάξεων τών άνδρών - ιδιοκτητών.

Ταυτόχρονα, (β) ή διαδικασία του έκδημοκρατισμού έκδιπλώθηκε εντός του πλαισίου καί τών όρίων του καπιταλιστικού κράτους, άποτελώντας μιά από τίς άποτελεσματικότερες μορφές ήγεμονικής επιβολής του. Καί τό ότι ή αντιπροσωπευτική κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι ήγεμονική σημαίνει ότι ή συγκατάθεση πού έξασφαλίζει από τίς δυναστευόμενες τάξεις δέν στηρίζεται άπλως στην παθητική ύποταγή τους. Άντίθετα, όπως λέει ο Πέρρυ Άντερσον, ή αντιπροσωπευτική κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι μοναδική μορφή ταξικού νόμου γιατί άκριβώς «έχει τή μορφή μιάς πεποιθήσης εκ μέρους τών μαζών ότι αυτές άσκούν έναν έσχατο άυτοπροσδιορισμό εντός του ύπάρχοντος κοινωνικού πλαισίου». ² Η συναίνεσή τους λοιπόν βασίζεται όχι στην εκ μέρους τους αναγνώριση της ύπεροχής της κυρίαρχης τάξης αλλά άκριβώς στην άμφισβήτηση της ύπαρξης της κυρίαρχης τάξης — δηλαδή στην εκ μέρους τους πίστη στη δημοκρατική ισότητα όλων τών πολιτών στη διακυβέρνηση του έθνους. Νά επαναλάβουμε όμως ότι αυτό δέν γίνεται μέ ταχυσταχυλοσυγκριτική έξαπάτηση. Έπιτυγχάνεται καί προϋποθέτει συμβιβασμούς πρós τίς κατώτερες τάξεις —ώς άποτέλεσμα τών άγώνων τών τελευταίων— πού μέ τή σειρά τους δίνουν νέες δυνατότητες αντίστασης σ' αυτές τίς τάξεις. Έτσι τό ότι ή άστική φιλελεύθερη δημοκρατία είναι ήγεμονική σημαίνει δύο πράγματα ταυτόχρονα: άφενός ότι έξυπηρετεί τά ειδικά συμφέροντα τών κυρίαρχων τάξεων, αλλά καί άφετέρου ότι οι διεδικήσεις της περί «καθολικής εκπροσώπησης» έχουν ένα στοιχείο αλήθειας. Αυτό, δηλαδή, σημαίνει ότι ή δημοκρατία είναι προϊόν ενός συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ τών τάξεων, προϊόν της ταξικής πάλης, καί έπομένως ποτέ μονόπλευρη.

Όμως μέ τήν διεύρυνση της καθολικής ψήφου καί τών αντιπροσωπευτικών θεσμών ή άστική φιλελεύθερη δημοκρατία φθάνει τά έσχατα όρια «λαϊκής κυριαρχίας» πού μπορεί νά άνεχθεί. Η διεύρυνση του δημοκρατικού έλέγχου άπαιτεί όχι διόρθωση ή επέκταση τών αντιπροσωπευτικών θεσμών αλλά ριζοσπαστικό μετασχηματισμό τους. Άς μή μάς διαφεύγει ότι τό ιδιάζον στον καπιταλισμό είναι ότι, επιβάλλοντας έναν τυπικό χωρισμό μεταξύ «πολιτικού» καί «οικονομικού» πεδίου, κάνει δυνατή τήν επέκταση νομικών καί πολιτικών έλευθε-

ριών χωρίς όμως νά ύπονομεύεται ή οικονομική καί κοινωνική έκμετάλλευση, ή ταξική έκμετάλλευση, στην όποία στηρίζεται. Η έν μέρει συμμετοχή τών μαζών στην πολιτική διαδικασία (μέσω αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης καί έκλογικού άνταγωνισμού) δέν σημαίνει αναδιανομή της κοινωνικής έξουσίας ούτε ύπονόμευση της ταξικής έκμετάλλευσης. Οι άστικοί φιλελεύθεροι δημοκρατικοί πολιτικοί θεσμοί συμβιβάζονται, καί στηρίζονται, στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Καί ο έξαναγκασμός πάνω στον όποιο στηρίζεται ή καπιταλιστική ιδιοκτησία, σέ αντίθεση μέ προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής, παίρνει τή μορφή ενός ύποτιθέμενου «αυτόνομου» καί «δύδερτου» κράτους. Έπέκταση της δημοκρατίας όμως στό «κοινωνικό πεδίο», όπως προτείνει ο Μουζέλης, προϋποθέτει, μετασχηματισμό αυτού του κράτους καί άνατροπή τών καπιταλιστικών σχέσεων πού τό ίδιο άναπαράγει. Προϋποθέτει κατάργηση τών σχέσεων πού κρατούν τή δημοκρατία σ' ένα ύποτιθέμενο «πολιτικό» πεδίο καί τά κέντρα πραγματικής οικονομικής καί κοινωνικής έξουσίας έξω από τόν έλεγχο τών μαζών. Μέ δύο λόγια, ή πάλη για διεύρυνση της δημοκρατίας προϋποθέτει ρήξη μέ τίς δομές κυριαρχίας στις όποιες στηρίζεται ο καπιταλισμός. Καπιταλισμός (άτομική ιδιοκτησία) καί ή ουσιαστική, κοινωνική δημοκρατία είναι άσυμβίβαστες έννοιες.

Γι' αυτό καί όποιαδήποτε σοσιαλδημοκρατική πολιτική, πού άκροβατεί μεταξύ έκσυγχρονιστικής διαχείρισης του καπιταλισμού καί διεύρυνσης της «δημοκρατίας στό κοινωνικό πεδίο», εμπλέκεται σέ παραδοξότητες πού άπλως επιβεβαιώνουν τήν άφερεγυότητά της. Έτσι παρατηρούμε τόν Μουζέλη από τό ένα μέρος νά ύποστηρίζει τά κινήματα για τήν «καλύτερευση της ποιότητας ζωής (π.χ. τό οικολογικό κίνημα), κι από τήν άλλη νά προτείνει ένσωμάτωση στη λογική της παγκόσμιας καπιταλιστικής συσώρευσης. Είναι στοιχειώδης παρατήρηση ότι ή οικολογική όπτική είναι ριζικά άντιθετική πρós τό μοντέλο άνάπτυξης πού ο Μουζέλης θέλει νά «έκσυγχρονίσει». Μέ τήν ίδια παραδοξολογική εύκολία ή σοσιαλδημοκρατική πρόταση, πού ένστερνίζεται, τάσσεται ύπέρ τών κινήματων πού στοχεύουν «στην καταπολέμηση ενός τύπου άλλοτριώσεως του σύγχρονου άνθρώπου πού σχετίζεται μέ τήν τεχνοκρατική κουλτούρα...», ενώ τήν ίδια άκριβώς στιγμή τά ύπονομεύει προτείνοντας ένσωμάτωση στις δομές πού παράγουν αυτήν τήν κουλτούρα.

Σέ τελευταία άνάλυση, τό αίτημά της «όσο τό δυνατόν πιά πλατιάς έξά-

πλωσης πολιτικών, οικονομικών καί κοινωνικών δικαιωμάτων στό κατώτερα στρώματα» συρρικνώνεται πολιτικά στην λύση πού βασίζεται στό «κράτος πρόνοιας» καί στον «εύέλκτο καί άποτελεσματικό παρεμβατισμό», πού, όπως ρητά λέει ο ίδιος, ύλοποίησαν οι δυτικοευρωπαϊκές σοσιαλδημοκρατίες. Αυτήν τή λύση προτείνει στην έλληνική Άριστερά νουθετώντας τήν μάλιστα νά άπαγκιστρωθεί από τούς «στείρους καί φορμαλιστικούς προβληματισμούς της»!

Η πρόταση δέν έρχεται ως κεραυνός έν αιθρία. Τώρα πού φαίνεται νά δλοκληρώνεται ή διαδικασία της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης —άπό τήν όποία ή σοσιαλδημοκρατία παρέμεινε άποκλεισμένη— καί μιά νέα έποχή οικονομικής άνάπτυξης διαφαίνεται στό πλαίσιο ενός παγκοσμιοποιούμενου γραφειοκρατικού καπιταλισμού, ή σοσιαλδημοκρατία, έχοντας τήν έμπειρία του κενσιανού *consensus*, επανέρχεται καί προτείνει μιά στρατηγική συμβιβασμού καί συναίνεσης μέ τό μεγάλο κεφάλαιο στό πλαίσιο μιάς πιά άποτελεσματικής αλλά καί «έξανθρωπισμένης» διαχείρισης της αυξανόμενης οικονομικής άνάπτυξης. (Μέ τήν έπισυμπίπηση μάλιστα της χρεωκοπίας του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» άυτοπροβάλλεται ιδεολογικά ως ή μόνη άριστερή άλτερνατίβα στό νεοφιλελευθερισμό). Όμως, ενώ αυτό λειτουργήσε στις δεκαετίες του '50 καί '60, σήμερα πού τό μεγάλο κεφάλαιο έχει ήδη στρέψει τά νώτα του στον ταξικό συμβιβασμό καί εγκαινιάζει νέα επιθετική νεοφιλελεύθερη άτζέντα, είναι άμφίβολο άν ή πρότασή της θά της άποδώσει καρπούς.

Έν τώ μεταξύ ή σοσιαλδημοκρατία δλο καί περισσότερο θά κολυμπάει μέ τό ρεύμα συμμορφούμενη μέ τίς στρατηγικές του κεφαλαίου («έκσυγχρονισμό», «παραγωγικότητα...»), μέ τήν έλπίδα νά διατηρήσει τήν έμπιστοσύνη του καί νά άποτελέσει έτσι φερέγγυα δύναμη βελτιωτικής διαχείρισής του σέ μιά μελλοντική άλλαγή του πολιτικού έκκρεμους. Άναμένοντας τήν κλίση του πολιτικού έκκρεμους δλο καί περισσότερο θά ένδίδει στη λογική του *consensus* καί του «έκσυγχρονισμού», κι δλο περισσότερο άφερεγγυα θά γίνεται.

Τό κενό του μεταμαρξιστικού «επαναστατικού ρεφορμισμού»

Η πρόταση του Λακλάου διακρίνεται για τήν πολιτική άπροδιοριστία της, συνεπής άλλωστε μέ τό θεωρητικό ύπόβαθρο πού τήν ύποβατάζει. Άποτελεί όμως συγκροτημένη έκδοχή έ-

νός αναδυόμενου μεταμαρξιστικού ρεφορμισμού με ριζοσπαστική ρητορεία και επιθετική απόσταση τόσο από τόν «κομμουνισμό» όσο και τη σοσιαδημοκρατία.

Η κοινωνική όντολογία του είναι «μεταμαρξιστική» και σχετικιστική.³ Τό κοινωνικό συγκροτείται από πολλαπλότητα διαλογικών πρακτικών (discursive practices) που (υπό)καθορίζουν ένα πλήθος ετερογενών κοινωνικών ταυτοτήτων, «ένα πλήθος περιορισμένων, κατακερματισμένων και επιμέρους κοινωνικών υποκειμένων» (δπ.π., σ. 16), που καμιά ενοποιούσα αρχή (τήν έννοια της τάξης έννοει) δεν μπορεί να εκφράσει. Αυτό τό κοινωνικό μάγμα πολυδιάσπασης και κατακερματισμού μόνο μιά «ριζοσπαστική και πλουραλιστική δημοκρατική αρχή» μπορεί να συναρθρώσει. Άλλωστε ή ιστορία τών δύο τελευταίων αιώων, κατά πώς λέει ο Λακλάου, δεν είναι παρά διεύρυνση τής δημοκρατικής ιδέας, του «δημοκρατικού εικονικού συμβολισμού»: από τήν πολιτική και άστική ισότητα, στους αγώνες γύρω από τίσ οικονομικές σχέσεις — έδω ένοπτίζει τό σοσιαλισμό ως «στιγμή έσωτερική στή δημοκρατική επανάσταση»,⁴ λές κι ο σοσιαλισμός είναι μόνο για «οικονομικές» σχέσεις, λές και αυτές δεν είναι *κοινωνικές* σχέσεις — μετά μέ τό φεμινισμό στίς σχέσεις τών φύλων, μέ τόν αντιρατσισμό στίς φυλετικές μειονότητες... και πάει λέγοντας.

Μ' έναν τέτοιο θεωρητικό και μεθοδολογικό έξοπλισμό ή πολιτική πρόταση που προκύπτει δεν εκπλήσσει.

Η «δξεία αντιπαράθεση μεταξύ του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού» δεν ύφίσταται. Ως εκ τούτου ρόλος τής «Άριστεράς» είναι «ρεαλιστικά να προτείνει... μιά *μεικτή οικονομία* τής μιάς ή τής άλλης μορφής», άποδεχόμενη μιά «πραγματιστική αντιμετώπιση του προβλήματος τής κοινωνικής ρύθμισης» (δπ.π., σ. 16). Και όσοι από έμάς δεν κατάλαβαν περί τίνος πρόκειται άς διαβάσουμε κι αυτό: «Η έναλλακτική λύση για τήν Άριστερά δεν μπορεί πιά να είναι ή προσπάθεια και ή εύχη να μήν ύπάρχουν περιορισμοί στά Ιστορικά ύποκείμενα... αλλά να *συμβιβαστεί* μέ αυτούς τούς *περιορισμούς άποδεχόμενη* ότι είναι *έγγενείς στήν Ιδια τή φύση τής κοινωνίας*». Νά που ο ύπαδός τής λογικής του ένδεχομενικού και τής άκαθοριστής γίνεται ούσιολογιστής - άπολογιστής *έγγενών* περιορισμών στήν Ιδια τή φύση τής κοινωνίας!

Συνακόλουθα, ή «πολλαπλότητα τών νέων ταυτοτήτων» και ή αντικειμενικότητα του κοινωνικού κατακερματισμού άκυρώνουν οποιαδήποτε έννοια συλλογικού κοινωνικού ύποκειμένου. Συγκεκριμένα άκυρώνουν ως «μυθική» τήν έννοια τής έργατικής τάξης, όπως κι άν αυτή έννοηθεί. («Δέν ύπάρ-

χει κοινωνία μόνο τά άτομα και οι οικογένειές τους», τό λέει αυτό ή κ. Θάτσερ).

Υπό μιά έννοια όμως τό σχέδιο του Λακλάου είναι ριζοσπαστικό: Προτείνει άναθεώρηση του σοσιαλιστικού σχεδίου μέ όρους ατομικιστικούς. Μόνο που ένα τέτοιο σχέδιο είναι καταδικασμένο να παραχωρήσει πολύ περισσότερα στο ήθος του νεο-συντηρητικού, θατσερικού φιλελευθερισμού άπ' ότι μπορεί να προσδοκεί ότι θα κερδίσει στήν προσπάθειά του να διαφοροποιηθεί από τό όλοκληρωτικό μοντέλο του «ύπαρκτου σοσιαλισμού».

Η πολιτική πρόταση, βεβαίως είναι άπελπιστικά γνώριμη. Πίσω από ένα έπιχειρούμενο μεταμαρξιστικό ρητορικό ριζοσπαστισμό (ρήξη μέ «παλιές βεβαιότητες» και «παλιομοδίτικα πρότυπα»), άποκαλύπτεται ή θεωρητική και πολιτική κοινοτυπία του έγχειρήματος: να διευρυνθεί ο «χώρος τής έκπροσώπησης του πολιτικού συστήματος και να διαμορφωθεί μιά νέα συλλογική βούληση, ως άποτέλεσμα τής πολιτικής συνάθροισης κοινωνικών αϊτημάτων».

Σέ τελική ανάλυση, ή πολιτική τών πολλαπλών και κατακερματισμένων ταυτοτήτων είναι ή άπάντηση του Λακλάου στον «οικονομικό ούσιολογικό» και «ταξικό ντετερμινισμό» (βλ. σχετικά τό βιβλίο του *H.S.S.*). Όμως, στήν προσπάθειά του να άποφύγει τή Σκύλλα παγιδεύεται στή Χάρυβδη: σ' έναν έμμεσο πλην σαφή και άνορθόλογο *βολονταρισμό*. Οι πολλαπλές και κατακερματισμένες ταυτότητες φαίνεται πιά να διαλύουν όποιοσδήποτε άντικειμενικές κοινωνικές δομές, μέ άποτέλεσμα κι ο ίδιος ο καπιταλισμός να έμφανίζεται άπλώς ως μιά άδόμενη ποικιλία επιμέρους ταυτοτήτων. Έτσι όμως ο κατακερματισμός τής πολιτικής, ή πολιτική του κατακερματισμού, μάς άφήνει μέ τήν έντύπωση ότι ο μεταβιομηχανισμός καπιταλισμός, στήν μετασχηματισμένη σημερινή έκδοχή του, έχει γίνει πολύ πιό έπλαστος, δημιουργώντας πολλαπλούς κοινωνικούς χώρους όπου οι άνθρωποι μπορούν να πλάθουν τίσ έπιμέρους προσωπικές ταυτότητές τους.

Άλλά ο κατακερματισμός που ύποτίθεται ότι άποκαλύπτει τίσ πραγματικότητες τών κοινωνικών ταυτοτήτων στον καπιταλισμό είναι άκριβώς εκείνο που «μυθοποιεί» τόν καπιταλισμό, συγκαλύπτοντας τούς διάφορους τρόπους έξουσίας και κυριαρχίας που προσιδιάζουν σ' αυτόν και οι όποιοι συγκροτούν τίσ κοινωνικές ταυτότητες μέσα σ' αυτόν. Η άπόπειρα να έκλάβει κανείς τέτοιου είδους φαινόμενα (κατακερματισμού) σάν να ήταν ή έσχατη άποκάλυψη τής πραγματικότητας παίρνει λανθασμένα τό πρόβλημα για τή λύση του.

Η πολιτική του «κατακερματισμού» άπειλείται να όδηγηθεί σ' έναν

παραλογισμό που τήν άκυρώνει. Άν ο τεμαχισμός και ή πολλαπλότητα διαλύουν τίσ «ένότητες» (και αυτό δεν ύπονομεύει μόνον τήν ένότητα τής τάξης, αλλά και τήν ένότητα τών γυναικών, τήν ένότητα τών κοινωνικών μειοψηφιών, τών άποκλεισμένων), άν λοιπόν ή πολλαπλότητα διαλύει τήν ένότητα, αυτή ή λογική δεν άκυρώνει μόνον τό σοσιαλισμό. Άκυρώνει τήν Άριστερά τήν Ιδια. Ο Λ. προσπαθεί να άποφύγει τό πολιτικό πρόβλημα μέ μιά εύχη: ή Άριστερά θα «συνενώνει πολλά αίτήματα και πολλές ταυτότητες *μέσω πολιτικού διαλόγου και διαπραγμάτευσης*» για τή δημιουργία μιάς «νέας συλλογικής βούλησης, ως άποτέλεσμα πολιτικής συνάθροισης κοινωνικών αίτημάτων». Όμως χωρίς «μυθικές ένότητες, που τίσ έχει ήδη έξορκίσει, πώς ή Άριστερά θα διαμορφώνει συλλογικές βουλήσεις και πολιτικές συναθροίσεις; Έχοντας άπορρίψει όποιαδήποτε ενοποιητική αρχή που θα συνενώνει τά κατακερματισμένα ύποκείμενα έχει ήδη άφοπλίσει θεωρητικά, ιδεολογικά και πολιτικά τήν πρότασή του από τή δυνατότητα μιάς τέτοιας «άριστερης» συνάθροισης.

Μέσα στή λογική του κοινωνικού κατακερματισμού και τής πολιτικής «των ταυτοτήτων», ή σχέση μεταξύ άτομικής και συλλογικής ταυτότητας, *σχέση που καθοριστικά διαμορφώνει τόν τρόπο που τά άτομα βιώνουν τήν ύπαρξή τους*, παραμένει μιά έρμηνευτική άνωμαλία, παραμένει άνεξήγητη και μετέωρη. Η όπτική του Λακλάου παρουσιάζει μιά διαστρεβλωμένη εικόνα του κόσμου που συγκαλύπτει ένα βαθύ πολιτικό και ιδεολογικό κενό. Η πολιτική του πρόταση καταλήγει άπελπιστικά ισχνή: «Διάλογος και διαπραγμάτευση» για τήν πολιτική συνάθροιση κοινωνικών αίτημάτων. Άλήθεια τόσος ριζοσπαστικός ρητορισμός για... τό τίποτα;

Ο «ύπαρκτος σοσιαλισμός» ήττήθηκε δραματικά. Όμως τά προβλήματα που τόν γέννησαν παραμένουν, κι είναι ακόμα πιό πολλά. Όσο ύπάρχει ο «ύπαρκτος καπιταλισμός», θα ύπάρχει ή Άριστερά ως άρνησή του. Μπορεί τά κόμματα τής έπίσημης άριστεράς να στρέφονται συνεχώς προς τό κέντρο. Όσο όμως οι δομικές αίτίες τής έκμετάλλευσης, τών άνισοτήτων και τών άποκλεισμών παραμένουν, τόσο οι άντιστάσεις θα άναζητούν νέα κανάλια για να έκφραστούν. Γι' αυτό είμαστε αισιόδοξοι.

1. John Stuart Mill, "Considerations on Representative Government", *On Liberty and Considerations on Representative Government*. Oxford, 1946, σσ. 217 κ.εξ.

2. Perry Anderson, "The Antinomies of Antonio Gramsci", *New Left Review* 100, Νοέμβρ. 1976-Ίανουάρ. 1977, σ. 30.

3. Βλ. Ernesto Laclau, *Hegemony and Socialist Strategy*, London, 1985.

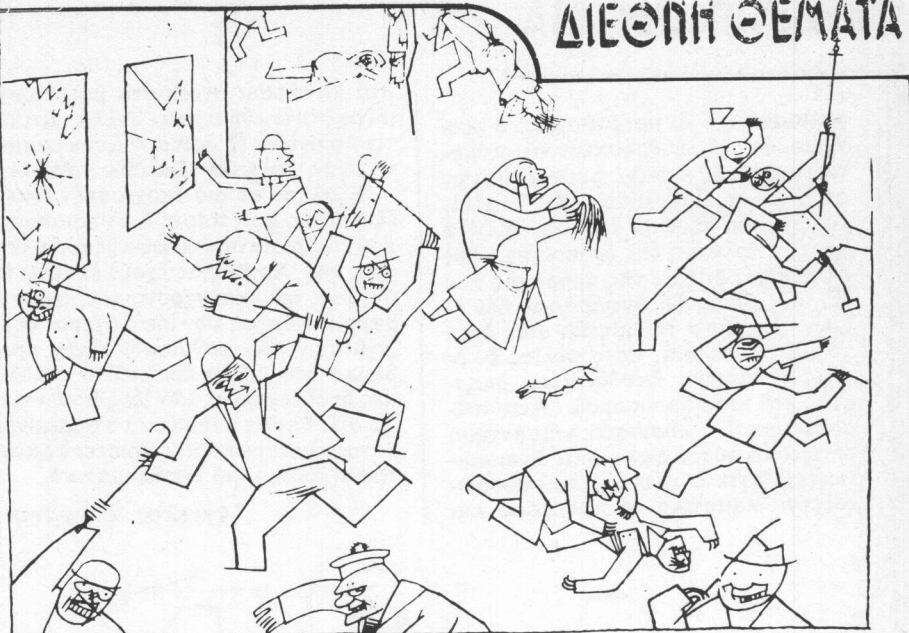
4. δπ.π., σ. 156.

Γαλλία

ο ρατσισμός σέ άνοδο

Μιά πρόταση τών Γάλλων κομμουνιστών στό γαλλικό κοινοβούλιο, σύμφωνα μέ τήν όποία ή προπαγάνδισή ρατσιστικών ιδεών αποτελεί άδίκημα, υιοθετήθηκε και από τήν κυβέρνηση Ροκάρ και τελικά, παρά τή σφοδρή αντίδραση τών δεξιών κομμάτων, υπερψηφίστηκε. Τή θεωρητική και τήν κοινοβουλευτική προστασία του ρατσισμού, μέσα στό γαλλικό Κοινοβούλιο, ανέλαβε ή παράταξη του Σιράκ πού, στό όνομα του πατριωτισμού και τής ελευθερίας τής συνείδησης, θυμήθηκε τό Κατύν, τό γκουλάγκ, τίς δίκες τής Μόσχας. Βρέθηκε έτσι νά προασπίζει τή ρατσιστική ιδεολογία του Λεπέν, παρόλο πού για λόγους ψηφοθηρικούς έχει άνοιξει πόλεμο έναντίον του, ιδιαίτερα στις περιοχές του Νότου όπου ο λεπενισμός αναπτύσσεται μέ γοργούς ρυθμούς.

Κατά πόσο ο νέος περί δίωξης του ρατσισμού νόμος μπορεί νά περιστείλει τό φαινόμενο, ιδιαίτερα επίφοβο στή Γαλλία σήμερα, μπορεί νά άφήσει πολλές επιφυλάξεις και ερωτήματα. Γιατί τώρα πού ο λεπενισμός, έχοντας φθάσει σχεδόν στό 15% (14,3% για τήν άκρίβεια), στόν πρώτο γύρο τών προεδρικών εκλογών χωρίς έκτοτε νά δείχνει σημάδια κόπωσης, είναι σίγουρο ότι δέν μπορεί νά περιορισθεί μέ κατασταλτικά μέσα, τά όποια άλλωστε στην πράξη ελάχιστα θά μπορούσαν νά χρησιμοποιηθούν. Τό φαινόμενο είναι καθαρά ιδεολογικό και μέσα στό κλίμα τής κοινωνικής ανασφάλειας πού βασιλεύει στή Γαλλία βρίσκει πρόσφορο έδαφος νά αναπτυχθεί άνεμπόδιστα. "Άλλωστε αυτό τό κράμα λαϊκισμού, εθνικισμού, ρατσισμού και αντισημιτισμού έχει σοβαρά ιστορικά προηγούμενα. Ο Ζάν Μαρί Λεπέν δέν έπεσε από τόν ούρανό. Έιχε προηγηθεί, στις άρχές του αιώνα τό

κύμα αντισημιτισμού πού καλλιέργησε ή όνομαζόμενη «λαϊκή δεξιά» μετά τήν υπόθεση Ντρέυφους, στό χρόνια του Μεσοπολέμου έπανεμφανίστηκε μέ τά ίδια πάλι χαρακτηριστικά, γνώρισε ήμέρες δόξης επί Πελαίν στην Κατοχή μέ τούς αντισημιτικούς νόμους, ενώ τή δεκαετία του '50, μέ τή μορφή του πουζάντισμού βρέθηκε και πάλι στό προσκήνιο έπιστρατεύοντας μικρομαγαζάτορες και μικροϊδιοκτήτες. Έκει ήτήευσε κι ο σημερινός Ζάν Μαρί Λεπέν ως βουλευτής του πουζαντικού κόμματος. Ήταν τότε πού είχε διακηρύξει τό άμίμητο ότι ή Γαλλία κυβερνείται από τούς παιδεραστές Σάρτρ και Καμύ.

Σήμερα ο λεπενισμός άρδεύεται από όλες αυτές τίς ιστορικές καταβολές και συνεπικουρείται από νεότερα άκροδεξιά στοιχεία, τούς νοσταλγούς τής ιμπεριαλιστικής δόξας τής Γαλλίας, τής «Γαλλικής Άλγερίας» (υπολείμματα του ΟΑΣ κ.λπ.). Βρήκε πρόσφορο έδαφος νά αναπτυχθεί μέσα στην κοινωνική κρίση τής δεκαετίας του '70 και του '80 κυρίως μέ τήν έκτεταμένη άνεργία, τήν κοινωνική ανασφάλεια και τήν περιθωριοποίηση εύρύτατων λαϊκών στρωμάτων. Ο φόβος του εργάτη ότι θά άπολυθεί και θά αντικατασταθεί από Άλγερίνο, ή ανασφάλεια του μικροαστού πού άποδίδει τίς δυσκολίες του στους Έβραίους, τό άδιέξοδο του αγρότη για τόν όποίο ή ΕΟΚ είναι ή νίκη τών Γερμανών, οι νοσταλγοί τών μεγαλειών τής Γαλλίας τών άποικιών, του Βερντέν, του στρατάρχη Πεταίν, ο λόγος του Λε Πέν μέ τόν βερμπαλιστικό πατριωτισμό του, τήν αίσχρή αλλά έξυπνη δημαγωγία, και από τήν άλλη μεριά: ή άνικανότητα του ΚΚ, ή ρατσιστικών πολλές φορές άποχρώσεων πολιτικής του ίδιως στους χώρους πού άσκούσε έξουσία (οι δήμοι έξω άπ' τό Παρίσι, μέ μεγά-

λη εγκατάσταση μεταναστών Βορειοαφρικανών), ή διάψευση τών ελπίδων έκ μέρους τών Σοσιαλιστών πού όταν εγκαταστάθηκαν στην έξουσία μετά τό 1981 άποδείχθηκαν οι συνεπέστεροι μονεταριστές τής Εύρώπης, ή γενικότερη ιδεολογική έκπτώση τής Άριστερās, όλοι αυτοί οι παράγοντες, άλλοι άμεσα κι άλλοι έμμεσα, άφησαν ελεύθερο τό έδαφος στόν λεπενισμό. Σήμερα, όχι μόνο δέν δείχνει σημάδια κόπωσης, αλλά γνωρίζει όλοένα και μεγαλύτερη έξάπλωση άκόμη και σε χώρους πού παλιότερα θά ήταν άδιανόητο. Μιά πρόσφατη έρευνα του περιοδικού *Nouvel Observateur* άναφέρει ότι ο λεπενισμός στρατολογεί πιά μαζικά στους στρατευμένους και στό Λύκεια. Στις εκλογές τών Πανεπιστημιακών Συμβουλίων στή Μπρντώ, Νάντη, Νίκαια, Ρουέν, τό Έθνικό Μέτωπο συγκέντρωσε ποσοστό 15%, ενώ σε δημοτικές ή νομαρχιακές εκλογές στό Νότο τής Γαλλίας τά ποσοστά του φθάνουν τό 30%.

Κοντολογίες τό φαινόμενο Λεπέν είναι από τά πιο μελανά, τά πιο άνησυχητικά στην Εύρώπη άν μάλιστα τό συνδυάσει κανείς μέ τήν «ξενοφοβία» πού άπλώνει τή σκιά της στην Ίταλία και τά νεοναζιστικά ρεύματα στή Γερμανία (πού πρόσφατα έκαναν δυναμικά τήν εμφάνισή τους και στην Άνατολική Γερμανία). Τό πιο άνησυχητικό όμως στην περίπτωση του λεπενισμού είναι ή μαζικότητά του. Τό ίδιο τό Έθνικό Μέτωπο δηλώνει ότι έχει 100.000 μέλη. Κι άν άκόμη τό νούμερο είναι υπερβολικό, όστόσο δέν είναι φανταστικό. Πώς άλλως άλλωστε θά άγγιζε τό 15% του εκλογικού σώματος;

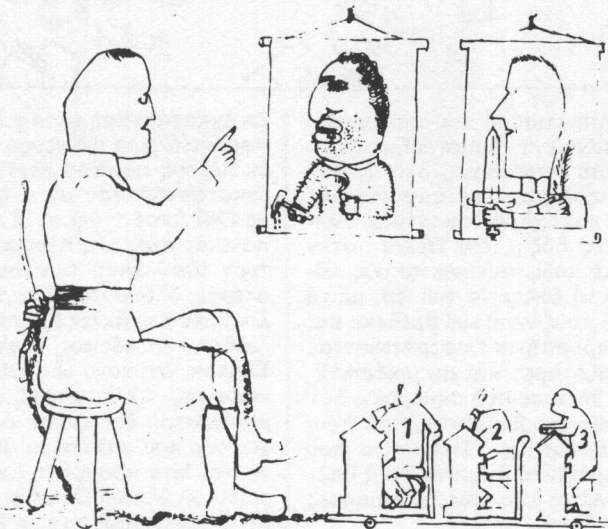
Τό πιο περίεργο, κι άκόμη πιο άνησυχητικό είναι ότι τά φαινόμενα όπως ο λεπενισμός, ή ξενοφοβία, ο ξεφρενος εθνικισμός σ' Άνατολή και Δύση, ο

ρατσισμός, ο αντισημιτισμός, ο νεο-ναζισμός, τα νεοθρησκευτικά ρεύματα φανατικών πιστών, μουσουλμάνων στη Γαλλία, Καθολικών στην Ίταλία, μέσα σε μία Εύρωπη που τόσο συζητά για την πολιτική της ενοποίηση κάθε άλλο παρά έτυχαν της προσοχής που θά τους αξίζε. Οι αντιδράσεις δέν έχουν ξεπεράσει τό επίπεδο μιάς άνευ νοήματος, τελικά, καταγγελίας εν όνόματι κάποιου ακαθόριστου δημοκρατικού καθωσπρεπισμού. "Άνευ νοήματος γιατί ή ουσιαστική απάντηση σε τέτοιου τύπου φαινόμενα είναι κοινωνική ώστε ό πλούτος που συσσωρεύεται θεαματικά νά προσφέρει και

στά κατώτερα στρώματα μιάν πραγματικότητα εϋμερίας. Άλλά κάτι τέτοιο φαίνεται έξ όρισμού αποκλεισμένο στην κοινωνία των «δύο τρίτων».

Έξάλλου σε μία εποχή στην όποία εξυμνείται όσο τίποτε ό άτομικισμός, που τά δράματα κοινωνικής άλληλεγγύης της Άριστερας έχουν έκπέσει εν όνόματι του έκσυγχρονισμού, μιά σοβαρή άνασκειυή των ιδεολογικών στηριγμάτων του ρατσισμού είναι προβληματική. "Η θά προϋπέθετε συνολικές άναθεωρήσεις των ιδεολογιών πάνω στις όποιες στηρίζεται ό σημερινός λόγος της εϋρωπαϊκής άριστερας, άνατροπή άκόμη πιό προβληματική.

Άγγελος Έλεφάντης

Ίταλία

ξενοφοβία και ρατσισμός

Τά άποτελέσματα των ίταλικών δημοτικών εκλογών ήταν και άναμενόμενα και άπροσδόκητα. "Όλοι περίμεναν ότι τό ΚΚ θά χάσει ένα 5 μέ 6% από τή δύναμή του (ό Όκέττο μάλιστα δήλωνε προεκλογικά ότι άν τό κόμμα του περιορισθεί στό 23% θά θεωρούσε τήν άπώλεια «φυσιολογική»), ότι ή Χριστιανοδημοκρατία και τό Σοσιαλιστικό Κόμμα κάτι θά έχαναν, κάτι θά κέρδιζαν, κι ότι ή νεοεμφανιζόμενη Λέγκα Λομπάρντα και οι

άλλοι αυτονομιστικοί - τοπικιστικοί σχηματισμοί θά είχαν μιάν ίκανοποιητική γι' αυτούς προεμίερα. Τά άποτελέσματα επιβεβαίωσαν τις τάσεις.

Πράγματι τό Ίταλικό Κ.Κ έχασε 6 μονάδες, ή Χριστιανοδημοκρατία 2, τό Σ.Κ. κέρδισε 2% επιβεβαιώνοντας τή συνεχή άνοδική του τάση, τά άλλα κόμματα μικροαπώλειες-μικροκέρδη. "Ωστόσο, ή Λέγκα Λομπάρντα ξεπέρασε κάθε πρόβλεψη και άναγορεύεται σε τέταρτο ίταλικό κόμμα. Ίδιαίτερη άνάπτυξη είχε στό Βορρά της Ίταλίας, άνάπτυξη που τή θεώρησε νίκη κατά του Νότου: και Νότος γι' αυτήν θεωρείται ή Ίταλία από τή Φλωρεντία και κάτω.

Τό νέο φαινόμενο, που δέν έχει νά κάνει μέ τους ζηλωτές του μουσολινισμού, όπως ήταν τό Μουβμέντο Σοτσιάλε, είναι αντιφατικό. Άπό τή μιά εκφράζει τή δυσαρέσκεια των Ίταλών γι' τήν πολιτική κακοδαιμονία της

χώρας, τόν πολιτικαντισμό που τήν κατατρέχει, τήν εμπλοκή της Μαφίας σε όλες τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές δραστηριότητες, εκφράζει άκόμη τήν αντίθεση στις συγκεντρωτικές δομές του ίταλικού κράτους, γι' αυτό και ό έντονος τοπικιστικός χαρακτήρας του. "Η ίδια άλλωστε ή Λέγκα δέν άποτελεί ένα ενιαίο οργανωμένο κόμμα αλλά μιά δημοσπονδία, κατά κάποιο τρόπο, τοπικών (και τοπικιστικών) ψηφοδελτίων και τοπικών ομάδων, μιά δημοσπονδιακή μορφή που επαγγέλλεται τήν δημοσπονδιοποίηση όλόκληρης της Ίταλίας. Σήμερα ή Λέγκα Λομπάρντα, μέ τό 5,5% που έλαβε σε εθνικό επίπεδο και τό 20% στην περιοχή Λομβαρδίας, άποτελεί πλέον μιά νέα σημαντική πολιτική δύναμη, κι όχι μόνο στό χώρο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

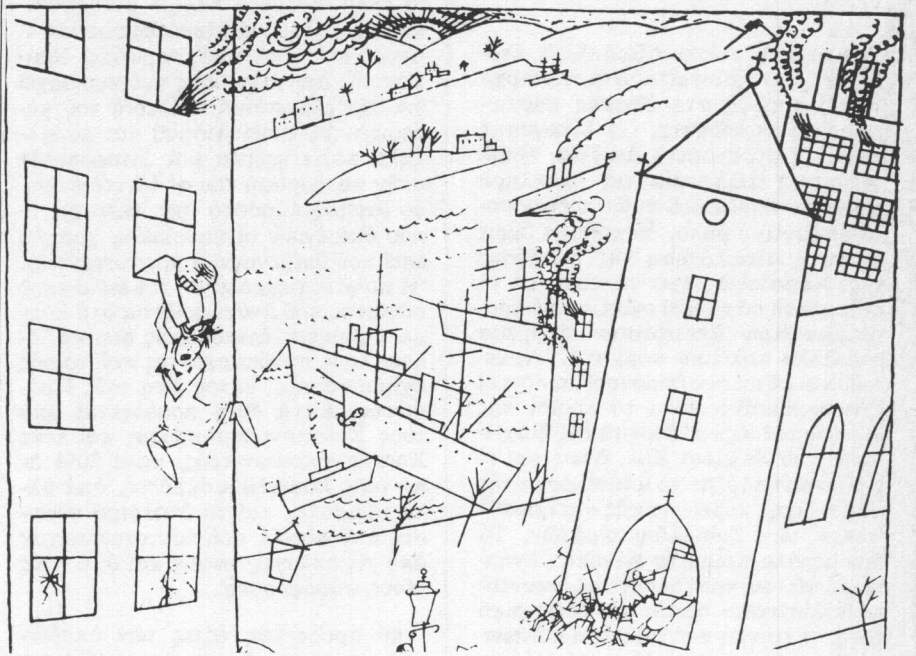
Μέ δεδομένη τήν έντονη κοινωνική δυσαρέσκεια λόγω της άνεργίας και των σοβαρών άνακατατάξεων που επιβάλλει ή καπιταλιστική άνασυγκρότηση στην Ίταλία, ή Λέγκα έχει στρατολογήσει όχι μόνο από τά δεξιά αλλά και από τά άριστερα. Οι προτιμήσεις γι' αυτήν έρχονται από όλους τους όρίζοντες: από κομμουνιστές και αυτόνομους ως χριστιανοδημοκράτες και οικολόγους.

Η άλλη διάσταση όμως της Λέγκα Λομπάρντα είναι ρατσιστική, που στην Ίταλία πήρε τό όνομα «ξενοφοβία». "Εδώ δέν στοχεύεται μόνο ό μαύρος, ό Βορειοαφρικανός, αλλά γενικά ό «ξένος». Ξένοι είναι γι' τους Βόρειους όλοι οι Ίταλοί του Νότου. Ξένος στην περιοχή της Λομβαρδίας είναι και ό Σικελιάνος που εργάζεται στό Μιλάνο, που ή Λέγκα άπαιτεί νά γυρίσει σπίτι του. "Ετσι, ή όνομαζόμενη «ξενοφοβία» στην Ίταλία, χωρίς νά έχει τά χαρακτηριστικά του γαλλικού λεπενισμού, άποτελεί κι αυτή μιά ειδική πλευρά ρατσισμού που επενδύεται μορφές προοδευτικές, καθώς επαγγέλλεται τήν άποκέντρωση και τή μεγαλύτερη δυνατή άυτονομία των περιοχών έναντι της κεντρικής έξουσίας. Γι' αυτό άλλωστε κατάφερε νά στρατολογήσει και από άριστερούς όρίζοντες.

Οι κομμουνιστές καλούνται τώρα νά εξαγάγουν τά συμπεράσματά τους από τή δεινή ήττα τους, από τή άνοδο των Σοσιαλιστών (έστω, μόνο κατά 2%), από τήν έκρηξη των ρατσιστών, ό Όκέττο είχε προειδοποιήσει προεκλογικά ότι ή πιθανή ήττα του κόμματος δέν μπορεί νά άποτελέσει λόγο άναθεώρησης της άποφασής του νά μετελεγχθεί σε μη κομμουνιστικό κόμμα, διότι ή άπόφαση του τελευταίου συνεδρίου είχε ληφθεί δημοκρατικά... Γι' αυτόν ή ήττα δέν θά ήταν σοβαρός λόγος άνησυχίας. Και μάλλον δέν

πρόκειται τίποτε ν' αλλάξει στις ειλημμένες αποφάσεις των πρώην κομμουνιστών. Τό τοπίο όμως πού τώρα διαμορφώνεται στην Ίταλία είναι περισσότερο από άνησυχητικό, κάθε άλλο παρά επαλήθευσε τις προσδοκίες δσων πίστευαν και πιστεύουν ότι τό «άλλο» κόμμα θά ανοίξει τούς δρίζοντες. Άντίθετα επαληθεύτηκε ότι ο άποπροσανατολισμός και ή σύγχυση οδήγησε πολλούς κομμουνιστές ψηφοφόρους στό Σ.Κ. κι άλλους στην «προοδευτική» Λέγκα Λομπάρντα. "Όταν οι δρίζοντες ανοίγουν στά λόγια, κλείνουν, συνήθως, στην πραγματική ζωή.

Παύλος Γεωργόπουλος

Δυτική Γερμανία: ή ταυτότητα της 'Ακροδεξιάς

Τό φάντασμα της 'Ακροδεξιάς επανέρχεται γιά τρίτη φορά, στά μεταπολεμικά χρόνια, στην Δυτική Γερμανία. Μετά τούς νεοναζί των αρχών της δεκαετίας του '50 και τούς σκληροπυρηνικούς άκροδεξιούς του τέλους της δεκαετίας του '60, ένα νέο κόμμα, τό Ρεπουμπλικανικό, έκανε πέρυσι τή δυναμική του εμφάνιση στό πολιτικό προσκήνιο, και ή κοινωνική του απήχηση δέν έπαψε από τότε νά μεγαθύνεται. Πρόκειται γιά ένα καθαρά ναζιστικό κόμμα ή γιά κάτι άλλο;

Τό 1989 ήταν ή χρονιά της πτώσης του Τείχους του Βερολίνου αλλά και ή χρονιά της θεαματικής άνοδου των Ρεπουμπλικάνων, ενός νέου κόμματος, άγνωστου στην υπόλοιπη Εύρώ-

πη, πού ιδρύθηκε τό 1983. 'Η θεαματική του επιτυχία στις περιφερειακές εκλογές του Δ. Βερολίνου στις 29 Ίανουαρίου 1989, όταν απέσπασε τό 7,5% των ψήφων και εισήλθε στό Περιφερειακό Κοινοβούλιο, πέρα από τή γενική έκπληξη πού προκάλεσε, αποτέλεσε τήν άφορμή νά επανατεθεί τό έθνικό πρόβλημα της χώρας. Οι ευρωεκλογές του ίδιου έτους έπισημοποίησαν πλέον τήν πανεθνική του καταγραφή στό 7,1%, πράγμα πού σημαίνει 2.005.555 ψήφους, άναζωπυρώνοντας έκ νέου τις συζητήσεις και τις διαμάχες σχετικά μέ τά αίτια άνάδυσης του φαινομένου.

'Η άναζήτηση βέβαια αυτών των αιτιών δέν μπορεί νά γίνεται στό περιθώριο αυτών πού οι ίδιοι οι Ρεπουμπλικάνοι υποστηρίζουν γιά τόν έαυτό τους. "Αν και τό πρόγραμμά τους είναι εξαιρετικά άδριστο και έλλιπές, υπάρχουν σημεία τά όποια προδίδουν τήν ταυτότητα του κόμματος. Πρώτη προτεραιότητα είναι ή επανανοποίηση των Γερμανών, ή επίτευξη της όποίας θά πρέπει νά περάσει, αν δέν γίνεται διαφορετικά, άκόμα και πάνω από τήν άρνηση της 'Ατλαντικής Συμμαχίας και της ΕΟΚ. 'Επανανοποίηση και όχι ένοποίηση, πράγμα πού σημαίνει επίστροφή στά σύνορα του 1937... Τό «ναί στην Εύρώπη» συνοδεύεται από τήν κατηγορηματική τους άρνηση στόν έλλοχεύοντα κίνδυνο «διάλυσης της χώρας μέσα σε μιά υπερεθνική "Ένωση, προικισμένη μέ μιά δική της έξουσία».

Τό κοινωνικό πρόγραμμα των Ρεπουμπλικάνων επιφυλάσσει τό μεγαλύτερο μέρος του στους ξένους εργάτες. Προτείνει τή σύναψη έποχιακών

συμβόλων εργασίας μέ καταληκτική ήμερομηνία γιά τούς μετανάστες, ώστε νά είναι εύκολη ή παλιννόστησή τους και θέτει τό όρο αυτοί νά μήν συνοδεύονται από τήν οικογένειά τους κατά τό χρονικό διάστημα παραμονής στη Δ. Γερμανία. Τέλος, δηλώνει πίστη στην ανταγματοική νομιμότητα της χώρας και αυτοαποκαλείται «δημοκρατικό» κόμμα.

Είναι προφανές βέβαια ότι πρόκειται γιά ένα βαθιά αντιδημοκρατικό και άταρχικό κόμμα, πού ή ίδια ή ύπαρξή του στηρίζεται στόν ρατσισμό και τήν ξενοφοβία. "Όσο γιά τούς νεοναζιστές στό έσωτερικό του αν και δέν είναι πολυπληθείς, έντοτούς ο αριθμός τους δέν είναι έκταφρόνητος. "Επειτα από τις άπανωτές εκλογικές επιτυχίες πού σημείωσε, αρκετά είναι τά μέλη και στελέχη άλλων νεοναζιστικών γκρουπούσκουλων πού τό θεωρούν ως προνομιακό πεδίο «ζύμωσης» και περάσματος της πολιτικής γραμμής τους, έστω και αν φαντάζει «μετριπαθές»... 'Ο άρχηγός του κόμματος, ο Φράντς Σέμπχουμπερ, στέλεχος ως τό 1982 του Χριστιανοκοινωνικού Κόμματος του Φράντς Γιόζεφ Στράους, στό βιβλίο του μέ τόν τίτλο «'Ημουν» θέτει σε άμφισβήτηση τήν εδθνή της χιτλερικής Γερμανίας γιά τό ξέσπασμα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, σκοπεύοντας στην άποενοχοποίηση ενός σημαντικού μέρους των πολιτών, πού και σήμερα βιώνουν αυτό τό γεγονός ως τραυματικό γιά τήν ένότητα και ανεξαρτησία της χώρας τους.

'Η εμφάνιση όμως των Ρεπουμπλικάνων και ή μακρόπνοη σταθεροποίη-

σή τους στην πολιτική ζωή της Δ. Γερμανίας δέν εξαντλείται στα κυρίαρχα όντως προβλήματα εθνικής κυριαρχίας και συνείδησης. 'Η οικονομική κρίση, ή αδέξανόμενη άνεργία, ή κυβερνητική άδιαφορία για δλόκληρα τμήματα πληθυσμού παίζουν έναν πολύ σημαντικό ρόλο. 'Η καθαρά όμως πολιτική αιτιολόγηση της ανάδυσσης της 'Ακροδεξιάς έχει νά κάνει μέ τή σμίκρυνση τών Ιδεολογικών και προγραμματικών άποστάσεων ανάμεσα στα άλλα πολιτικά κόμματα. 'Αρκετοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι οι Ρεπουμπλικάνοι είναι τό προϊόν τής «μετριοπαθοῦς» κυβερνητικής διαχείρισης του Χέλμουτ Κόλ, όπως και οι Πράσινοι όπήρξαν τό αποτέλεσμα τής αντίστοιχης κυβερνητικής «μετριοπάθειας» τών Σοσιαδημοκρατών. Τά δύο μεγάλα κόμματα φάνηκαν ανήμπορα νά συγκρατήσουν τίς «φονταμενταλιστικές» τάσεις στό έσωτερικό τους, τή στιγμή που ναι μέν ή κοινωνική διαπάλη γινόταν όλο και πιά «άπλή» αλλά και όπου ό κορπορατισμός και τό αίσθημα ανασφάλειας επέφερε νέου είδους κοινωνικές εντάσεις.

Τό Ιδεολογικό και κοινωνικό προφίλ τών ψηφοφόρων του κόμματος παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες μέ αυτό του 'Εθνικού Μετώπου του Ζ.Μ. Λεπέν στη Γαλλία. Κατά τό ήμισυ οι ψηφοφόροι τών Ρεπουμπλικάνων είναι εργατικός πληθυσμός, αλλά συγ-

χρόνως διατηρεί ισχυρότητα έρείσμα-τα στην λεγόμενη παλαιά μικροαστική τάξη. Παρουσιάζεται εξαιρετικά ίσχυρο στό άγροτικές περιοχές, εξαιτίας τής άπογοήτευσης που κυριαρχεί για τήν ευρωπαϊκή πολιτική του κυβερνητικού συνασπισμού και παράλληλα παρατηρείται μιά άνισοροπία στην καταγραφή του σε εθνικό επίπεδο (ύψηλό ποσοστό στις περιοχές όπου διαμένουν οι καθολικοί, χαμηλό εκεί που διαμένουν οι προτεστάντες). 'Η πολιτική προέλευση του εκλογικού σώματος που αναγνωρίζεται στό κόμμα καλύπτει, άνισομερώς φυσικά, όλους τους προϋπάρχοντες πολιτικούς σχηματισμούς, εκτός από τους Πράσινους. Κατά 40% προέρχεται από τους Χριστιανοδημοκράτες και τους Χριστιανοκοινωνικούς, κατά 20% από τους Σοσιαδημοκράτες, από άλλα κόμματα, και τό υπόλοιπο ποσοστό από αυτούς που πάντοτε άπείχαν από τίς εκλογές καθώς και από τους νέους ψηφοφόρους.

Οι προσφιλείς αξίες τών όπαδών του κόμματος άνετα άπεικονίζονται στα συνθήματα του άρχηγού τους: 'Ως άρχηγό κόμματος, κανείς δέν θά μέ έμποδίσει νά υπερασπίζομαι πάνω άπ' όλα τά συμφέροντα τής Γερμανίας: ή πράσινη σημαία του 'Ισλάμ δέν θά κυματίσει ποτέ πάνω από τή Γερμανία: σε όλη τή Γερμανία ή κουλτούρα και ή πολιτική έχουν έγκαταλειφθεί: ή Γερμανία πρέπει νά παραμείνει ή χώρα τών Γερμανών: δέν είμαι έχθρός τών

'Εβραίων, άπεναντίας είμαι φίλος τους, αλλά τό 'Εβραϊκό Συμβούλιο τής Γερμανίας συνιστά τήν πέμπτη δύναμη κατοχής τής χώρας μας, κ.λπ.

'Η μεγάλη πλειοψηφία τών ψηφοφόρων του κόμματος δηλώνει λίγο ή καθόλου ευχαριστημένη από τή συνολική λειτουργία τών πολιτικών θεσμών, άμφισβητεί τό πολιτικό σύστημα εν γένει και έμπιστεύεται μόνο τό στρατό. "Ενα πολύ μεγάλο ποσοστό (64%) θεωρεί ότι ό εθνικοσοσιαλισμός είχε «καλές και κακές πλευρές», ενώ ένα 15% πιστεύει ότι είχε μόνο «καλές πλευρές». 'Απόλυτη είναι ή όμοφωνία (99%) στην άρνηση δικαιώματος ψήφου στους μετανάστες για τίς κοινοτικές εκλογές.

'Η ιδεολογία τής «εθνικής συλλογικότητας», στηριγμένης πάνω στην άπόπειρα άποενοχοποίησης του παρελθόντος μέσω τής μερικής έπιδοκίμιας του, ή κυρίαρχη άντισημιακή διάσταση —που μετά τήν πτώση του Τείχους όγκώνεται συνεχώς— από κοινού μέ τήν μικροαστική φοβία για τους ξένους συνιστούν τήν ανάδυσή μιάς, νέας, άκροδεξιάς ιδεολογίας και πρακτικής, ιδιαίτερα έπιθετικής και μέ τήν όλική έννοια του όρου. Τά λόγια ενός νεαρού Βερολινέζου 'Εβραίου είναι ένδεικτικά γι' αυτό: «Αυτό που συμβαίνει αυτή τή στιγμή έδώ πέρα μόνο έδώ θά μπορούσε νά συμβεί... Ξεχνούν τό Τείχος, όπως ξεχάσαν τό 'Ολοκαύτωμα. Φοβάμαι».

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Κέκροπος 2 'Αθήνα 105 58 τηλ. 3228791

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ

**ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΧΡΗΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΚΟΡΑΪΣΜΟΥ
ΣΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ**

ΑΘΗΝΑ 1989

ο πολιτης

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΝΟΥΤΣΟΣ

**ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ**

όψεις του Μεσοπολέμου

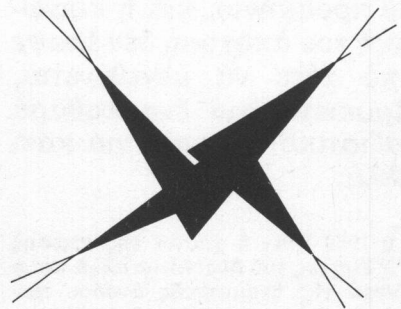
ο πολιτης

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΑ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Μιά εισαγωγή στην Επιστημολογία του Λουί Αλτουσέρ

ο πολιτης

ΑΘΗΝΑ 1990

Μέση Ανατολή:

Μιά νέα πραγματικότητα

Ἡ διεθνής «ύφεση» ἀπλώνει τὰ φτερά της καί πάνω ἀπό τούς λαούς τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Χωρίς ὡς αὐτή τῆ στιγμή νά μπορούμε διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ νά διακρίνουμε ἐκεῖνες τίς ἀλλαγές στή συμπεριφορά τῶν πρωταγωνιστῶν, τῶν ἀραβικῶν χωρῶν ἀπό τή μιά καί τοῦ Ἰσραήλ ἀπό τήν ἄλλη, πού θά σημάδευαν τό τέλος τοῦ πολυετοῦς ἐμπόλεμου ἀνταγωνισμοῦ, ἀναμφισβήτητα πρόδρομα σημάδια ἔχουν κάνει τήν ἐμφάνισή τους.

Ἡ ἀλλαγὴ στή συμπεριφορά τῶν πρωταγωνιστῶν εἶναι ἐμφανής, ἔστω καί ἂν συντελεῖται ἀργά, μέ ἀντιφάσεις καί ἀντιθέσεις στό ἴδιο τό ἐσωτερικό τους. Εἶναι αὐτές οἱ ἀντιφάσεις καί ἀντιθέσεις πού φέρουν τή σφραγίδα τους σέ μιά νέα πραγματικότητα, πού τείνει νά διαμορφωθεῖ, καί πού προσημαίνουν τίς νέες ἐντάσεις στήν περιοχή.

Τό ἐλπιδοφόρο μήνυμα, πού ἐρχεται ἀπό τήν ἀραβική πλευρά εἶναι ἡ ἀπαρχὴ μιάς βαθμιαίας, καί δειλῆς γιά τήν ὥρα, διαδικασίας ἐξορθολογισμοῦ καί ἐκδημοκρατισμοῦ τῶν καθεστώτων. Ἀκόμα καί στήν Συρία, τήν πιο κλειστή κοινωνία μέ τόν ἕνα καί μοναδικό ἐχθρό, τόν «σιωνισμό», ὁ πρόεδρος Ἀσσαντ ἀρχίζει νά μιλά γιά κοινοβουλευτισμό καί «διεύρυνση» τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν. Πρόσφατα ἡ ἀραβική ἐφημερίδα «Ἑλ Γιόμ-Ἑλ-Σαάμπ» δημοσίευσε ἀποσπάσματα ἐνός ἀπόρητου Ἰρακίνοῦ ἐγγράφου ὅπου περιγράφεται μιά «πολιτική στρατηγική γιά μακρόπνοο ἐκδημοκρατισμό» τῆς χώρας.

Ὁ Σαντάμ Χουσεΐν, πρόεδρος τοῦ Ἰράκ, ἔδωσε πρόσφατα ἐμμεσα τή δική του ἐρμηνεία γιά τήν ἀμβλυνση τῆς σκληρῆς τακτικῆς τῶν ἀραβικῶν χωρῶν κατὰ τοῦ Ἰσραήλ, ἀποδίδοντας τήν στήν σταδιακή ἀπομάκρυνση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης ἀπό τό χώρο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς: «**Ἡ ΕΣΣΔ** εἶναι τώρα ἀπασχολημένη μέ τὰ ἐσωτερικά της προβλήματα. Δέν πρόκειται, στό ἀμε-

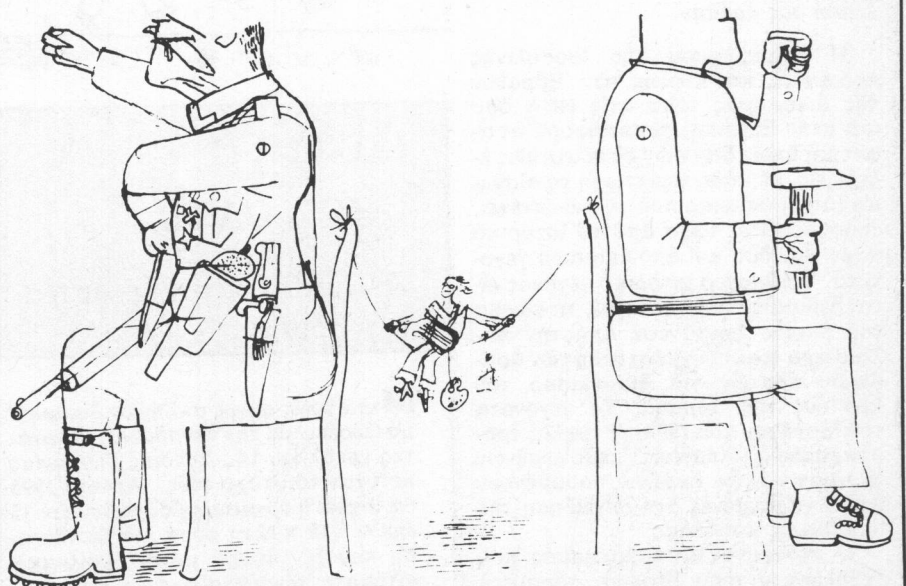
σα ὁρατό μέλλον, νά διεκδικήσει τήν ἐξισορρόπηση τῆς ἐπιρροῆς τῶν ΗΠΑ σέ ὅλο τόν κόσμο. Ἄς μὴν τρέφουμε αὐταπάτες: οἱ Ἀραβες ἔχασαν τόν πρωταρχικό τους διεθνή συνήγορο». Ἡ δραστηρικὴ μείωση τῆς στρατιωτικῆς βοήθειας πρὸς τὴ Συρία ἀπὸ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση εἶναι ἡ πιο τρανταχτὴ ἀπόδειξη γι' αὐτό.

Ἡ ἔρπουσα καί δειλὴ μέχρι στιγμῆς διαδικασία ἐξομάλυνσης στοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Ἀραβικοῦ κόσμου ἀναμφίβολα δέν εἶναι μονοσήμαντη. Σέ ὅλες τίς περιπτώσεις παρατηρεῖται μιά διόγκωση τοῦ ἰσλαμικοῦ φανατισμοῦ σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, πού ἀπαιτεῖ νά ἐπαναθεθεῖ ὁ «σιωνιστικὸς ἐχθρὸς» ὡς πρῶτος πανεθνικὸς - παναραβικὸς στόχος. Ἡ περίπτωση τῆς Ἀλγερίας, πού πρώτη ἔταμε μιά διαδικασίαν ἐκδημοκρατισμοῦ τοῦ καθεστώτος τό Φθινόπωρο τοῦ 1988, μέ τό φούντωμα τῆς ἰσλαμικῆς ἀδριαλαξίας, πού ἀπειλεῖ νά ἀποσταθεροποιήσει ἄμεσα τίς πρῶτες δημοκρατικὲς κατακτήσεις, συνιστᾷ μόνο μιά πλευρὰ τῆς κρίσης πού σίγουρα οἱ ἄλλες χώρες θά ἀντιμετωπίσουν μέ πολλαπλάσια ἐνταση, καί κυρίως μέ ἀδηλὴ ἐκβαση.

Κινητήριος μοχλὸς γιά αὐτές τίς ἀλλαγές ἀπετέλεσε σίγουρα ἡ πρό 18 μῶν ἀνακήρυξη τοῦ Παλαιστινιακοῦ κράτους ἀπὸ τήν **PLO** στοῦ Ἀλγέρι κα-

θὼς καί ἡ ἀπόρριψη ἐκ μέρους τῆς τῶν τρομοκρατικῶν ἐνεργειῶν ἐξω ἀπὸ τὰ κατεχόμενα ἐδάφη. Ὁ διπλωματικὸς πόλεμος πού ἐγκαινίασε ὁ Γιασσέρ Ἀραφάτ στοῦ Ἀλγέρι βρίσκεται ὁμως καί στή βάση τῆς κυβερνητικῆς ἀστάθειας πού τό Ἰσραήλ ἀντιμετωπίζει τούς τελευταίους μῆνες. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο θά διενεργηθοῦν οἱ ἐκλογές στὰ κατεχόμενα ἐδάφη ἀποτελεῖ ἕνα πρόβλημα πού διχάζει τήν Ἰσραηλινὴ ἡγεσία. Τό σχέδιο Μπέικερ πού προβλέπει ἄτυπες συνομιλίες Ἰσραηλινῶν καί Παλαιστινίων γιά τὴ μορφή διενέργειας τῶν ἐκλογῶν ἀπορρίπτεται ἀπὸ τό κυβερνητικὸ κόμμα τοῦ Γιτζάκ Σαμίρ ἐνῶ φαίνεται νά ἀποτελεῖ μιά βάση συζήτησης γιά τόν Σιμόν Πέρες. Πέρα ἀπὸ τίς συνομιλίες ὁμως, ἡ σύνθεση τῆς παλαιστινιακῆς ἀντιπροσωπείας συνιστᾷ ἄλλον ἕνα πονοκέφαλο γιά τήν Ἰσραηλινὴ ἡγεσία. Ἡ **PLO** πέτυχε τὴν ἐμμεση συμμετοχὴ τῆς καθορίζοντας ὅτι ἡ παλαιστινιακὴ ἀντιπροσωπεία θά ἀποτελεῖται ἀπὸ προσωπικότητες τῶν κατεχομένων ἐδαφῶν, ἡ μιά ἐκ τῶν ὁποίων θά πρέπει νά διαμένει στὸν ἀνατολικὸ τομέα τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅπου καί ἀποδεδειγμένα θά ἐργάζεται καί μιά ἄλλη ἀπὸ τούς ἐξόριστους τῆς Ὑπεριορδανίας καί τῆς Γάζας, κατοχυρώνοντας ἔτσι τόσο τὴν «ζωντανή» συμμετοχὴ τῆς ὅσο καί στήν «ἀπὸ τὰ μέσα» στήριξή της κατὰ τὴ φάση τῶν διαπραγματεύσεων.

Ἡ ἀποδοχὴ ἀπὸ τίς ΗΠΑ τῆς παλαιστινιακῆς συμμετοχῆς φαντάζει στὰ μάτια τῶν Ἰσραηλινῶν, μεγάλου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ συμπεριλαμβανομένου, ὡς «προδοσία». Ἡ στάση

των ΗΠΑ, αν και δέν υπόκειται σε δραματικές αλλαγές, όντως αλλάζει. Η περικοπή κατά 5% της οικονομικής βοήθειας για να διοχετευθεί στις Ανατολικές χώρες είναι μία σημαντική ένδειξη. Ο Σιμόν Πέρες αποδεχόμενος τό πλάνο Μπέικερ για τις εκλογές στά Κατεχόμενα τονίζει: «*Αν άρνηθούμε αυτό τό σχέδιο, ή εναλλακτική λύση είναι έτοιμη*», ύπονοώντας βέβαια τήν άμεση συμμετοχή της PLO στις διαπραγματεύσεις.

Οί διαφορετικές άπόψεις πού διατυπώνονται άπό τήν Ισραηλινή πολιτική ήγεςία και τό συνολικότερο πολιτικό κλίμα πού επικρατεί άνατακλάται και στην κοινωνία καθώς και στους Έβραίους της διασποράς, κυρίως στην πολυάριθμη κοινότητα στις ΗΠΑ. Όταν τό Νοέμβριο του 1989 ο Γιτζάκ Σαμίρ επισκέφθηκε τις Ένωμένες Πολιτείες δέχθηκε δύο έπιστολές. Η πρώτη, πού τήν ύέγραφαν περισσότεροι άπό διακόσιοι ραββίνοι, άνάμεσα στά άλλα άνέφερε: «*Γιά τό καλό του Ισραήλ και στό πλαίσιο της εβραϊκής παράδοσης, άπευθυνθείτε στους Παλαιστίνιους, άναγνωρίστε ότι έχουν τά ίδια δικαιώματα και προτείνετε τους τήν άποχώρηση άπό τά κατεχόμενα μέ άντάλλαγμα τήν ειρήνη και τήν ασφάλεια*». Η άλλη έπιστολή πού τήν συνέταξαν 41 προσωπικότητες της εβραϊκής κοινότητας, άνάμεσά τους πρώην πρόεδροι των ισχυρότερων εβραϊκών οργανώσεων, έπεςήμαινε: «*Όταν έρχόμαστε να σάς ύποδεχθούμε για να σάς χαιρετίσουμε μέ δηλ τήν όφειλόμενη φιλοφροσύνη για έναν πρωθυπουργό του Ισραήλ, σάς ζητάμε μέ σεβασμό να μην εκλάβετε αυτή τήν εύγένεια ως συμφωνία, ούτε τά χειροκροτήματα ως στήριγμα για τήν όποιαδήποτε πολιτική σας δράση*».

Η συμπεριφορά της Ισραηλινής κοινωνίας, και κυρίως των Έβραίων της διασποράς τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Εύρώπη, συμπεριφορά άντιφατική όπως δείχνουν οι τελευταίες εξέλιξεις, σε κάθε περίπτωση τό αίσθημα (άν)ασφάλειας πού τή διακατέχει, τροφοδοτείται τόσο άπό τό ιστορικό παρελθόν όσο και άπό έπίκαιρα γεγονότα. Τό βασικό ιστορικό γεγονός είναι βέβαια τό δλοκαύτωμα, τό φάσμα του όποίου ζωντάνεψε άπό τήν παλαιότερα διακηρυγμένη θέση των άραβικών κρατών για διαμελισμό του κράτους του Ισραήλ. Τά γεγονότα του Μονάχου του 1972, οι τυφλές τρομοκρατικές ένέργειες μεμονωμένων παλαιστινιακών ομάδων παραμένουν βαθιά χαραγμένες στην συνείδηση της Ισραηλινής κοινωνίας.

Ο σύγχρονος άντισημιτισμός πού εκδηλώνεται στην Εύρώπη, τόσο στη

Δυτική όσο και στην Ανατολική, είναι ο δεύτερος παράγοντας πού έντείνει τό αίσθημα άνασφάλειας των Ισραηλινών. Οί έθνικιστικές έξάρσεις στην Ανατολική Εύρώπη έποχόνται άρκετές φορές ενός σκληρού άντισημιτισμού, ένω στη Δυτική Εύρώπη ύπάρχουν τόσο οι Δυτικογερμανοί άκροδεξιοί ρεπουμπλικάνοι όσο και τό Έθνικό Μέτωπο του Λεπέν στη Γαλλία. Οί πρώτοι θεωρούν τήν ένγένει δραστηριότητα των εβραϊκής προέλευσης Γερμανών πολιτών στη χώρα τους ως τήν πέμπτη δύναμη κατοχής στη χώρα τους, ένω ο δεύτερος έξακολουθεί να θεωρεί, στις έμμεσες αλλά συχνές επιθέσεις του κατά της εβραϊκής κοινότητας του Παρισιού, τά κρεματόρια του Άουσβιτς και τά εκατομμύρια Έβραίους πού βρήκαν εκεί τον θάνατο, ως μία άπλή «λεπτομέρεια», για τήν όποία ή ιστορία δέν έχει ακόμα άποφασίσει να τήν αξιολογήσει...

Αυτού του είδους ή έχθρικήτητα συνδυαζόμενη μέ τή μοναξιά πού οι Ισραηλινοί αισθάνονται μετά τήν σχετική άπομάκρυνση των Άμερικανών φαίνεται να είναι διαχειρίσιμη, ως ένα τουλάχιστο βαθμό. Η κατάρρευση

των καθεστώτων των Ανατολικών χωρών συνοδεύεται άπό μία σύσφιξη των σχέσεων τους μέ τό Ισραηλινό κράτος. Στο περιθώριο της έπίσημης έπίσκεψης του Τσεχοσλοβάκου προέδρου Βάτσλαβ Χάβελ στην Ίερουσαλήμ, άνώτατοι αξιωματούχοι του Ισραηλινού ύπουργείου Έξωτερικών τή θεωρούσαν ως ριζική έπαναδιάταξη των διεθνών προτεραιοτήτων του συνόλου των άνατολικο-ευρωπαϊκών κρατών, ως σαφέστατη ένδειξη ότι τό κλίμα δέν αλλάζει ως προς τή μία μόνο πλευρά. Άλλά και ή στάση των Άμερικανών φαίνεται να λαμβάνει ύπόψη τή νέα διπλωματική κίνηση των άνατολικών χωρών. Η άναγνώριση εκ μέρους της Άμερικανικής Βουλής της Ίερουσαλήμ ως πρωτεύουσας του Κράτους του Ισραήλ, πού προκάλεσε τή ζωνή άντίδραση της PLO, έντάσσεται σε αυτό άκριβώς τό πλαίσιο.

Συνοψίζοντας θά λέγαμε ότι αυτό πού σήμερα παίζεται σε αυτή τήν ευάισθητη περιοχή είναι, για άλλη μία φορά, αν θά επικρατήσει ή μισαλλοδοξία και ο φανατισμός ή ή λογική και φυσικά ή ειρήνη.

Άνδρέας Πανταζόπουλος

Δυτική Γερμανία

Θεσμική κατοχύρωση του 35ωρου

Μετά τρεις μήνες σκληρών διαπραγματεύσεων μέ τήν έργοδοσία, οι εργάτες μετάλλου της Δυτικής Γερμανίας πέτυχαν τό στόχο τους. Άπό τό 1995 θά ισχύει ή εργάσιμη βδομάδα των 35 ώρων. Για πρώτη φορά μία διεκδίκηση πού δέν άφορά μόνο οικονομικά αιτήματα των εργαζομένων έντάσσε-

ται σε μία συλλογική σύμβαση. Άπό τό 1984, πού για πρώτη φορά ή δυτικογερμανική όμοσπονδία εργατών μετάλλου, ή IG-Metall, διεκδίκησε και πέτυχε μείωση του εργάσιμου χρόνου κάτω άπό τις 40 ώρες, μέχρι σήμερα ο δρόμος ήταν μακρύς. Χρειάστηκαν μεγάλοι και σκληροί άγώνες πού όμως σήμερα άντιπροσωπεύουν μία σημαντική παρακαταθήκη έν όψει της γερμανικής επανένωσης.

Πρός τό παρόν ή σύμβαση άφορά μόνο τους εργαζομένους του Μπάντ-Βίρτεμπεργκ. Άλλά εκεί βρίσκεται ή καρδιά της μεταλλουργικής βιομηχανίας και ή ύπογραφή της σύμβασης θά επηρεάσει τις διαπραγματεύσεις και στις ύπόλοιπες περιοχές.

Οί διαπραγματεύσεις της IG-Metall,

ένος ισχυρού συνδικάτου με 2,6 εκατομμύρια μέλη, με την εργοδοσία αρχισαν τον περασμένο Φεβρουάριο. Οι αρχικές διεκδικήσεις της ήταν εβδομάδα 35 ωρών και 8 με 9% αύξηση των μισθών. Ο Σύνδεσμος των Βιομηχάνων αρνιόταν να συζητήσει καν τη μείωση του εργασιμου χρόνου και αντιπρότεινε αυξήσεις που δεν θα ξεπερνούσαν το 5%.

Τό συνδικάτο απάντησε με απεργίες. Η επιτυχία των απεργιακών κινητοποιήσεων στίς 28 και 30 'Απριλίου, η όποια ήταν μεγαλύτερη από αυτήν που αναμενόταν άλλαξε τό σκηνικό. Παρά τίς απειλές διαφόρων βιομηχάνων, όπως του προέδρου της Μερσεντές που μίλησε γιά λόκ δουτ, η εργοδοσία αναγκάστηκε να υποχωρήσει.

Η συμφωνία προβλέπει τήν μετάβαση στή βδομάδα των 36 ωρών από τήν 1η 'Απριλίου 1993 και τήν καθιέρωση των 35 ωρών από τήν 1η 'Οκτωβρίου 1995. Παράλληλα, οι αυξήσεις στους μισθούς θά είναι τής τάξης του 6%. Τό ποσοστό κρίθηκε ικανοποιητικό από τήν IG-Metall αφού συνοδεύο-

ταν από τήν επιτυχία στον βασικό στόχο που ήταν ή μείωση του εργασιμου χρόνου.

Η κυβέρνηση τής Βόννης δέν είδε με καλό μάτι αυτή τή συμφωνία. «Είναι ένα κακό προηγούμενο», δήλωσε ό Δυτικογερμανός ύπουργός Οικονομικών. «Θά αυξηθούν κατακόρυφα τά έξοδα των επιχειρήσεων». Γιά τή δυτικογερμανική κυβέρνηση ό μεγάλος πονοκέφαλος είναι τό κόστος τής επανένωσης. Τά ποσά που θά πρέπει να διατεθούν γιά τήν οικονομική ανάκαμψη τής Ανατολικής Γερμανίας είναι βέβαιο ότι θά δημιουργήσουν έντονες πληθωριστικές πιέσεις και θά προσθέσουν καινούριους άνεργους.

'Αλλά ή απάντηση τής IG-Metall σ' αυτήν τήν επιχειρηματολογία είναι καλά θεμελιωμένη. «Είναι και γιά μās σίγουρο ότι ή επανένωση θά προκαλέσει αύξηση τής ανεργίας. Η μείωση του εργασιμου χρόνου είναι τό μόνο μέσο που μπορεί να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας». Σύμφωνα με τούς ύπολογισμούς του συνδικάτου, ή προηγούμενη μείωση του 1984 δημιούργησε 200.000 νέες θέσεις εργασίας μόνο

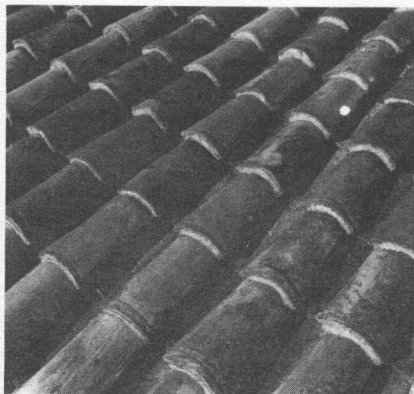
στον κλάδο τής μεταλλουργίας.

Η κατάκτηση του 35ωρου επέτρεψε στην IG-Metall να συμβιβαστεί και στο ποσοστό των αυξήσεων. Τό 6% αντιπροσωπεύει σχεδόν τά ίδια χρήματα με τό 8% αν ύπολογιστεί και ή μείωση του εργασιμου χρόνου.

Τώρα, μετά τήν επιτυχία των εργατών μετάλλου, στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι εργαζόμενοι στον Τύπο και στα ταχυδρομεία, που ξεκίνησαν ήδη απεργιακές κινητοποιήσεις. Καθώς ή οικονομική και νομισματική επανένωση είναι ύπόθεση δύο μηνών, ή επιτυχία των Δυτικογερμανών εργατών θά έχει άμεσο και ευμενή αντίκτυπο και στους συναδέλφους τους τής Ανατολικής Γερμανίας. Στην πραγματικότητα, ίσως να είναι ή μόνη θεσμική ρύθμιση στην όποια θά μπορούν να στηριχθούν, αφού καμία κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους δέν προβλέπεται από τήν σχεδιαζόμενη συνθήκη προσχώρησης.

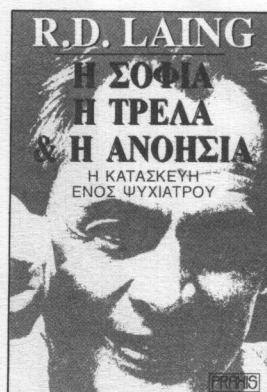
Θάνος Χατζόπουλος

Νέα Οικολογία

Τεύχος 67 • Μάιος 1990

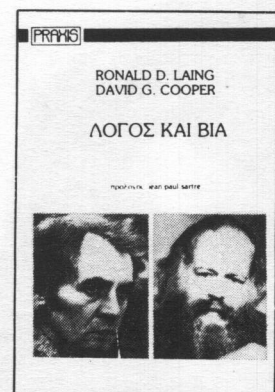
Θανάσης Παπακωνσταντίνου: Λύσεις για την Αθήνα • Δημήτρης Κωστόπουλος: Σίφνος: ζει μόνο το καλοκαίρι • Μαρία Κάπαρη: Βιοτεχνολογία και περιβάλλον • Μιχάλης Μοδινός: Εναλλακτικό κίνημα και νέο πολιτικό παράδειγμα. Jacky Pruneddu: Η αναπόφευκτη βία. Επίσης θα βρείτε, τα Σχόλια επί Σχολίων του Ηλία Ευθυμιόπουλου, την Πράσινη Κατανάλωση του Γιώργου Βοϊκλή, τα Ορνιθολογικά Νέα της Μαρίας Γανωτή, το Διεθνές Περισκόπιο της Λιάνας Γαβριλάκη και άλλα πολλά.

RONALD D. LAING
Η Σοφία, η Τρέλα και
η Ανοησία:
η κατασκευή ενός ψυχιάτρου

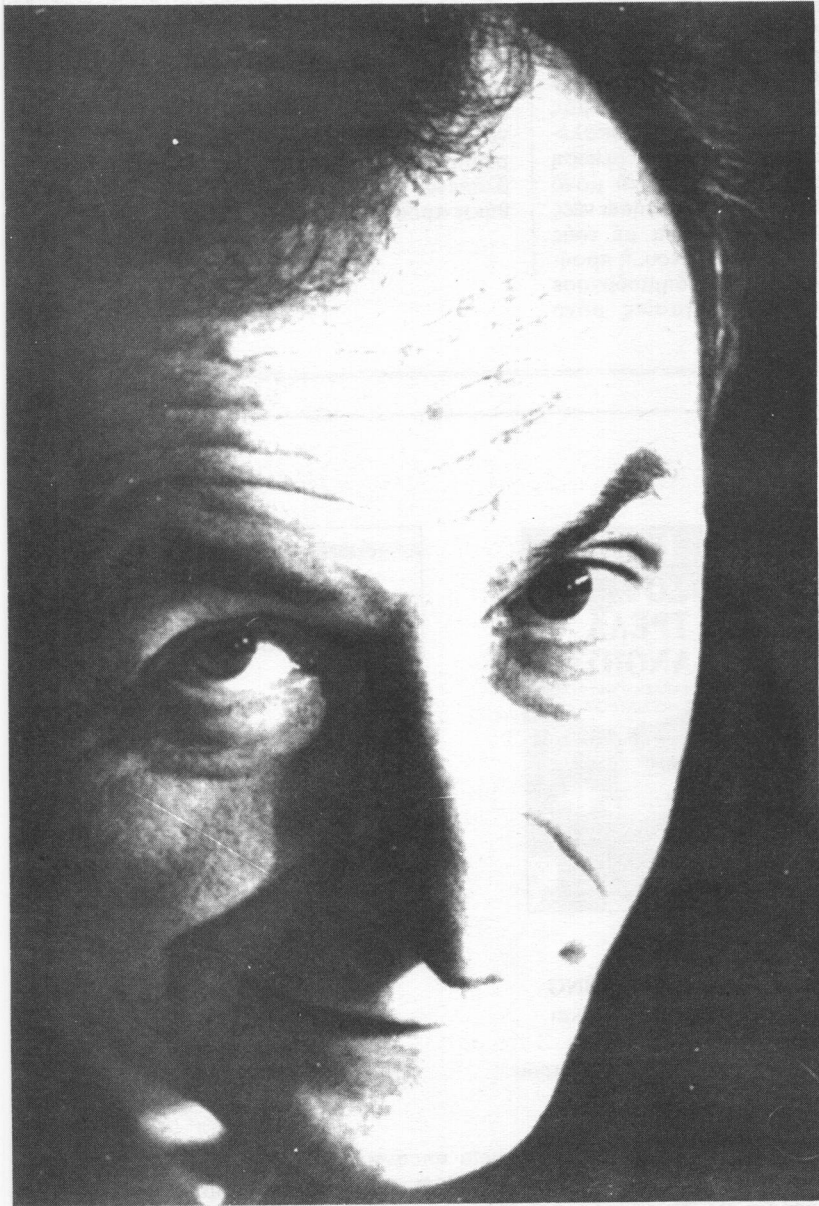
Δύο κείμενα-σταθμοί στην ιστορία του αντιψυχιατρικού ρεύματος: το θεμελιώδες φιλοσοφικό έργο (1964) και η πνευματική αυτοβιογραφία του Ρόναντ Λαινγκ (1985) από τις εκδόσεις PRAXIS.

Κεντρ. Διάθεση - Παραγγελίες: ΠΑΡΟΥΣΙΑ, Σόλωνος 94, Τηλ. 3615147

R.D. LAING /
D.G. COOPER
Λόγος και Βία
Πρόλογος: J.P. SARTRE

Δουλεύοντας μέ τον 'Αντουάν Βιτέζ

Συμβαίνει κάποτε στο δρόμο,
όπως λέει ο σύντροφός μας,
ένας φίλος ένας αδερφός νά μᾶς αφήσει,
κάποιος πού βάδιζε μαζί μας
στήν ωραία μεταφορά τοῦ δρόμου,
ἄνοιξε γιά νά βγεῖ τήν πόρτα,
— βάδιζε πάνω στίς μεταφορές, —
ν' αφήσει αὐτή τήν καπνισμένη κάμαρά μας,
κι ἡ πόρτα ἄνοιγε ἀκριβῶς, τή μέρα ἐκείνη,
πάνω στό κενό,
ὅπως αὐτός ὁ νέος πού τόν εἶχε πάρει ὁ ὕπνος
καί δέ βρήκανε ποτέ τά ἴχνη του πάνω
στό χῶμα
— τή λίμνη τοῦ αἵματος —
ἔπεσε, πέφτει ἀκόμα, σέ μιά ἀπέραντη
ἀπόσταση,
ἢ μᾶλλον ἀνεβαίνει, ναί, ἔχεις δίκιο, ἴσως
ἀνεβαίνει
μόνο πού τό ἀστεροσκοπεῖο ἔπαψε κιόλας νά
λαβαίνει
τά σήματα πού ἐκπέμπει.

'Αντουάν Βιτέζ
μετ. Χ.Π.

Ὁ θάνατος ἔφτασε ξαφνικά, πάνω στήν καλή ὥρα τῆς δημιουργίας τοῦ Ἀντουάν Βιτέζ. Ἡ εἶδηση πάγωσε τούς ἀνθρώπους τῆς τέχνης, συγκλόνησε τούς φίλους του. Κι ἦταν πολλοί οἱ φίλοι του σέ ὅλον τόν κόσμο καί, βέβαια, στήν Ἑλλάδα. Ἀνάμεσά τους κι αὐτό ἐδῶ τό περιοδικό μέ τό ὁποῖο τοῦ ἄρεσε νά κουβεντιάζει καί συνεργαζόταν πρόθυμα ὅποτε τοῦ τό ζητήσαμε. Γιά τόν Βιτέζ γράφτηκαν πολλά αὐτές τίς μέρες. Καί ἀσφαλῶς θά γραφτοῦν περισσότερα καί πιό ὀλοκληρωμένα σέ πιό νηφάλιες συνθήκες. Κείμενα πού θά ἀποτιμήσουν τήν προσφορά του καί θά προσπαθήσουν νά περισώσουν ὅ,τι μπορεῖ νά περισωθεῖ ἀπ' αὐτήν τήν ἐφήμερη τέχνη τοῦ θεάτρου. Ὁ ἴδιος ἄφησε πολλά γραφτά σφραγισμένα ἀπό τή βαθειά παιδεία του, τόν πρωτότυπο στοχασμό του, ἀπό τήν ἀγωνία του γιά τό θέατρο, τόν πολιτισμό, τίς πολιτικές περιπέτειες τῆς ἐποχῆς μας. Κι ἄφησε πολλούς μαθητές σκορπισμένους σέ ὅλο τόν κόσμο νά προεκτείνουν τή διδασκαλία του. Μιλήσαμε μέ δύο φίλους του πού εἶχαν στενή συνεργασία μαζί του: μέ τόν Γιώργο Σεβαστίκογλου γιά τό θέατρο, μέ τήν Χρύσα Προκοπάκη γιά τίς μεταφράσεις. Γιά τόν τρόπο πού δούλευε καί μέσα ἀπό κεῖ γιά τή σχέση του μέ τήν τέχνη καί τό λόγο. Θελήσαμε ἔτσι νά ἐπιστρατεύσουμε τή μνήμη, νά ζωντανέψουμε τόν ἀνθρώπο. Ὅσο γίνεται.

Μεταφράζω σημαίνει κοινωνῶ, κατανοῶ, προσφέρω

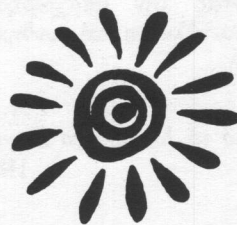
Μιά συζήτηση τῆς Δημ. Καγγελάρη μέ τήν Χρύσα Προκοπάκη

Δημ. Καγγελάρη: *Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ συνάντησή σας —ἐσένα καί τοῦ Νικηφόρου Παπανδρέου— μέ τόν Ἀντουάν Βιτέζ ὑπῆρξε καθοριστική γιά τήν γνωριμία του μέ τή σύγχρονη Ἑλλάδα. Ὁ ἴδιος ἔλεγε ὅτι ἦταν μιά μοιραία συνάντηση στή ζωή του, ὅτι τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία γιά μιά οὐσιαστική πολιτική πράξη. Ἀλήθεια, πῶς γνωριστήκατε;*

Χρύσα Προκοπάκη: Ἡ συνάντησή μας ἐγινε τό καλοκαίρι τοῦ '67, στήν Κάν, ὅπου ἐπαιξε τό Λίβινγκ Θίατερ. Εἶχαν μαζευτεῖ ἀνθρωποι τοῦ θεάτρου γιά νά συζητήσουν. Κάποια στιγμή μοῦ λέει ὁ Νικηφόρος: «Βλέπετε αὐτόν πού εἶναι δίπλα στόν Ντόρτ; Λέγεται Βιτέζ. Ἔχω δεῖ ἕνα ὄραιο μοντάζ πού ἔκανε μέ ποιήματα τοῦ Ντεσσόν. Δέν τοῦ προτείνουμε νά κάνει κάτι μέ τόν Ρίτσο;». Ὁ Ρίτσοσ τότε ἦταν ἐξορία στή Λέρο... Τόν πλησιάσαμε. Μᾶς εἶπε ὅτι ἔξερε λίγο τήν ποίηση τοῦ Ρίτσοσ ἀπό τόν Ἀραγκόν, καί κανονίσαμε νά συναντηθοῦμε στό Παρίσι. Ἐκεῖ μέσα στόν ἐνθουσιασμό μου, γιά νά τό πείσω, ἀρχισα νά τοῦ διαβάζω ἀποσπάσματα ἀπό τόν Ὁρέστη, καί ὅ,τι ἄλλο εἶχα μαζέψει. Σέ μιά στιγμή, γυρίζει καί μοῦ λέει: «Ἄν μεταφράζαμε μαζί;». Αὐτό ἦταν.

Δ.Κ.: *Ποῦ ἀποδίδεις αὐτή τήν ἀμνηστική ἀνταπόκρισή σου; Ἦταν ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα, μέ τήν ὁποία εἶχε συναστραφεῖ, ἀφοῦ εἶχε μεταφράσει κι ἀνεβάσει καί τήν Ἡλέκτρα τοῦ Σοφοκλή, ἦταν ἡ δικτατορία, ὁ Ρίτσοσ, ἡ φωνή σου, «αὐτή ἡ θαυμάσια γυναικεία φωνή», πού χρησιμοποίησε στό δεύτερο ἀνεβάσμα τῆς Ἡλέκτρας μέ τίς «παρενθέσεις» τοῦ Ρίτσοσ;*

Χ.Π.: Ἦταν ἀναμφισβήτητα ὅλα αὐτά. Κομμουνιστής, πολιτικά ἐνήμερος γιά τά πάντα, εἶχε ἤδη καί κάποια γεύση ἀπό τήν ποίηση τοῦ Ρίτσοσ, ἦταν κάπως ἔτοιμος. Ὅσο γιά τή φωνή μου, δέν νομίζω ὅτι εἶχε τίποτα τό ἰδιαίτερο. Πιστεύω πῶς τόν ἀγγίξε ἐκεῖνο τό ἀνασούμπουλο διάβασμα πού ἔκανα, μετέφρασα κατευθείαν, προφορικά, γιά νά τοῦ τά προφτάσω ὅλα, γιατί διέκρινε μιά ἀγωνία κι ἕνα πάθιασμα μ' αὐτή τήν ὑπόθεση. Σ' αὐτό ἦταν ἰδιαίτερα εὐαίσθητος. Θέλω νά πῶ ἐπιανε πάντα ἀπό μίαν ἀκρῆ τήν οὐσία. Ἄλλά εἶναι καί πού πέσαμε στήν περίπτωση, ὅπως λένε. Γιατί ὁ Βιτέζ τό θέμα τῆς μετάφρασης τό εἶχε ἀναγάγει σέ ἀποστολή. Εἶπε ἄλλωστε δημόσια γιά τήν περίπτωσή μας πῶς τό ξάφνιασμα του ἦταν πού ἦρθαν κάποιοι καί δέν τοῦ ζητήσανε μιά ὑπογραφή διαμαρ-

τυρίας για τη δικτατορία, όπως συνηθίζεται, αλλά του είπαν υπάρχει και η σημερινή Έλλάδα, κι έχει μια υψηλή λογοτεχνία, φημισμένη τώρα, και αξίζει να τη γνωρίσεις και να το πούμε στον κόσμο. Μέλησαν, λέει, απ' το χέρι κι ακολούθησα. Ο μεταφραστής για τον Βιτέζ, όπως κι ο σκηνοθέτης — αυτά τα δύο τα ταύτιζε — είναι ο μεσολαβητής για την επαφή μας με τα μεγάλα έργα του παρελθόντος και των πολιτισμών του κόσμου ολόκληρου. Μιλάει κάπου για ορισμένα αδιέξοδα της μετάφρασης, υπάρχουν πράγματα αμετάφραστα: «Δέν μπορείς να μεταφράσεις, λέει, αλλά είσαι υποχρεωμένος. Έχουμε κληθεί στο δικαστήριο του κόσμου να μεταφράσουμε. Είναι σχεδόν πολιτικό καθήκον, ήθικό, αυτή η δέσμευση στην αναγκαιότητα να μεταφράζουμε τα έργα».

Δ.Κ.: Ο Βιτέζ μιλούσε θαυμάσια γαλλικά και γνώριζε τ' αρχαία. Δέν ήξερε όμως νέα ελληνικά. Πώς μεταφράζατε; Γινόταν μιά πρώτη μετάφραση από σένα, την οποία επεξεργάζασατε σε δεύτερη φάση μαζί;

Χ.Π.: Όχι. Καθόμαστε μπροστά στο κείμενο, το εξηγούσα λέξη-λέξη, δείχνοντάς του τη δομή της φράσης και του στίχου. Του εξηγούσα επίσης δ,τι ύπαινεκτικό δέκρινα, είτε αυτό ήταν μιά διακειμενική αναφορά είτε είχε σχέση με την ιστορία ή την προσωπική ιστορία του Ρίτσου. Πολλά απ' αυτά του ήταν οικεία, ελληνική 'Αντίσταση π.χ. Έκείνος μιλούσε για αντίστοιχες εμπειρίες, ή για αναλογίες με στίχους του Χικμέτ, του Νερούντα, του 'Αραγκόν — ο περίφημος άστερισμός. 'Η, πάλι, μιά έκφραση του άνακαλούσε στίχους του Ρεμπώ, του Ουγκώ, του Μιλός, εβρισκε συγγένεια άνάμεσα στον νοσταλγικό παλαιϊκό Ρίτσο και τον Μιλός. Άλλοτε θά 'ταν δ 'Ελιοτ ή δ Ζίντ, κολυπούσε μέσα στα κείμενα. Σου διάβαζε οποιαδήποτε ώρα. Στο τραπέζι με ξένους, με τα παιδιά του, με άσχετους πολλές φορές, ύπηρχε συχνά για ..επίδωρπιο ένα ποίημα που θυμήθηκε, ένα βιβλίο που άνακάλυψε. Τό 'φερε και διάβαζε ένα κομμάτι, στην τύχη. Έφτιαχνε λοιπόν ένα κλίμα γύρω από τό ποίημα, μου ύπέβαλλε κάποιες αναφορές, όχι για να τίς χρησιμοποιήσουμε όπωσδήποτε, έτσι σάν ύπόστρωμα, πρότεινε μιά μεταφραστική λύση που είχε βρει κάποιος άλλος άλλου, απ' τά ρώσικα, απ' τά γερμανικά. Ξαναδιάβαζα ελληνικά, κανονικά τώρα, ν' άκουστεί δ ρυθμός, πιθανές συνηχήσεις, έσωτερικές ρίμες κ.λπ. Καταλήγαμε σε μιά πρώτη διατύπωση. Κάτι δέν μου πήγαινε καλά. Άρχιζε ν' άραδιάζει λέξεις, παραλλαγές σε μιά φράση — καταιγιισμός. Κούναγα τό κεφάλι μου, όχι. Κάποια στιγμή, πές δ ένας πές δ άλλος, άστραφτε φώς. «'Α, αυτό είναι!», έκανε θριαμβευτικά, χωρίς να περιμένει άπάντηση. Τό διάβαζε μεγαλοπρεπώς. «'Εξοχο. Έχε μου έμπιστοσύνη». Σύμφωνοι. Κάπου άλλου, είχαμε ξεφύγει απ' τό πρωτότυπο. Έγώ ήμουνα δ χωροφύλακας. «Μά άφου σου λέω δέν λέγεται γαλλικά». «Μά ούτε ελληνικά λέγεται», να έπιμένο έγώ. Γελάγαμε, γιατί ή άτάκα ήταν καθιερω-

μένη. Βρισκόμαστε μπροστά στο δίλημμα της ύπερμετάφρασης ή της ύπομετάφρασης, που έλεγε. Θά εξηγήσω, αν προλάβουμε. Άλλοτε άγωνιζόταν να με πείσει ότι δ ύπερθετικός είναι λιγότερο ισχυρός απ' τον θετικό βαθμό του επιθέτου, ότι τό δλόγγμος είναι λιγότερο γυμνός από τό γυμνός, ότι τό όριστικό άρθρο είναι συχνά άόριστο: π.χ. «μιά σημαία σ' ένα μπαλκόνι», τή βλέπω, ενώ «ή σημαία στο μπαλκόνι» είναι μιά γενική εικόνα. Καί χιλιάδες τέτοια. Για τά τελειώνω με τή διαδικασία, όταν καταλήγαμε, φώναζε κάποιον απ' τό σπίτι να του τό διαβάσει.

Θά σκεφτεί κανείς τόση ιεροτελεστία για ένα ποίημα; 'Ολ' αυτά γίνονταν σ' ένα κλίμα άπόλαυσης, με άρκετό χιούμορ και χαλαρά. 'Ηταν άγχώδης με τό χρόνο, αλλά στή δουλειά, όπως και στις πρόβες του, χαλάρωνε, του άρεσε αυτή ή περιπλάνηση, γιά να γεννήσει κάτι ή να εκμαιεύσει απ' τούς άλλους. Με τά χρόνια βέβαια είχαν άπλουστευτεί τά πράγματα, είχαμε φτιάξει έναν δικό μας κώδικα, άλλωστε όταν άσχολεισαι μ' έναν ποιητή, ξέρεις πιά τά τίς του, έχεις σχεδόν έτοιμες τίς λύσεις. Τό τελευταίο βιβλίο, τή Γκραγκάντα και άλλα ποιήματα, τό κάναμε πιά «δι' άλληλογραφίας» και με δύο σύντομα ταξίδια. Βεβαίως και αυτά τά γράμματα είναι γεμάτα σημειώσεις και παραλλαγές έκατέρωθεν. Πολλές φορές έλεγε να κάσουμε να τά συμπληρώσουμε και να βγάλουμε ένα βιβλίο. Τό άλλο σχέδιο, που δέν πραγματοποιήθηκε, ήταν τ' όνειρό του να μεταφράσουμε στα γαλλικά τον άλλο Γιάννη, όπως έλεγε, δηλαδή τό κατά 'Ιωάννην Εύαγ γέλιο.

Δ.Κ.: Είπες για τό Εύαγγέλιο, και σκέφτηκα για τή σχέση που είχε μ' αυτά τά κείμενα. Δέν ήταν Χριστιανός, αλλά άνέβασε στο θέατρο τά Θάύματα, στα γραφτά του άναφέρεται σε χριστιανικές παραβολές, έχει γράψει για τον Τσίρκα - άπόστολο Παύλο με αναφορές στις Πράξεις των Άποστόλων...

Χ.Π.: 'Η σχέση του ήταν θά 'λεγα ποιητική, όχι όμως άπλώς άισθητική. Έβρισκε στην Άγία Γραφή τήν όμορφιά του Λόγου και του μύθου, του Λόγου-μύθου, μιά σιβυλική φράση, μιά παραβολή, ένα επεισόδιο του κέντριζαν τή φαντασία. Π.χ. οι μαθητές στους Έμμαούς: 'Η ιδέα ότι Αυτός ήταν δίπλα τους και δέν τον άναγνώριζαν, κι όταν τον γνώρισαν χάθηκε. 'Η, ή φράση: «'Ο όπισω μου έρχόμενος έμπροσθέν μου γέγονεν, ότι πρώτος μου ήν». Συσχέτιζε με ποιήματα, με καταστάσεις, με τήν πολιτική άκόμα. Οι Άκυβέρνητες Πολιτείες, λοιπόν, ήταν δ λόγος για τον κομμουνισμό, ήθελε να κάνει ένα φίλμ με τον ίδιο τον Τσίρκα στην Πινύκα να μιλάει για τον άγνωστο Θεό. Οι μαθητές του Χριστού σίγουρα φραξιονίζανε, έκαναν άγώνα επικράτησης μεταξύ τους. 'Υπήρχε πιθανώς και τό Άνθρωπάκι. 'Ο Παύλος ήταν όπωσδήποτε «άναθεωρητής», κήρυξε έναν δικό του Χριστιανισμό, έπαιξε μεγάλο πολιτικό ρόλο στή λεκάνη της Μεσογείου. Άλλοι παραμερίστηκαν, δ Θωμάς π.χ. παραδόθηκε στην ιστορία με ένα άρνητικό πρόσωπο, νομίζω τρόσκιζε λιγάκι. Άσε πιά τον 'Ιού-

Άς μās άπαλλάξουν απ' τήν κουλτούρα και θά ξαναβρούμε τή φύση! λένε οι σειρήνες. Κι έγώ που δέν είμαι πολιτικός ούτε φιλόσοφος, παρά μονάχα ένας ήθοποιός και σκηνοθέτης του θεάτρου, ένας παρουσαιστής σκιών, όπως λέει δ Τζόρτζιο Στρέλερ, τό εισπράττω αυτό για μένα, για τό χώρο μου, σάν να μου λέγανε ότι ξόφλησε ή σκηνοθεσία γιατί ξόφλησαν οι ιδεολογίες. Ξόφλησε ή λογική. Άν μās άφήσουν ήσυχους για να μπορέσουμε επιτέλους να συγκινηθούμε! Ν' άφήσουν τούς ήθοποιούς να έκφραστούν! Μόνοι! Με τό κείμενο! Άλλά έγώ ξέρω ότι μιά σκηνοθεσία λαθραία, άθέλητη κι άσύνειδη θά μπει στή θέση της άλλης. Καί καθώς πιστεύω ότι είναι καλύτερο να είναι κανείς συνειδητός παρά άσυνειδητός, τοποθετούμαι επ' αυτού καταγγέλλοντας τήν ύποχώρηση, τήν έγκατάλειψη, τή συνθηκολόγηση.

A.B.

Άπό τό Σαγιο στο Σαγιο,
1981

δα... Γελάω, γελοῦσε καί ἐκεῖνος, ἀλλά τόν ἐνθουσίαζαν αὐτοί οἱ συσχετισμοί.

Καί γιά νά ἐπανεέλθω στά μεταφραστικά, ὁ Βιτέζ μοῦ ἔδωσε τή μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τοῦ Μεσονίκ. "Ἐνα ποίημα. Μ' ὄλες αὐτές τίς σκοτεινάδες καί τά διαφοροῦμενα πού ὁ ἱεραποστολικός ζήλος κατέστρεψε ἐξηγώντας, ἀναλύοντας γιά νά τό κάνει δόγμα. "Ἐχουμε κι ἐμεῖς τέτοιες μεταφράσεις τοῦ Εὐαγγελίου. Μόνο τέτοιες, κατηχητικές, διδακτικές. Ἐκεῖνο πού τούς ἐνδιαφέρει εἶναι νά μεταφέρουν τό «μῆνυμα». "Ὁμως τό μῆνυμα, καί γιά τόν πιστό, δέν μπορεῖ νά εἶναι αὐτός ὁ κατασκευασμένος ὀρθολογισμός. Τό μῆνυμα ἐπικαλεῖται τήν πίστη, εἶναι ὑπερβατικό, ἀλληγορικό, ὑπαινικτικό κι ἐκεῖ βρίσκεται ἡ δραστηριότητά του. Αὐτές οἱ ἀμφισβησίες, οἱ σκοτεινές ζώνες, ἡ ὑποβολή καί ἡ ὑπερβολή, ὅπως στήν ποίηση, τόν γοήτευαν τόν Βιτέζ. Κάτι τέτοιο θέλαμε νά κάνομε καί μέ «τόν ἄλλο Γιάννη».

Δ.Κ.: *Μίλησες προηγουμένως γιά μεταφραστικές δυσκολίες, γιά ὑπερμετάφραση, ὑπομετάφραση. Σέ μιά συνέντευξή του, εἶχε πει, ὅτι στόν Ρίτσο ὑπῆρχαν λάθη. Καί εἰσαστε ὀρισμένες φορές ὑποχρεωμένοι νά ὑπομεταφράζετε ἢ νά ὑπερμεταφράζετε. Θέλεις νά ἐξηγήσεις τί ἀκριβῶς ἐννοεῖ;*

Χ.Π.: Δέν ξέρω ἂν μιλάει γιά πραγματικά λάθη ἢ γιά θελημένα. Πάντως καί γιά πραγματικά νά πρόκειται, ὁ ποιητής ἔχει πάντα δικιο. Ὑπάρχουν καί λάθη ἱστορικά. "Ἄς θυμηθοῦμε ἐκεῖνο τό «ἐπέστρεψε καί παῖρνε με». Τό ζήτημα τίθεται σοβαρά γιά τά θελημένα λάθη. Μιά γραφή πού παραβιάζει κάπου τό συντακτικό ἢ τή γραμματική, ἐκβιάζει τό νόημα μιᾶς λέξης. Μπορεῖ νά ἔναι μιά ὠραία λαϊκή σύνταξη, ἢ σπασίματα τοῦ λόγου, ρήξεις, ἔνα «στραμπούλημα» πού κάτι δηλώνει. Καί δέ μιλάω γιά μιά συστηματική ἀνατροπή τύπου Τζόους ἢ, ἄς ποῦμε, τοῦ Χειμωνᾶ, γιατί ἐκεῖ τά πράγματα δηλώνονται ἀπ' τήν ἀρχή, ἔχεις ἕναν κώδικα. Αὐτά τά σποραδικά «ἀτοπήματα» πῶς νά τά μεταφέρεις στή γλώσσα τῆς ὑποδοχῆς, νά δείξεις ὅτι κάτι τρέχει ἐδῶ, χωρίς νά θεωρηθοῦν δικά σου λάθη, σκέτη ἀγραμματισοσύνη δηλαδή; "Ἐνας τρόπος φυσικά εἶναι νά ἐξομαλύνεις τό κείμενο, ἂν κρίνεις ὅτι δέν πρόκειται γιά στοιχειο-κλειδί, πού λέμε, ἢ ἂν θέλεις νά σώσεις κάποια ἄλλη συνιστώσα, πῶς σημαντική. Στήν περίπτωση αὐτή *ὑπομεταφράζεις* κατά Βιτέζ. "Ἄν ὅμως πρέπει νά διατηρήσεις τό «λάθος», τό διογκώνεις μέ διάφορους τρόπους, εἶναι σάν ἕνα καμπανάκι, ὅτι ἐδῶ κάτι συμβαίνει. Αὐτό εἶναι *ὑπερμετάφραση*. Εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό τό πρωτότυπο καί ἐμπεριέχει μιά ἐπεξηγηματικότητα. Ἀλλά ἐκτός ἀπό τά λάθη, ἡ ὑπερμετάφραση ἰσχύει καί γιά τήν περίπτωση ὅπου στή γλώσσα τῆς ὑποδοχῆς μιά ἔκφραση ἀκούγεται πῶς βαριά, μιά ἐπανάληψη θελημένη μοιάζει ἀδεξιότητα. Ὁ μόνος τρόπος εἶναι νά κάνεις πῶς βαριά τήν ἔκφραση, τήν ἐπανάληψη νά τήν τονίσσεις περισσότερο, ὁπότε προκαλεῖς κι ἀπ' τή μεριά σου ἕνα «γεγονός» ἀντίστοιχο. Εἶναι τελικά μιά θεατρική κίνηση. Πολλές φορές «ὑπερμεταφράζε» ὁ Βιτέζ στό θέατρο, μέ μιά ἔκφραση τοῦ λόγου ἢ τῆς χειρονομίας,

δημιουργοῦσε ἕνα στύλ, ἔξω ἀπ' τό στύλ τοῦ ὑπόλοιπου ἔργου, ἕνα πεδίο διαφορετικῆς σήμανσης.

Δ.Κ.: *Ἐλεγε πῶς ἀνακάλυψε κάποτε ὅτι σκηνοθετώντας ἢ μεταφράζοντας ἔκανε τήν ἴδια δουλειά...*

Χ.Π.: Ἀπό κοινωνική ἄποψη, εἶναι αὐτό πού ἔλεγα πρῖν, ἡ ἴδια ἀνάγκη νά μεταφέρεις στούς ἄλλους ἕνα ἔργο, νά τούς κάνεις κοινωνούς μιᾶς πολιτιστικῆς ἀξίας. Τώρα τό κοινό στοιχεῖο πού ἐννοεῖ εἶναι ὅτι καί στίς δύο περιπτώσεις ἔχουμε μιάν ἀνάγνωση τοῦ ἔργου, μιά ἐρμηνεία. Μποροῦν νά ὑπάρξουν πολλές μεταφράσεις τοῦ ἴδιου ἔργου ὅπως πολλές σκηνοθεσίες. "Ἄλλωστε, ὅσο ὀλιγόζωη εἶναι ἡ σκηνοθεσία, ἄλλο τόσο, ἢ σχεδόν, εἶναι καί ἡ μετάφραση. Οἱ διαφορετικές γενιές κι οἱ διαφορετικοί ἄνθρωποι δέν θά πάσουν νά προτείνουν τή δική τους ἀνάγνωση, ἕνα καινούργιο ἀντίκρουσμα τῶν ἔργων τοῦ παρελθόντος πού ἀντιστοιχεῖ στήν ἰδεολογία τους, στόν κόσμο πού ἀλλάζει, στή γλώσσα πού ἀλλάζει, στήν αἰσθητική, στό αἰσθητήριο κάθε ἐποχῆς. Καί ἡ μετάφραση λοιπόν καί ἡ σκηνοθεσία εἶναι ἐρμηνεία. "Ἄλλωστε χρησιμοποιοῦμε αὐτή τή λέξη γιά τόν ἥθοποιό πού «ἐρμηνεύει» ἕνα ρόλο. Ἐκεῖνο πού τόν ἐξόργιζε ἦταν ἡ ἀρτηριοσκληρωμένη, ἀκαδημαϊκή, ἄς ποῦμε, ἄποψη ὅτι τά κείμενα πρέπει νά σκηνοθετοῦνται «ὅπως εἶναι γραμμένα», νά λένε αὐτό πού «θέλει νά πει» ὁ συγγραφέας. Τί θέλει νά πει ὁ συγγραφέας καί σέ ποιούς; Τά κείμενα ἔλεγε ὁ Βιτέζ, εἶναι ἕνα αἰνίγμα πού καλοῦμαστε νά λύσουμε κάθε φορά, πρέπει κάθε τόσο νά τά «μεταφράζουμε».

Δ.Κ.: *Παρ' ὅλα αὐτά ἡ σχέση του μέ τούς κλασικούς, ἡ σχέση του μέ θεσμούς ἀκαδημαϊκούς ὅπως μέ τό Κονσερβατοῦρ ἢ τελευταία τήν Κομνεντί Φρανσαίζ δίνουν τήν εἰκόνα ἑνός ἀνθρώπου προσηλωμένου στήν παράδοση.*

Χ.Π.: Ὡ, αὐτό εἶναι ἕνα μεγάλο θέμα. Ἀνανέωση γιά τόν Βιτέζ δέν σημαίνει καθόλου ἀνανέωση ὅπως τήν ἐννοοῦσαν στή δεκαετία τοῦ '60, τήν ἐπικαιροποίηση δηλαδή τῶν θεατρικῶν ἔργων μέσω τοῦ μπλου-τζήν — οἱ τραγικοί ἐδῶ καί τώρα. Σ' αὐτή τή δημαγωγία, πού τή θεωροῦσε ἐπιπλέον καί πολιτικά καί αἰσθητικά ἀναποτελεσματική δέν ἐνέδοσε ποτέ. "Ὅπως δέν ἐνέδοσε, μέσα στή μέθη τοῦ Μάη τοῦ '68, σ' ἕνα θέατρο τύπου ἀγκίπ-πρόπ, στό θέατρο τοῦ δρόμου, ἢ τῆς «γροθιάς στό στομάχι», πού λέμε. Ὑπερασπιστικέ ἐπίσης, στίς πῶς ἐξημμένες καί ἐξημμένες στιγμές, τό ρόλο τοῦ σκηνοθέτη καί τό ρόλο μιᾶς κρατικῆς πολιτικῆς γιά τό θέατρο. Ὁ ριζοσπαστισμός του ἀντλοῦσε ἀπό ἄλλο. Εἶναι δύσκολο νά περιγράψω αὐτό τό κράμα τοῦ εἰκονοκλάστη καί τοῦ κλασικοῦ. Καί, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. Ἡ σχέση του μέ τή γλώσσα, ἡ ἀποκατάσταση τῆς γλώσσας, μορφολογική καί ἠχητική. Ἐφτανε νά τόν ἀκούει κανεῖς νά μιλάει — γεύοταν τίς λέξεις, τά σύμφωνα, διατηροῦσε τό μήκος τῶν φωνηέντων. Διάλεγε τίς λέξεις του σά χαλίκια. Μεσολαβοῦσαν κάποιες παύσεις πού δέν σου ἔδιναν καθόλου τήν αἴσθηση τῆς δυσλεξίας,

τό αντίθετο, μιὰς θέλησης νά κυριολεκτεί και συγχρόνως νά άνασημασιοδοτεί. Μιλώ για τήν καθημερινή κουβέντα. "Όσο για τόν τρόπο πού διάβαζε ένα κείμενο, δέν ζέρω νά ύπάρχει πιά άλλος Γάλλος μ' αυτή τήν αισθησιακή σχέση με τή γλώσσα και τήν αίσθηση τού στίχου. 'Ωραία διάβαζε ποίηση ό Ροζέ Μπλέν, ό Μισέλ Μπουκέ.

Δ.Κ.: 'Εδώ αναφέρεσαι στην έκφορά τού λόγου, και άκριβώς αυτό ήθελα νά προσθέσω στην προηγούμενη ερώτηση, σχετικά με τήν παράδοση: αυτή τή συνηγορία για τήν προσωδια.

Χ.Π.: 'Ακριβώς. Έχουμε κι εδώ ένα δείγμα αίμοδότησης τής παράδοσης. 'Η άρχή του ήταν νά άκούγεται ό στίχος. Τόν άλεξανδρινό στίχο τόν εκμεταλλεύτηκε με διάφορους τρόπους. "Ένα παράδειγμα δραματοποίησης τών ήχων: Στη Φαίδρα τού Ρασίν ύπάρχει ό στίχος: *Agicie a son coeur! Agicie a sa foi!* (ή 'Αρισί έχει τήν καρδιά του ή 'Αρισί έχει τήν πίστη του, τής είναι πιστός). Και άκολουθεί: *Ah, Dieu!* ("Αχ Θεοί). "Όταν τό πρόφερε αυτό ή Φαίδρα, άκούγονταν τά έφτά α σχεδόν τραγουδιστά, σάν ξέσπασμα άπελπισίας. Θέλω νά πώ, ότι ή άνανέωση τής προσωδίας γινόταν μέσα από τήν προσωδια, μιá μουσικότητα πού συνειρμικά περνούσε άπ' τήν τραγωδία, τό γιαπωνέζικο *No* ως τήν όπερα κι ως τήν άναρθρη κραυγή τού πάθους ή τής καταστροφής. 'Η ιστορία τών μορφών, ή άναδίφηση τών παθών και ή ίδια ή ιστορία ήταν μέσα στό λόγο και στην έκφορά τού λόγου όπως και στή συμπεριφορά τών σωμάτων. "Άλλωστε είχε γράψει ότι τό θέατρο είναι «ό χώρος όπου ένας λαός έρχεται ν' άκούσει τή γλώσσα του». "Ότι είναι τό εργαστήρι τών κινήσεων και τών λόγων τής κοινωνίας και συγχρόνως αυτό πού συντηρεί τίς άρχαίες μορφές έκφρασης. Αυτά, σε αντίθεση με τήν τηλεόραση πού άναπαράγει και έπιστρέφει στό θεατή τή φυσική, άποδεκτή και «άναγνωρίσιμη» εικόνα του. Θεωρούσε ότι με τό νά αντικαθιστά κανείς τίς σωματικές και τίς φωνητικές συμπεριφορές δίνει ένα χαστούκι στό γούστο τού κοινού κι αυτό έχει τεράστια πολιτική σημασία. Μισούσε τό προκατασκευασμένο, τό στερεότυπο, τήν εύκολία πού φτωχαίνει. Γι' αυτό, όταν έμαθε ότι στην 'Ελλάδα έπιβλήθηκε τό μονοτονικό, μου 'γραψε: «Σας δυσκολεύουν οι τόνοι; Τότε γιατί όχι άγγλικά; Είναι πιό εύκολα». Αυτός θρηνούσε άκόμα τό άπαρέμφοτο. Τό θεωρούσε μεγάλη άπώλεια για τά νέα ελληνικά. Μάλιστα, νομίζω για νά μις πειράξει, έχει γράψει ένα ποίημα πού παίζει με άπαρεμφοτικούς τύπος και με τήν ίδια τή λέξη άπαρέμφοτο και τό επιγράφει: «Ποίημα πού δέν μπορεί νά μεταφραστεί στά νέα ελληνικά». Για νά τελειώνω, άνανέωση για τόν Βιτέζ ήταν τό καθάρισμα τής σκουριάς, όχι τό πέταγμα τού αγάλματος. 'Ο αντικομοφορισμός του ήταν ρήξη και με κάποια κλιση τού αντικομοφορισμού. 'Από κεί και πέρα, πολλά πού φαίνονται άντιπατικά έξηγοούνται. Αυτό πού λέει «έθνική παράδοση» π.χ. έμπεριείχε και τήν επαναστατική και τή σοσιαλιστική παράδοση τής Γαλλίας — στό θέατρο, τόν

Κοπά, τόν Ντυλέν, τόν Ζουβέ, τόν Βιλάρ, μιá κληρονομιά πού ήξερε νά εκτιμήσει και νά άξιοποιήσει. 'Η άγάπη του στόν πολιτισμό τής Γαλλίας συνδυαζόταν με τό διεθνισμό του. "Ήξερε νά εκτιμά τούς πολιτισμούς τών άλλων και είχε μιá άδηφαγία νά τούς γνωρίσει. Τήν εποχή τής πολιτιστικής επανάστασης στην Κίνα, ήταν έξω φρενών όταν άκουγε τούς Γάλλους νά λένε: ή Κίνα είναι άλλο πράγμα δέν μπορούμε νά καταλάβουμε έμεις αυτές τίς νοοτροπίες, έπομένως καθώς έχει. Πίστευε ότι τό εγκλημα είναι εγκλημα και τό ψέμα ψέμα, παντού. "Έχει γράψει ότι τόν πιάνει φρίκη μ' αυτή τήν ιδέα, πώς τάχα ύπάρχουν άπαγορευτικές διαφορές, έτσι πού νά μήν μπορεί νά καταλάβει τούς άλλους. «Λοιπόν δέν θά καταλάβαινα τίς γυναίκες επειδή είμαι άντρας, και τούς 'Αφρικάνους επειδή είμαι Εύρωπαίος; Στην κυριολεξία με τρελαίνει αυτό. "Αν πρέπει νά σκεφτώ έτσι, δέν μπορώ πιά νά ζήσω. 'Η ίδια ή ουσία τής ύπαρξης μου σπηρίζεται στην δυνατότητα νά μεταφράζω (...). 'Η ιδέα ότι δέν μπορούμε νά μεταφράσουμε μού είναι άπαράδεκτη». 'Ερχόμαστε πάλι στό θέμα τής μετάφρασης με τή διπλή σημασία της. Μεταφράζω ίσον κοινωνώ, κατανοώ και προσφέρω στους άλλους.

Δ.Κ.: Αυτή ή στάση του φαίνεται και από τό γεγονός ότι συναναστρεφόταν πολλούς ξένους και συνεργαζόταν με ξένους.

Χ.Π.: Φυσικά. Κι αυτό, όχι μόνο για τήν προετοιμασία τού έργου, τό σκηνικό, τή μουσική, ή περιπτώωση τού Κόκκου και τού 'Απέργη, πού άλλωστε είχαν κι ένα όνομα. Χρησιμοποιούσε άγνωστους ξένους ήθοποιούς, άπ' όλα τά πλάτη και τίς φυλές, κάτι σχεδόν άδιανόητο στην Γαλλία, και λόγω τής άνεργίας αλλά κυρίως τής προφοράς. Ξέρουμε πόσο άσκημα είναι τά άνακλαστικά τών Γάλλων με τίς προφορές. 'Ο Βιτέζ εκμεταλλεύονταν και τίς προφορές. Τίς έκανε όργανικό στοιχείο τής παράστασης, σηματοδοτούσε μέσα άπ' αυτές άλλες συλλογικότητες και συμπεριφορές, άνακαλούσε ιστορικές μνήμες ή ύπαισισόταν κάτι παράξενο, όπως έγινε με τόν άξέχαστο 'Αγγλο Κόλλιν Χάρις, πού έκανε αυτό τό άγόρι με τόν περιεργο ψυχισμό στην *Παρέλαση* τής 'Αναγνωστάκη. "Ήξερε ν' άντλεί άπ' τόν καθένα, άπ' τίς ιδιομορφίες, άπ' τά έλαττώματα, φυσικά ή άλλα, όταν διέβλεπε ένα πάθος. "Ήξερε ν' άντλεί άπ' τίς δυσκολίες, νά τίς κάνει έρέθισμα, όπως όταν έπαίξε σ' εκείνες τίς άπίθανες αίθουσες στην γειτονιά. Κι άκόμα, ήξερε νά πιάνει από κάπου τό ώραίο πού άλλοι δέν έβλεπαν και νά κάνει τούς ανθρώπους ν' άνθίζουν. 'Η Νάντα Στρανκάρ μου έξομολογούσαν, ήταν τότε είκοσι χρονών, ότι στην σχολή τή βάζανε νά παίζει ρόλους καταρτιστάς, γρηές, κι είχε πιά σχεδόν καμπούριασει. «'Ηρθε, λέει, ό 'Αντουάν και μου είπε "είσαι ώραία". Και μου έδωσε νά κάνω άλλα πράγματα. Και έγινε ώραία». "Έτσι άπλά. 'Από τότε ή Νάντα έχει παίζει μεγάλους ρόλους τού διεθνούς ρεπερτορίου. Είναι αυτή πού έκανε Λουκρητία Βοργία στό 'Ηρώδειο.

'Επίσης, κάτι άλλο χαρακτηριστικό του ήταν ή έμπιστοσύνη στό τυχαίο ή σε κάτι αυ-

'Ανακαλύπτω ότι όλόκληρη ή ζωή μου (...) έχει τραφεί από τήν πολιτική. "Όλη μου ή δουλειά στό θέατρο, έπίσης. Δέν θά γλιτώσω πιά.

'Ο άρρηκτος δεσμός τής τέχνης με τήν πολιτική διαλύεται και άποκαθίσταται άδιάκοπα. 'Η πολιτική δέν βρίσκεται πάντα στην καθαρή έκφραση τών ιδεών· πιό συχνά στην κριτική τών μορφών. Και οι μεγάλες μορφές τής Δεξιάς και τής 'Αριστεράς ύπάρχουν ύπόγεια κάτω άπ' όλη τή ζωή τού θεάτρου.

Τό θέατρο μπορεί νά συγκριθεί, περισσότερο άπ' όλες τίς άλλες τέχνες, με τήν πολιτική και με τόν πόλεμο, γιατί πραγματοποιείται μέσα στό χρόνο. Ζει με νίκες, με ήττες, με στρατηγικές, και τά μέγала έργα τού θεάτρου είναι πολιτικές πράξεις.

"Είησα ως τά τώρα τή ζωή μου στην τέχνη άποκλειστικά σε μιá χώρα όπου κυβερνά ή Δεξιά. Συνήθιζες τελικά στην ιδέα ότι τό θέατρο δέν ύπάρχει παρά για νά υποκαθιστά τήν 'Ιστορία. 'Αλλά τά χρόνια πού έρχονται είναι πρωτάκουστα. 'Η εύθύνη μας γίνεται πιό βαριά.

'Εμπρός, άκόμα λιγότερη άνάπαυση.

'Απ' τόν επίλογο τού βιβλίου τού 'Αντουάν Βιτέζ «'Από τό Σαγιάό στό Σαγιάό», πού εκδόθηκε τό 1981).

θαίρετο πού γινόταν καταλύτης. Θα αναφέρω ένα περιστατικό. Έπρόκειτο ν' ανεβάσει στο Σαγιά το βιβλίο του Μισέλ Τουρνιέ *Παρασκευάς ή η πρωτόγονη ζωή*, αυτή την «αντιστροφή» του *Ροβινσώνα Κρούσου*. Όχι διασκευασμένο για το θέατρο — αυτή είναι μία άλλη ιστορία, ανέβαζε τά κείμενα όπως ήταν. Τέλος πάντων. Είχε γίνει η διανομή, ωστόσο το τηλέφωνο δέν σταματούσε. Νέοι ήθοποιοί εκλιπαρούσαν για κάποιο ρολάκο. Ο Βιτέζ στενοχωριόταν αλλά είχε πιά έκνευριστεί. Ήμουν εκεί και δουλεύαμε. Τέλος, τόν άκούω νά λέει ενοχλημένος: «Μά επιτέλους, τί θέλετε, δεσποινίς. Δέν υπάρχει ρόλος. Τί θά κάνετε δηλαδή;». Κι εκείνη: «Ίσως θά μπορούσα νά κάνω τό νησί». Ήμουν φώς. Άλλαξε δλόκληρη τή σκηνοθεσία.

Βεβαίως, τυχαίο δέν θά πεί τίποτα. Πρέπει νά 'σαι έτοιμος νά τό δεχτείς, άνοιχτός, αλλά και ν' άκουμπάει σέ κάτι μέσα σου. Για τόν Βιτέζ ή ιδέα ότι τό θέατρο είναι τό σώμα του ήθοποιού και ή φωνή του, ότι όλα του κόσμου τούτου, μαζί και τά όνειρα, μπορείς νά τά δείξεις μέ τό σώμα του ήθοποιού ήταν κυρίαρχη στή δουλειά του. Γράφει σ' ένα ποίημά του (μεταφράζω πρόχειρα): «*Χάρη σέ σένα κατάλαβα πώς τό σώμα μας είναι ό ίδιος ό κόσμος. Και γι' αυτό δέ θά δείξω ποτέ τίποτ' άλλο από σώματα και νά παίξουν τά σώματα μέ τά σώματα και μέ τίς φωνές τους στό κρεβάτι του θεάτρου*».

Δ.Κ.: Άς επανέλθουμε στίς «φωνές τους»...
Έλεγεσ προηγουμένως έν άρχή ήν ό Λόγος...

Χ.Π.: Καί ό Λόγος σάρξ έγινετο!

Δ.Κ.: Θά 'θελες νά πεις γενικά τί νομίζεις ότι χρωστās στον Βιτέζ ως πρός τό λόγο και συγκεκριμένα σέ ό, τι άφορā τή μετάφραση;

Χ.Π.: Χρωστō τά πάντα. Έβγαλε πολλούς μαθητές στό θέατρο, θέλω νά συγκαταλέγομαι ανάμεσα στους μαθητές του. Δέν μās επιτρέπει ό χώρος νά μπορούμε σέ τεχνικές λεπτομέρειες, θά σταθώ σέ μερικές άρχές, μ' όλο τόν κίνδυνο νά είμαι δογματική. Πρώτα από όλα, έμαθα νά έκτιμώ τό ήθος του μεταφραστή. Ξέρω, ή λέξη είναι φθαρμένη, αλλά συνήθως δέν μιλάμε για ήθος του μεταφραστή. Αυτό σχετίζεται και μέ τίς επιλογές του μεταφραστή — έδώ όμως υπάρχει ένα πρόβλημα βιοπορισμού πού δέν μου επιτρέπεται νά άγνοήσω—, κυρίως όμως μέ τήν τιμιότητα του άπέναντι στα κείμενα. Μισώ τή δημαγωγική μετάφραση, τή μετάφραση πού «καπελώνει» τό πρωτότυπο μέ διάφορους τρόπους. Διορθώνει, διανθίζει, προβάλλει τό πρόσωπο του μεταφραστή, κλείνει τό μάτι στον άναγνώστη ή στό θεατή μ' έναν ύπαινιγμό στην επικαιρότητα, μ' ένα έξογκωμένο άστέιο, μέ ώραία εύρήματα, μέ «ώραία ελληνικά» τέλος. Όλοι θά πουν: ένα κείμενο πού ρέει. Άλλά και γιατί πρέπει νά ρέει ή μετάφραση όταν τό πρωτότυπο δέν θέλει νά ρέει;

Φαντάζεσαι έναν Μπέκετ πού «ρέει»; Γιατί πρέπει νά 'ναι γλωσσικά πλούσια ή μετάφραση όταν τό κείμενο θέλει νά 'ναι λιτό; Δέν μπορώ ν' άκούσω για ποιότητα μετάφρασης ανεξάρτητα άπ' τό πρωτότυπο. Δέν άρνούμαι ότι υπάρχουν θαυμάσια κείμενα στα ελληνικά, πού έχουν γράψει ιστορία, π.χ. περίπωση μεταφράσεων του Λόρκα. Δέν

είναι μόνο Λόρκα, είναι και Έλύτης είναι και Γκάτσος. Έκεί σέβομαι τό καινούργιο έργο. Είναι οί σπάνιες περιπτώσεις, όπως ή μετάφραση του Φάουστ από τόν Ζεράρ ντε Νερβάλ π.χ. Δέν μιλω λοιπόν για έξαιρέσεις, πού συνδέονται μέ μεγάλα αισθητικά ρεύματα, όπως εκείνο του γαλλικού ρομαντισμού ή, ως πρός τά δικά μας, μέ τό πρότυπο του δημοτικού τραγουδιού πού επικράτησε στό μεταπόλεμο. Για νέες δημιουργίες δηλαδή μέ συνειδητό προσανατολισμό. Άρκει νά τό ξέρουμε. Έγώ θά έγραφα π.χ.: *Ό κύκλος μέ τήν κιμωλία* των Μπρέχτ - Έλύτη. Δέν είναι κακό, ειλικρινά. Όμως τό τρέχον είναι άλλο. Γι' αυτό λέω, δέν θέλω νά δογματίζω, θέλω μόνο νά πω τί πιστεύω έγώ σήμερα και σέ ποιο βαθμό ή συνάντηση μέ τόν Βιτέζ μέ ύποψιασε για δλ' αυτά σέ χρόνια δύσκολα, όπου οί άμεσες πολιτικές σκοπιμότητες έσπρωχναν σέ αντίθετη κατεύθυνση. Παρένθεση: Είναι αυτονόητο ότι δέν μιλω για τίς αγοραίες μεταφράσεις πού κυκλοφορούν. Έκεί ούτε ώραία ελληνικά υπάρχουν μέ εισαγωγικά ή χωρίς, ούτε καν ελληνικά. Άλλη ιστορία.

Τίθεται λοιπόν τό ζήτημα τής πιστότητας πού νομίζω στίς μοντέρνες μεταφράσεις στην Εύρώπη κερδίζει όλο και περισσότερο έδαφος. Πιστότητα όμως είναι ένας λόγος. Σέ τί άπ' όλα, λέει ό Μουνέν, στό νόημα, στίς λέξεις, στό ύφος, στό ρυθμό, στή ρίμα; Και χιλια δυό άλλα. Πρέπει νά κάνεις κάθε φορά τίς επιλογές σου. Νά κρίνεις τί κυριαρχεί για τό αισθητικό αποτέλεσμα. Τό ίδιο ισχύει ακόμα και για λέξεις μέ διπλή ή διφορούμενη σημασία. Ό Κλωντέλ, μεταφράζοντας *Όρέστεια*, στάθηκε μπροστά στή λέξη «άγωνία» άμήχανος, μία και πρόκειται συγχρόνως για τήν καθημερινή άγωνία, αλλά

καί για τήν επιθανάτια αγωνία. "Έγραψε λοιπόν και τά δύο: «quelle angoisse, quelle agonie». Δέν μπορείς όμως νά κάνεις κατάχρηση. Πρέπει νά διαλέγεις.

"Ένα θέμα πιά σημαντικό είναι ή απόσταση πού δημιουργείς σέ σχέση μέ τό πρωτότυπο. Τά πράγματα συμβαίνουν σ' έναν άλλο χώρο και σέ μιά άλλη εποχή. Πόσο τό απομακρύνεις τό κείμενο ώστε νά γίνεται αντιληπτό όλο τό ιστορικό βάθος του και ή πολιτισμική του ιδιαιτερότητα, δείχνοντας ότι αυτά συμβαίνουν π.χ. σέ μιά ρώσικη έπαρχία του 19ου αιώνα και όχι στή Θεσσαλία σήμερα και πώς συγχρόνως τό πλησιάζεις, τό φέρνεις κοντά μέ άλλα μέσα, ώστε τό ποιητικό ή τό δραματικό στοιχείο του νά άγγίζει τόν σύγχρονο άναγνώστη ή θεατή;

"Η μετάφραση στά καθ' ήμάς προδίδει τό κείμενο και επιπλέον είναι συνήθως φολκλωρική. "Αλλά και ή συστηματική σηματοδότηση του άλλου χώρου μπορεί νά προσδώσει έναν έξωτισμό, κάτι τό άξιοπεριεργό πού πάλι προδίδει και σκεπάζει τήν ούσία.

Δ.Κ.: "Ασφαλώς αναφέρεσαι στό Θείο Βάνια.

Χ.Π.: Ναι, ήταν μιά ενδιαφέρουσα έμπειρία, και εύτυχώς είχαμε τίς ίδιες άνησυχίες μέ τόν Λευτέρη Βογιατζή. "Αλλωστε ή μετάφραση καθορίζει σέ μεγάλο βαθμό τή σκηνοθεσία και έπρεπε συγχρόνως ν' αντιμετώπιζουμε μιά παράσταση. Είναι συναρπαστικό. "Αλλη μιά βιτεζική ταύτιση τής μετάφρασης και του σκηνοθέτη. "Αλλά τά ίδια προβλήματα είχα και μέ τά μυθιστορήματα του Τσίρκα στά γαλλικά. "Ελληνες ναυτεργάτες π.χ. διαφορετικών προελεύσεων, νησιώτες κυρίως βρίσκονται στή Μέση "Ανατολή, μιλούν μιά λαϊκή γλώσσα — ή ταξική όμιλία, ή

διαφοροποίηση του λόγου των ποικίλης προελεύσεως ήρώων στον Τσίρκα, ή ταξική όμιλία όπως και ή κομματική γλώσσα είναι ένα από τά μεγάλα προσόντα του βιβλίου. Παρασύρθηκα όμως. Πώς αυτούς λοιπόν τους ναυτικούς θά τους βάλεις νά μιλούν κάπως διαφορετικά, άποφεύγοντας όμως άντιστοιχίες πού θά είχαν σαν άποτέλεσμα νά τους βλέπει ό γάλλος άναγνώστης καθισμένους σέ κάποιο καφενεδάκι τής Μασαλίας; Τό λέω, γιατί πολλοί τίς ψάχνουν ακριβώς αυτές τίς άντιστοιχίες. "Αργκό χρησιμοποιούν οι ήρωες στό γαλλικό βιβλίο; Τή γλώσσα των "Εξαρχείων θά σου βάλει κάποιος "Ελληνας μεταφραστής. Και θεωρείται έπιτυχία. Φυσικά αυτές οι ίσοροπίες δέν είναι εύκολες. "Υπαινίχθηκα κάποιες δυσκολίες. "Ο καθένας δίνει λύσεις λιγότερο ή περισσότερο εύτυχείς. Σημασία όμως για τή λύση είναι νά τίθενται τά έρωτήματα. "Ο Βιτέζ ξάφνιαζε πάντα μέ τους συλλογισμούς του, άμφισβητούσε τά αυταπόδεικτα. Δίδασκε μέ τή στάση του ότι τίποτα δέν πρέπει νά θεωρούμε λυμένο όπως και τίποτα δέν είναι άλλο. Αυτό ήταν τό μάθημα τής μεγάλης συνάντησης.

Αρχίσαμε και τελειώσαμε τήν κουβέντα μας μέ τή συνάντηση και μέ τή μετάφραση. Θά σέ παρακαλούσα τώρα ν' αντιγράψεις λίγους στίχους του, έτσι όπως είναι, άμετάφραστους, γιατί ό θάνατος είναι άμετάφραστος. Μόνο αυτός.

La séparation —disais-je—, c'est cela: le même sens et non point le sens inverse, même sens, et parallèlement, les autres croient que nous marchons l'un à côté de l'autre, et pourtant nous ne nous rencontrerons plus.

ΡΙΤΣΟΣ, ΤΣΑΡΟΥΧΗΣ, Η ΕΛΛΑΔΑ, ΗΛΕΚΤΡΑ ΙΙΙ

"Η τρίτη σκηνοθεσία τής "Ηλέκτρας, είκοσι χρόνια μετά τήν πρώτη, δέν θά περιλαμβάνει τά άποσπάσματα από τήν ποίηση του Ρίτσου, πού άκούγονταν μέσα σέ παρενθέσεις στή δεύτερη. "Αλλά ό Ρίτσος θά είναι παντού παρών μέ τό πνεύμα του. Αύτή ή όπτική των χαρακτήρων είναι ή δική του: και ό καφές, τά λεφτά στό συρτάρι τής τουαλέτας, όπου ή Κλυταιμνήστρα βάφει τά «κυκλαμένα» νύχια των χεριών και των ποδιών της, είναι δικά του: και ή γριά παιδίσκη, κλεισμένη στό βαθύβουο θόλο τής φωνής της, σαν τό γλωσσίδι τής καμπάνας, πού χτυπιέται και χτυπάει τήν καμπάνα, κι αυτό δικό του. "Αλλά όχι για νά πούμε ότι ή "Ελλάδα είναι αιώνια και ότι τίποτα δέν αλλάζει. "Οχι, μάλλον για νά προσοικειωθούμε τό παρελθόν, τήν άρχαία ποίηση, τήν "Ελλάδα των άγαλμάτων, νά τήν καταλάβουμε, νά τήν καταστήσουμε οικεία.

Και μαζί ό Τσαρούχης, ό ζωγράφος πού σίγουρα κουβαλάει —φτάνει νά τόν δει κανείς— όλόκληρη τήν ιστορία του τόπου, όπως θά 'πρεπε νά ήταν πάντα. Είναι ζήτημα αν ή

στολή των ναυτών άλλαξε από τήν εποχή του Περικλή.

Σάν μιά άσκηση προφοράς. Μόλις προφέρουμε στα νέα έλληνικά τά άρχαία κείμενα, ή άρχαία γλώσσα ξαναγεννιέται, καταλαβαίνουμε ότι ήταν ή ίδια γλώσσα, έστω κι αν είναι έξακριβωμένο ότι οι άνθρωποι εκείνης τής εποχής είχαν άλλη προφορά: διαβάζοντας Σοφοκλή όπως θά διάβαζα Καβάφη, τόν άποσπώ από τό σάβανο τής έρασμιακής προφοράς: τόν άκούω σαν μιά μακρινή διάλεκτο τής σημερινής γλώσσας (ή μάλλον τό αντίθετο, έμεις είμαστε ή διάλεκτος) αλλά αύτή τουλάχιστον είναι ζωντανή. Στο θέατρο, όπως και μέ τήν προφορά, έχουμε νά κάνουμε κάτι ανάλογο: διαβάζω τήν "Ηλέκτρα και σκέφτομαι: ναι, εκεί άνοιγαν ένα παράθυρο: εκεί διψούσαν: εκεί αυτό τό άγόρι πού ήρθε από μακρινή χώρα έκτελούσε ένα έγκλημα, σαν αυτά πού διαβάζουμε στίς έφημερίδες: μαθαίνω τήν ιστορία: προσπαθώ νά μη φοβάμαι τήν Ιστορία περισσότερο από τή Γραμματική — ό άόριστος δεύτερος, ή άπαρεμφατική πρόταση, ή μέση φωνή.

'Απόσπασμα, «από ένα σημειωματάριο» φθινόπωρο — χειμώνα 1985-86 (περιοδικό «L'art du Théâtre» No 4, άνοιξη 86)

Γιά τήν Παρέλαση τῆς Λούλας Ἀναγνωστάκη

Πρώτα-πρώτα ἦταν ἕνας τρόπος νά ἀγωνιστοῦμε ἐναντία στίς ἀντιξοότητες, τίς δυσκολίες τῆς ζωῆς. Νά ἀποδείξουμε ὅτι μπορούμε πάντα νά κάνουμε θέατρο, ὅτι ἀρκεῖ γι' αὐτό ἕνα ποίημα καί τό σῶμα καί ἡ φωνή τῶν ἠθοποιῶν. Εἴμασταν πολύ φτωχοί τότε. Θυμᾶμαι τά λόγια πού εἶπα στόν Κόλιν καί τήν Μπριζίτ τή μέρα πού τοῦς μίλησα γιά τήν *Παρέλαση* στά 1968, θυμᾶμαι μέ ἀκρίβεια τό μέρος, ὁδός Βωζιράρ, στό μετρό Βολονταίρ. Γυρνοῦσαμε μέ τά πόδια ἀπό τή σχολή Λεκκόκ, μετά τό μάθημά μου, καί τοῦς εἶπα: «Θά προσπαθήσουμε νά κάνουμε θέατρο, οἱ τρεῖς μας, μπορεῖ καί νά μή φτάσουμε ὡς τήν παράσταση ἀλλά τουλάχιστον θά ἔχουμε αὐτή τήν ἐμπειρία, θά ἔχουμε περάσει μαζί αὐτές τίς στιγμές. Καί μόνο μετά, ὅταν ἀρχίσαμε νά παίζουμε, καταλάβαμε ὅτι αὐτή ἡ παράσταση ἦταν μιά κανονική παράσταση, τήν συγκρίναμε μάλιστα μέ τίς πιό σημαντικές, θυμᾶσαι.

Ξαναπαίρνω κουράγιο κάθε φορά πού θυμᾶμαι αὐτή τήν ἐποχή τῆς *Παρέλασης*, γιατί ἀντῶ ἀπό κεί τή βεβαιότητα ὅτι μπορούμε πάντα νά κάνουμε θέατρο, ὅπως μπορούμε πάντα νά γράφουμε ποιήματα, φτάνει τό χαρτί καί τό μολύβι (τό ξέρω, υπάρχουνε περιστάσεις ὅπου σοῦ στεροῦν ἀκόμα καί τό χαρτί καί τό μολύβι). Ξέρω τί κίνδυνος ὑπάρχει σ' αὐτή τή διαβεβαίωση (ὅτι μπορεῖ κανεὶς πάντα νά παίξει, ἔστω καί χωρίς μέσα), εἶναι σάν νά δικαιολογῶ τήν πολιτική λιτότητα τῶν κυβερνήσεων πού χαίρονται νά βλέπουν τοῦς καλλιτέχνες τόσο φρόνιμους, τόσο ὀλιγαρκεῖς, ἀλλά τί νά γίνει;

Αὐτή ἡ μάχη τοῦ θεάτρου ἐναντία στίς ἀντιξοότητες, στή σκληρότητα τῶν καιρῶν, πῆγαινε μαζί μέ τή μάχη μας ἐναντία στήν πολιτική ἀπελπισία. Ὁ οὐρανός ἦταν τότε μαῦρος πάνω ἀπ' τήν Ἑλλάδα, ἀλλά, τό θυμᾶσαι, δέν ἀπελπίστηκα ποτέ, προσπαθοῦσα νά σᾶς ἐγκαρδιῶνω (ἦταν ἴσως εὐκολο γιά μένα, πάντως τό ἔκανα εὐλικρινά). Τό νά παίζουμε τήν *Παρέλαση* ἔτσι, ἐδῶ κι ἐκεῖ, στά πιό περίεργα μέρη, ἦταν σάν νά καταθέτουμε μιά μαρτυρία, νά ζοῦμε, νά ἐπιμένουμε. (...)

Θυμᾶμαι ἀκόμα πῶς ἀφομοίωναμε ὅλες τίς ἐξωτερικές ἐνοχλήσεις, π.χ. τό θόρυβο τοῦ δρόμου. Ἐκανα αὐτή τήν ἀνακάλυψη — εἶναι ἀπλό ἀλλά προηγουμένως δέν τό εἶχα ποτέ σκεφτεῖ. Παίζουμε, καί στό δρόμο περνάει ἕνα αὐτοκίνητο· λοιπόν λέμε στόν ἑαυτό μας: δέν πρέπει νά ἐνοχληθεῖς ἀπ' αὐτό τό αὐτοκίνητο, πρέπει νά τό ὑποδεχτεῖς, νά ἀνοιχτεῖς στά τυχαῖα συμβάντα τοῦ κόσμου, νά ἀκούσεις αὐτό τό θόρυβο, νά σταματήσεις, νά διακόψεις τό κείμενο καί τή δράση, κι ἔτσι νά κάνεις τοῦς θεατές νά τόν ἀκούσουν, νά τοῦς τόν προσφέρεις. Νά προσφέρεις τοῦς κοινούς θορύβους, τά κοινά ἀντικείμενα τῶν αἰθουσῶν ὅπου παίζαμε, νά με-

τατρέψεις τό σίδερο σέ χρυσάφι, τό νερό σέ κρασί, νά μεταμορφώσεις τήν καθημερινότητα σέ τελετουργία, αὐτή ἦταν ἡ δουλειά μας.

Κι ἀκόμα, ὅλα τά εἶχαμε μαζί μας, πάνω μας, δέν ὑπῆρχε σκηνικό, τήν πολυθρόνα τή βρῖσκαμε ἐπί τόπου, μιά ὅποιαδήποτε καρέκλα — ἦταν ὁ κανόνας νά χρησιμοποιοῦμε αὐτό πού ὑπάρχει κι ὄχι νά μεταφέρουμε τό μικρό μας κόσμο. Μεταφέραμε μόνο τοῦς ἑαυτούς μας, τή μνήμη τῶν ἠθοποιῶν, τό κείμενο τῆς Λούλας.

* *Ἀπόσπασμα ἀπό ἐπιστολή τοῦ Ἀντουάν Βιτέζ στόν Νικηφόρο Παπανδρέου μέ ἡμερομηνία 9.3.1980. (Δημοσιεύθηκε στό Θεατρικά Τετράδια, ἀριθ. 3).*

Ἀπό τήν ἀρχαία στή σύγχρονη τραγωδία

Ἐκεῖνη τήν ἐποχή, τό 1966, μ' ἀπασχολοῦσε κυρίως τό θέμα τῆς νομιμότητας καί τοῦ σφετερισμοῦ, τοῦ ἐγκλήματος πρὸς ἐξιλέωση. Καί σκεφτόμουν συγχρόνως τόν πόλεμο τῆς Ἀλγερίας καί τό σταλινισμό. Οἱ θεατές, ὅταν παίξαμε τό ἔργο στήν Ἀλγερία, ἀντέδρασαν σάν νά ἔχε γραφεῖ τό κείμενο γι' αὐτούς. Οἱ Ἀλγερινοὶ εἶδαν σ' αὐτό τή δική τους ἱστορία κι εἶχαν δίκιο. Ἡ Ἡλέκτρα εἶναι μιά γυναίκα πού περιμένει τήν ἐπιστροφή τοῦ ἐκδικητῆ, τήν ἀποκατάσταση τῆς νομιμότητας. Δέν ξέρομε ἀπό πότε. Αὐτή ἡ ἀσάφεια εἶναι πιό τονισμένη στή σημερινή παράσταση ἀπ' τά κείμενα τοῦ Ρίτσου, γιά τόν ὁποῖο ὁ χρόνος εἶναι παλινδρομικός, ἀπερίοριστος — καί ξαφνικά σκέφτομαι τόν Ντεσνός: «Στό χθεσινό ταχυδρομεῖο θά τηλεγραφήσεις». Μπορεῖ νά περιμένει εἴκοσι χρόνια, ἑκατὸν εἴκοσι πέντε, τρεῖς χιλιάδες χρόνια. Ἡ Ἀλγερία πάντως περιμένε τό γυρισμό τοῦ Ὁρέστη ἑκατὸν εἴκοσι πέντε χρόνια. Ὅσο γιά τό σταλινισμό, δέν ξεκαθαρίσαμε ἀκόμη τοῦς λογαριασμούς μαζί του, ἀλλά γι' αὐτό ἐπίσης σκέφτομαι τήν *Ἡλέκτρα*, γιατί ἡ *Ἡλέκτρα* βεβαιώνει ὅτι «ὅλα τελικά μαθαίνονται», ὅπως ἔλεγε ὁ Ἀνρί Ἀλλέγκ (βλέπετε τ' ἀνακατεῶ ὅλα), κι ὅσο κι ἂν θάβουμε τά ἐγκλήματα κάτω ἀπό ἕνα βουνό ψέμματα, τό θαμμένο ἐγκλημα ἀργά ἢ γρήγορα κάνει νά σαπίσει τό βουνό, πού θά καταρρεύσει. Ὅλα μπορεῖ νά ἔχουν καλά ταχτοποιηθεῖ καί ἡ ἡσυχία συνείδηση νά ἀντικαθιστᾶ τήν ταραγμένη, καί ὁμως αὐτοὶ πού νομίζουν ὅτι εἶναι ζωντανοὶ εἶναι κιόλας νεκροὶ ἐξαιτίας τοῦ ἀρχικοῦ μὴ ἐξιλεωμένου ἐγκλήματος, θέλω νά πῶ τοῦ μὴ ἐξηγημένου. Γιατί στή δική μας πολιτική σκέψη ἡ «ἐξιλέωση» δέν ἔχει νόημα ἂν δέν εἶναι «ἐξήγηση». Ὅσο τό ἐγκλημα δέν ἐξηγεῖται, τό βουνό ἐξακολουθεῖ νά σαπίζει. Εἶναι ἕνας ἀπ' τοῦς λόγους γιά ν' ἀνεβάσω τήν *Ἡλέκτρα*.

* *Ἀπόσπασμα ἀπό συνέντευξη τοῦ Ἀντουάν Βιτέζ στόν Νικηφόρο Παπανδρέου, στό ἀντιδικτατορικό περιοδικό τοῦ Παρισιῶ Ἰ' Autre Grèce, ἀρ. 3, Ὀκτώβριος 1971, σ. 12-14.*

«'Αριστοκρατικό θέατρο για όλους»

Συζήτηση
μέ τον
σκηνοθέτη
Γιώργο
Σεβαστίκογλου

Δηώ Καγγελάρη: Διδάξατε μαζί με τον Βιτέζ, στο 'Εργαστήρι του 'Ιβρύ, εκεί όπου «τό τυχαίο γινόταν τέχνη», όπως είχε πει ο ίδιος πρόσφατα, με νοσταλγία. Πώς άρχισε αυτή η συνεργασία σας;

Γιώργος Σεβαστίκογλου: Γνώρισα τον 'Αντουάν Βιτέζ τό 1968, τήν εποχή που ανέβασα για πρώτη φορά τόν «'Ορέστη», στό θέατρο τής Ναντέρ. Ήμουν ήδη στό Παρίσι από τό '67 και είχα ένα εργαστήρι στό 'Ινστιτούτο Θεατρικών Σπουδών τής Νέας Σορβόννης. Ένα βράδυ, ο Βιτέζ είδε τήν παράσταση, και μου πρότεινε μετά νά διδάξω μαζί του στό Θεατρικό 'Εργαστήρι του 'Ιβρύ.

Δ.Κ.: Είχατε και οι δύο ξεκινήσει από τό σύστημα Στανισλάφσκι. Ή πορεία σας όμως ήταν τελείως διαφορετική.

Γ.Σ.: 'Ο Βιτέζ ήξερε ότι έρχομουνά από τήν Σοβιετική Ένωση κι ότι εκεί είχα διδαχθεί τό σύστημα Στανισλάφσκι. Και ο Βιτέζ ξεκίνησε από τήν ίδια σχολή. Στα πρώτα του βήματα, είχε παρακολουθήσει τά μαθήματα τής Μπαλασόβα, που ήταν ή πρώτη που έθετε στή διδασκαλία τής δραματικής τέχνης, στή Γαλλία, τό θέμα του συναισθήματος. Βέβαια, ο καθένας μας ακολούθησε στή συνέχεια τελείως διαφορετική γραμμή. Έγώ είχα καταλήξει σέ μία προέκταση τής τεχνικής τής Μπαλασόβα, έχοντας ως αρχή ότι για τή διδασκαλία όλων τών συναισθημάτων πρέπει ο ήθοποιός νά γνωρίζει τόν στόχο στόν οποίο ύπακούουν. 'Ο Βιτέζ προσέθεσε στό συναισθημα, που δίδαξε ή Μπαλασόβα, τό στυλιζάρισμα. Στήν αρχή απόλυτα, δημιουργώντας φανατικούς οπαδούς και φανατικούς έχθρους.

Δ.Κ.: Οι ήθοποιοί του ονομάστηκαν «ακροβάτες του κειμένου», και αυτός ο χαρακτηρισμός αποδίδει, πιστεύω, πολύ καλά όλο τό πάθος του Βιτέζ για τήν κίνηση αλλά και για τόν λόγο.

Γ.Σ.: 'Ο Βιτέζ είχε λατρεία για τήν κίνηση και για τή γλώσσα, και συγχρόνως τό θάρρος νά έρευνά και νά πειραματίζεται πάνω σέ πολλές τεχνικές. Τήν εποχή που ξεκίνησε ή σχολή του 'Ιβρύ, ήταν ή βασιλεία του Γκροτόφσκι, του Λίβινγκ Θήατερ, τών Χάπενινγκς. 'Ο 'Αντουάν παρακολουθούσε τά καινούρια ρεύματα, δοκίμαζε νέους τρόπους στή διδασκαλία του ήθοποιού. Οι απόλυτοι πειραματισμοί του ανταποκρίνονταν πολύ στό πνεύμα εκείνης τής εποχής στίς απαιτήσεις ενός κοινού ιδιαίτερα νέου. 'Αλλά και σέ πρόσφατες δηλώσεις του είχε πει ότι ή θητεία του στή σχολή τής Μπαλασόβα ήταν καθοριστική στή διαμόρφωση τής δουλειάς του. 'Ο Βιτέζ πίστευε μέ πάθος στήν παντοδυναμία του έντεχνου θεατρικού λόγου, και όλες του οι έρευνες ξεκινούσαν από μία ριζοσπαστική, αναρχική θά έλεγα, διάλυση του στερεότυπου τύπου εκφώνησης. Είχε ένα ριζοσπαστικό πνεύμα, τολμούσε. 'Από αγάπη στό λόγο, ειρωνευόταν τήν πλαστή γλώσ-

σα, τά έβαζε μέ τή γλώσσα τήν ψευδοθεατρική.

Δ.Κ.: Καί ως κομμουνιστή, τόν ένδιέφερε σ' αυτούς του τούς πειραματισμούς νά συμμετέχει τό λαϊκό κοινό.

Γ.Σ.: Τόν είχε άπασχολήσει πολύ πώς θά δώσει ένα «άριστοκρατικής ποιότητας» θέαμα, όπως έλεγε, «για τούς πολλούς». Έτσι ξεκίνησε τό θέατρο και τό 'Εργαστήρι στό 'Ιβρύ, μία λαϊκή συνουσία, μέ κομμουνιστή δήμαρχο, λίγο έξω από τό Παρίσι. Δέν είχε όμως προβλέψει ότι στό 'Εργαστήρι του 'Ιβρύ θά πήγαινε πολυς κόσμος, όχι μόνον από τούς κατοίκους τής εργατικής συνουσίας αλλά, προπάντων, άπ' όλο τό Παρίσι. Έρχόντουσαν διάφοροι άπογοιτευμένοι από άλλες σχολές, που είχαν άκούσει τό όνομα του Βιτέζ, μία και είχε ήδη κάνει τίς πρώτες του έρευνες.

Δ.Κ.: Τό 'Εργαστήρι του 'Ιβρύ ήταν τόπος συνάντησης για πολλούς ανθρώπους του θεάτρου, διαφόρων ειδικοτήτων.

Γ.Σ.: Τό 'Εργαστήρι δέν ήταν μόνον για επαγγελματίες ήθοποιούς, ήταν άνοιχτό για όλους. Συχνά, διάφοροι γνωστοί άνθρωποι του θεάτρου έκαναν από εκεί ένα πέρασμα. Θυμάμαι μία φορά είχε έρθει και ο Ντόρτ, οί περίφημος θεωρητικός. Του είχε προτείνει ο Βιτέζ νά κάνει κι αυτός ένα μάθημα «πρακτικό».

Δ.Κ.: 'Αλλά τελικά τόν κέρδισε για πάντα ή θεωρία.

Γ.Σ.: Ναι, πήρε άπλώς μία γεύση θεατρικής πρακτικής. Αυτό που ήθελα νά πώ είναι ότι έκτός από τούς μόνιμους μαθητές, που ήταν περίπου 25, υπήρχαν και οί επισκέπτες. Μερικές φορές τύχαινε νά είναι παρόντες 70 μαθητές. Οί περισσότεροι ήταν φυσικά άκροατές. Είχαμε συμφωνήσει ότι θά δουλεύουμε μέ όρισμένους από τούς τακτικούς σέ κάθε μάθημα, για νά μπορεί νά γίνεται τό μάθημα πίο έμπεριστατωμένο. Στήν αρχή δίδασκε δύο φορές τήν εβδομάδα ο 'Αντουάν και δύο φορές εγώ, αλλά όταν δραστηριοποιήθηκε στό Θέατρο του Σαγιο, άραιώσε τά μαθήματα στό 'Ιβρύ.

Δ.Κ.: Παρακολουθούσε τά μαθήματά σας;

Γ.Σ.: Ποτέ δέν ήρθε στήν τάξη μου, ούτε εγώ πήγα στήν δική του. Πιστεύω ότι αυτό έγινε από ευγένεια, από ένα είδος άλληλοσεβασμού. Τό μάθημα ο ένας του άλλου τό βλέπαμε στήν πράξη, στά άποτελέσματα στους μαθητές μας. Οί μαθητές άλλωστε που παρακολουθούσαν και τό μάθημά του φαινόταν. «Τό έκανες και στόν Βιτέζ» τούς έλεγα. Μέ τούς μαθητές του ο Βιτέζ έκανε και παραστάσεις. Είχε ένα σταθερό πυρήνα και ανάλογα μέ τήν παράσταση πρόσθετε κι άλλους, και όχι μόνον από τό 'Εργαστήρι. Στα πρώτα στάδια, τό στυλιζάρισμα ήταν απόλυτο. Σιγά σιγά όμως ο Βιτέζ άπαλλάχτηκε από τήν υπερβολή. Αυτό όμως που θά 'θελα νά τονίσω είναι ότι ο 'Αντουάν Βιτέζ ήξερε νά εκφράζει θεατρικά άκόμη και τήν υπερβολή. 'Ο ίδιος άλλωστε ήταν θαυμάσιος ήθοποιός, ήξερε τί θά πει ήθοποιός και σέ όλες του τίς σκηνοθεσίες αυτό φαινόταν.

“Όταν σκέφτομαι τή Σχολή, τή βλέπω πάντα σαν έναν κύκλο: είναι «ο κύκλος τής προσοχής». Δέν συμπαθώ τά παιδαγωγικά προγράμματα, τήν κατάταξη σέ σπουδαστικά έτη και διαδοχικά επίπεδα απόδοσης. Υπάρχει μόνον ο κύκλος· μπορεί νά διαρκέσει όσο θέλουμε, οί μαθητές ανακατεύονται, αρχάριοι μέ προχωρημένους. Τά βλέμματά τους συγκλίνουν πρός τό κέντρο, όπου παίζουμε. Ο δάσκαλος είναι καθισμένος μέσα στόν κύκλο, ο ρόλος του δέν είναι νά πει πώς πρέπει νά παίζεις, αλλά νά γυμνάζει τόν κύκλο στό νά αποσαφηνίζει τά σημεία πού δίνει τό κέντρο. Καί φυσικά, μεταφερόμαστε αδιάκοπα από τό κέντρο στήν περιφέρεια. Μ’ αυτό τόν τρόπο, ή εκπαίδευση του ήθοποιού είναι δημιουργήμα τής ίδιας του τής νοημοσύνης.

«Σκέψεις για τή “σχολή” “L’art du théâtre”
No. 8/Χειμώνας ’87, “Ανοιξη ’88

Στό σημερινό ούρανό μας πού είναι τόσο μαύρος, είναι ίσως παράλογο αλλά ο θάνατος του Στρατή Τσίρκα φάνηκε στά μάτια μου σαν ένας οίωνός. Πιστεύω πώς, αν τό όνομα κομμουνιστής μās μιλά για τιμή, αν ανακαλεί για μās τό άλλας τής γής, τότε μπορούμε νά πούμε αληθινά ότι ο Τσίρκας τό έφερε επάξια. Η ζωή του ολόκληρη συνδέθηκε μέ τήν υπεράσπιση και μέ τή διάδοση τής Ίδέας. Ακόμη περισσότερο, μέ τό χρονικό αυτής τής υπεράσπισης και τής διάδοσης και πόσο ήταν δύσκολο, αγωνιώδες και αντιφατικό. “Όλες οί τραγωδίες τής Ελλάδας βρίσκονται στό έργο του μέσα από ένα χώρο πού δέν είναι ή ίδια ή Ελλάδα — ή Έγγυς Ανατολή, ή Αλεξάνδρεια, ή ανατολική Μεσόγειος. Του έλεγα ότι είναι ή μετενάρκωση του αποστόλου Παύλου και γελούσαμε πολύ μ’ αυτό. Θυμάμαι, όταν ήταν άρρωστος, πριν λίγο καιρό, πήγα νά τόν δω στό νοσοκομείο και ήταν μέ τίς πιτζάμες του στό δωμάτιο, και γελάσαμε μέ τήν εικόνα του Αποστόλου Παύλου μέ πιτζάμες. Πράγματι όμως, μπορούμε κάλλιστα νά φανταστούμε ότι ο απόστολος Παύλος κάποιες ώρες θά φορούσε τίς πιτζάμες

του! Είχα τήν έντύπωση ότι μετενάρκωνε τόν απόστολο, τήν ιδέα του Αποστόλου. Κάποιου πού δέν έφηυρε τίποτα, πού δέν έφηυρε τήν Ίδέα, αλλά πού μεταφέρει τό Λόγο και πού οργανώνει τή διαδοχή του Λόγου και τής σκέψης ενός άλλου. Πού διασχίζει τή θάλασσα για νά οργανώσει αυτή τή διάδοση. Και πρόκειται για τήν ίδια θάλασσα, στην ίδια περιοχή του κόσμου, τήν ανατολική Μεσόγειο. Φέρει τό Λόγο από τή μιά κοινότητα στην άλλη, χωρίς ανάπαυλα, χωρίς κούραση. Και τό ίδιο τό έργο του τελικά μοιάζει μ’ ένα αρχιπέλαγος. Είναι τό έργο ενός όδοιπορικού, ή αναπαράσταση ενός όδοιπορικού, σκορπισμένου στα νησιά τής θάλασσας.

Μαγνητοφωνημένο μήνυμα για τό θάνατο του Τσίρκα πού μεταδόθηκε από τό Γ΄ Πρόγραμμα στο «Αφιέρωμα Τσίρκα» τής Εισότης Λεβίδη — Χρύσας Προκοπάκη, τόν Μάρτιο του 1980

“Όλα τὰ ἔχει ἡ Μαρριόρη

ὁ Ντερριντά τῆς ἔλειπε

ZAK NTERPINTA

Περὶ Γραμματολογίας Ἐκδόσεις «Γνώση». Φιλοσοφική καὶ Πολιτική Βιβλιοθήκη, τ. 32, μετάφραση Κώστας Παπαγιώργης, Ἀθήνα 1990

Εἰσαγωγή

Ἡ «Φιλοσοφική καὶ Πολιτική Βιβλιοθήκη» τῶν ἐκδόσεων «Γνώση», πού διευθύνει ἀθόρυβα ἀπὸ τὴν Ἰδρυσὴ τῆς ὁ Παναγιώτης Κονδύλης, συνεχίζει σταθερὰ τὴν ἰδιαίτερα σημαντικὴ προσφορά τῆς. Μὲ δεδομένες τὶς ἑλληνικὲς ἐκδοτικὲς —καὶ ὄχι μόνον— συνήθειες, ἡ σειρά αὐτὴ ἀποτελεῖ φαινόμενο. Ἡ σημασία τῶν ἔργων πού ἐπιλέγονται, ἡ ἐγκυρότητα τῶν μεταφράσεων, ἡ ὅλη ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια ὄχι μόνον ἀποτελοῦν πρότυπο τοῦ εἴδους ἀλλὰ καὶ πιστοποιοῦν ὅτι σημαντικὰ πράγματα ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι δυνατὰ στὸν τόπο μας. Ἀκόμη, ἡ μεγάλη σχετικὰ κυκλοφοριακὴ ἐπιτυχία τῆς σειρᾶς δείχνει ὅτι τὸ ἐνδιαφερόμενο ἑλληνικὸ κοινὸ διαθέτει ἀκόμη τὰ ἀντανακλαστικὰ ἐκεῖνα πού τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἀναγνωρίσει ἔμπρακτα τὴν ποιότητα μιᾶς προσφορᾶς. Καὶ αὐτό, γιὰ τὰ ἐπικρατοῦντα ἦθη, πρέπει νὰ θεωρεῖται παραπάνω ἀπὸ ἀρκετό. Ξέροντας ὅτι ἡ Ἀκαδημία καὶ τὰ ἄλλα ἀνώτατα πνευματικὰ ἰδρύματα τοῦ τόπου ἔχουν ἄλλα σοβαρότερα πράγματα μὲ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀσχοληθοῦν, εἶναι μάταιο νὰ περιμένουμε ὅτι θὰ ὑπάρξει ἐπίσημη ἀναγνώριση. Αὐτὸ ὅμως εἶναι τὸ μικρότερο κακό.

Ὁ τόμος 32, λοιπόν, τῆς «Φιλοσοφικῆς καὶ Πολιτικῆς Βιβλιοθήκης» παρουσιάζει στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ τὸ σημαντικότερο ἴσως ἔργο τοῦ Ζάκ Ντερριντά, τὸ *Περὶ Γραμματολογίας*, στὴν καλὴ μετάφραση τοῦ Κωστῆ Παπαγιώργη. Μοῦ εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο ἀκόμη καὶ τὸ νὰ ἀποπειραθῶ

νὰ παρουσιάσω τὸ περιεχόμενο τοῦ ἰδιαίτερα σύνθετου αὐτοῦ ἔργου μέσα στὶς λίγες, ἀναγκαστικὰ, γραμμὲς πού μπορεῖ νὰ διαθέσει τὸ ἀνά χεῖρας περιοδικό. Ἡ προσπάθεια γίνεται ἀκόμη δυσκολότερη γιὰ ἓναν πρόσθετο λόγο: ἂν καὶ φαίνεται πῶς, ὡς λαὸς καὶ τόπος, ἔχουμε πλέον ξεπεράσει τὴν ἐποχὴ ὅπου τὸ ἐπιφώνημα «ὄλα τὰ ἔχει ἡ Μαρριόρη, μόνον ὁ Ντερριντά τῆς ἔλειπε» γράφτηκε —ἐλάχιστα μόλις χρόνια πρὶν— γιὰ νὰ περασπύσει μὲ σαφήνεια καὶ μὲ ἐπάρκεια τὸ αἶτημα νὰ προστατευθοῦν τὰ ἱερά καὶ τὰ ὅσια τῆς φυλῆς ἀπὸ τὸν κίνδυνο πού πάντοτε ἀντιπροσωπεύει ἡ ἀνεξέλεγκτη εἰσαγωγὴ ἑξωτικῶν προϊόντων τῆς Ἑσπερίας, τὸ ξεπέραςμα αὐτὸ ἐπιτεύχθηκε μὲ τὸν τρόπο πού πάντοτε ἐπιτυγχάνονταν ὄλα τὰ σχετικὰ ξεπεράσματα στὴ μακραίωνη ἱστορία τοῦ ἑλληνισμοῦ: σήμερα ὅλοι ξέρουν τὸν Ντερριντά καὶ χρησιμοποιοῦν μὲ ἀνέση τὸ ὄνομα τοῦ στὶς γραπτὲς καὶ τὶς προφορικὲς προσπάθειές τους νὰ συμβάλουν στὴ διαφώτιση τῶν συμπατριωτῶν τους. Τὸ ὄνομα του, ἀνάκατα μὲ τὰ ὄνόματα Πῶλ Ντέ Μάν, Χάρολντ Μπλούμ καὶ μερικὰ ἀκόμη, ἔχει γίνει σημεῖο πού παραπέμπει σὲ κάποιες νέες καὶ ἰδιαίτερα μπερδεμένες θεωρίες περὶ λογοτεχνίας —ἡ σκοτεινότητα τῶν ὁποίων φαίνεται πῶς ἀπάδει στὸ καταναγίζον νεοελληνικὸ πνεῦμα— καὶ, ὡς τέτοιο, ἔχει ἀναχθεῖ σὲ ἀπαραίτητο ἐξάρτημα τῆς οἰκοσκευῆς κάθε Νεοέλληνα διανοούμενου πού σέβεται τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸ λειτούργημά του. Ἡ ἀποδόμηση, ἴσως ἀκόμη καὶ ἡ «διαφορά», ἐμφανίζεται ὄλο καὶ πῶ συχνὰ στὰ περὶ τῆς λογοτεχνίας ἐξειδικευμένα ἔντυπα

—καὶ ὄχι μόνον σ’ αὐτὰ— ἔτσι, χωρίς πρόγραμμα, χωρίς ἀνάλυση, χωρίς ἐξήγηση, χωρίς ἐρμηνεία, χωρίς αἰτιολόγηση.

Τὰ παραπάνω σημαίνουν ὅτι ἔχει γίνει πλέον ἀπαραίτητη μιὰ συστηματικὴ κατὰ τὸ δυνατόν εἰσαγωγὴ στὸ ἔργο τοῦ Ντερριντά. Καὶ αὐτὸ ὄχι μόνον γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ κυκλοφορεῖ πλατιά καὶ πρέπει ἐπιτέλους νὰ μάθουμε κάπως ὑπεύθυνα περὶ τίνος ἀκριβῶς πρόκειται, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἓναν ἄλλο οὐσιαστικότερο λόγο. Κατὰ τὴν ἀποψή μου, πού δέν εἶναι βέβαια μόνον δική μου, ὁ Ντερριντά δέν εἶναι θεωρητικὸς τῆς λογοτεχνίας, ἂν ὑπάρχει καθόλου τέτοιο πράγμα. Ἀπλῶς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους φιλόσοφους τῆς ἐποχῆς μας. Ἄν τὸ ἔργο του ὄντως παρέχει κάποια κλειδιά ἀνάγνωσης καὶ λογοτεχνικῶν κειμένων, αὐτὸ συμβαίνει μόνον γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἔργο αὐτὸ προσεγγίζει τὴ σύγχρονη φιλοσοφία καὶ τὴ φιλοσοφικὴ παράδοση, ὑποχρεώνει τὸ ἴδιο τὸ ἔργο νὰ θεματοποιήσει φιλοσοφικὰ τὶς στοιχειώδεις «πράξεις» τῆς γλώσσας, δηλαδὴ τὴν ὁμιλία, τὴ γραφὴ καὶ τὴν ἀνάγνωση. Ἐπειδὴ δὲ στὶς μέρες μας οἱ σημαντικοὶ φιλόσοφοι δέν εἶναι δὰ καὶ κανένα διαδεδομένο εἶδος, ἡ προσπάθεια κατανόησης τοῦ ἔργου τους δέν μπορεῖ παρά νὰ συνιστᾶ καὶ οὐσιαστικὴ συνθήκη αὐτογνωσίας.

Ὅμως, ὅπως μόλις εἶπαμε, τὸ ὄνομα Ντερριντά, μερικοὶ ἐντυπωσιακοὶ ὄροι, πού αὐτὸς εἰσήγαγε, διάφορα ἄλλα σχετικὰ καὶ ἄσχετα ὄνόματα καὶ ὄροι, ἔχουν φτάσει νὰ στροβιλίζονται ἀπὸ κοινὸ σὲ μιὰ τρελὴ δίνη γύρω ἀπὸ τὸ «εἶναι» καὶ τὸ «δεῖν» τῆς λογοτεχνίας, μὲ τρόπο πού δέν μπορεῖ παρά νὰ δημιουργεῖ ἴλιγγο σὲ ὅποιον ἢ ὁποια προσπαθεῖ ἀφελῶς νὰ πλησιάσει αὐτοὺς πού «γνωρίζουν», γιὰ νὰ καταλάβει τὸ περὶ τίνος ἀκριβῶς πρόκειται. Ἐπιπλέον, καθὼς ἡ πιάτσα σήμερα «ξέρει» καὶ ὀφείλει νὰ «ξέρει» τὸν Ντερριντά, ἡ ἀνεπιτήδευτη ἐκφραση ἀγνοίας σχετικὰ προκαλεῖ εὐθέως τὸν οἴκτο ἂν ὄχι τὴν περιφρόνηση τῶν ἐπαϊόντων καὶ ἄρα καμιά γνήσια ἀπορία σὲ δ,τι ἀφορᾶ ὄλα τὰ σημαντικὰ αὐτὰ ζητήματα δέν εἶναι σήμερα ἀπευθυντέα. Γιὰ ὄλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, μιὰ εἰσαγωγὴ στὸ ἔργο τοῦ Ντερριντά, εἰσαγωγὴ πού σέβεται τὸν ἑαυτὸ τῆς, δέν μπορεῖ παρά νὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὴν ἀρχή, δηλαδὴ θεωρώντας πῶς ἀπολύτως τίποτε σχετικὸ μὲ ὄλοκληρον τὸ ἔργο αὐτὸ δέν εἶναι σήμερα γνωστὸ ἢ δεδομένο.

Πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς τέτοιας συστηματικῆς εἰσαγωγῆς καὶ μὲ δεδομένες ὄλες τὶς δυσκολίες πού ἀνέφερα, διαλέγω ἐδῶ τὸν εὐκολότερο γιὰ μένα δρόμο. Τὰ πῶς πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ πού ἀκολουθοῦν ἀποτελοῦν οὐσιαστικ-

κά απλή παράφραση, αν όχι κατά λέξη μετάφραση, ενός μέρους της συνοπτικής και, κατά τη γνώμη μου, εξαιρετικά σαφούς παρουσίασης του πυρήνα του ντερριντιανού έργου — όπως αυτός εκφράζεται ειδικότερα στο *Περί Γραμματολογίας* — που κάνει η Barbara Johnson, καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Χάρβαρντ, στην εισαγωγή στην δική της αγγλική μετάφραση της συλλογής άρθρων του Ντερριντά με τίτλο *Dissemination* (The University of Chicago Press, 1981). "Ας σημειώσω εδώ ότι η ελληνική μετάφραση του άρθρου «Τό φαρμακείο του Πλάτωνα», που περιέχεται σε αυτή τη συλλογή, έχει ήδη αναγγελθεί, αν δεν κάνω λάθος, από τις εκδόσεις «Άγρα».

Λίγα λόγια για τον Ζάκ Ντερριντά

Ο Ζάκ Ντερριντά γεννήθηκε στο Άλγερνι το 1930 και διδάσκει φιλοσοφία στην Ecole Normale Supérieure στο Παρίσι. Στη Γαλλία έγινε γνωστός στα μέσα της δεκαετίας του '60 πρώτα ως συνεργάτης του «πρωτοποριακού» περιοδικού *Tel Quel*, υπεύθυνος του οποίου ήταν ο Φιλίπ Σολλέρς. Το περιοδικό αυτό, που επεδίωξε να είναι το άπαυγμα της *pec plus ultra* παρισινής διανοήσης της 'Αριστερής Όχθης (με όλες τις σημασίες!), κρατήθηκε στον άφρο της μόδας για μερικά χρόνια, με μία θεματολογία που περιλάμβανε κυρίως θέματα γλωσσολογίας, σημειολογίας, λογοτεχνίας, φιλοσοφίας και πολιτικής. Απτή τη στιγμή ωστόσο, για μία σειρά λόγους που δεν είναι του παρόντος, η αναγνώριση της σημασίας του έργου του Ντερριντά είναι πολύ μεγαλύτερη στις Ηνωμένες Πολιτείες παρά στη Γαλλία. Και μάλιστα, ακόμα ένα παράδοξο, η οικειοποίηση του έργου αυτού εκεί έγινε κατά βάση από τμήματα λογοτεχνίας και γλώσσας παρά από τμήματα φιλοσοφίας. Αυτό είναι ένα πρόσθετος λόγος που ο Ντερριντά ξεφθασε να θεωρείται και στις δικές μας επαρχίες ως «θεωρητικός της λογοτεχνίας». "Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Ντερριντά γνώριζε την Αμερική ήδη από το 1956-57, όταν ήταν οικότροφος μαθητής του Χάρβαρντ, ενώ μετά το 1970 αυτός υπήρξε επισκέπτης καθηγητής στα πανεπιστήμια Johns Hopkins και Yale και επισκέπτεται την Αμερική συχνά. Η φήμη του Ντερριντά πέραν του Ατλαντικού μεγαλώνει κάθε μέρα και περισσότερο ενώ πλέον και τα εκεί τμήματα φιλοσοφίας έχουν αρχίσει να ενδιαφέρονται για το έργο του.

Τό 1967 εκδόθηκαν τρία βιβλία του Ντερριντά: *La voix et le phénomène* (μια εισαγωγή στο πρόβλημα του σημείου στη φαινομενολογία του Χούσερλ), *L'écriture et la différence* (μια

συλλογή κειμένων με αντικείμενο την προβληματική της γραφής στη λογοτεχνία, τη φιλοσοφία, την ψυχανάλυση και τη (άνθρωπολογία) και τό προκείμενο *De la grammatologie*. Τό 1972 εκδόθηκαν άλλα τρία βιβλία του συγγραφέα: τό *Positions* (μια σειρά από συνεντεύξεις), τό *Marques de la Philosophie* (μια συλλογή κειμένων σχετικών με τό τί συνιστά περιθώριο της φιλοσοφίας, της γλωσσολογίας και της λογοτεχνίας) και τό *Dissemination* (μια ακόμη συλλογή κειμένων με αντικείμενο την ανεξέλεγκτη διασπορά των γλωσσικών σημείων προς απρόβλεπτες κατευθύνσεις). Από τό 1972 ο Ντερριντά εξέδωσε ακόμη τό *Glas*, τό *La vérité en peinture*, τό *La carte postale: de Socrate à Freud et au-delà*, όπως και άλλα έργα, και συνεχίζει να παράγει με αμειώτους ρυθμούς. Σε αρκετά από τά κείμενά του ο Ντερριντά προσπαθεί όχι μόνο να «αναλύσει» τό ζήτημα της γραφής συνδέοντάς το, όπως είπαμε, με τη φιλοσοφία και την παράδοσή της, αλλά και να «εφαρμόσει» την ανάλυση αυτή στη δική του γραφή. Γι' αυτόν τό λόγο, αν δεν είναι κανείς εξοικειωμένος με τούς στόχους και την προβληματική του δλου έχει ρήματος του συγγραφέα, πολλά από αυτά τά κείμενα μοιάζουν άπροσπλάστα. Ωστόσο ο ύποψήφιος αναγνώστης του *Περί Γραμματολογίας* μπορεί να ήσυχάσει: τό πρόβλημα δεν εμφανίζεται στο έργο αυτό.

Μία κριτική της σύνολης δυτικής φιλοσοφίας

Κύριος στόχος του έργου του Ντερριντά είναι η «συστηματική» κριτική επεξεργασία δλόκληρης της δυτικής «μεταφυσικής» σκέψης. "Όπου αυτός περιλαμβάνει εκεί όχι μόνον την καθαυτό φιλοσοφική παράδοση, από τόν Πλάτωνα μέχρι τόν Χάιντεγκερ, αλλά και όλες τις εκφάνσεις της σκέψης αυτής μέσα στις διάφορες μορφές έκφρασης που χρησιμοποιεί ή καθημερινή γλώσσα.

Κατά τόν Ντερριντά, ή δυτική σκέψη, φιλοσοφική και καθημερινή, είναι δομημένη στη βάση όρισμένων θεμελιωδών διχοτομιών: καλό/κακό, είναι/μηδέν, παρουσία/άπουσία, αλήθεια/λάθος, ταυτότητα/διαφορά, νοϋς/βλη, άνδρας/γυναίκα, ψυχή/σώμα, ζωή/θάνατος, φύση/πολιτισμός, όμιλία/γραφή. Τά αντιτιθέμενα μέλη αυτών των ζευγών δεν αποτελούν ισότιμες όντότητες, ανεξάρτητες μεταξύ τους. Τό δεύτερο μέλος κάθε ζεύγους θεωρείται ή εκφυλισμένη, ανεπιθύμητη, άποβλητέα και άρνητική έκδοχή του πρώτου. "Ετσι, ή άπουσία είναι έλλειψη παρουσίας, τό κακό είναι ή πτώση από τό καλό, τό λάθος

είναι διαστρέβλωση της αλήθειας κ.ο.κ. Μέ άλλα λόγια, τά μέλη κάθε ζεύγους δεν έχουν άπλως αντίθετο νόημα: αυτά είναι μεταξύ τους ιεραρχημένα με τρόπο ώστε τό πρώτο να είναι *πρότερο* του δεύτερου και με τη χρονική και την ποιοτική έννοια του δρου. "Η προτεραιότητα αυτή πριμοδοτεί πάντοτε την ένότητα, την ταυτότητα, την άμεσότητα, την τοπική και χρονική παρουσία έναντι της διαφορής, της απόστασης, της συγκάλυψης, της μετατόπισης, της παρέκκλισης, της αναβολής. Συνοπτικά, αναζητώντας μία άπάντηση στο έρώτημα του Είναι, ή δυτική μεταφυσική προσδιόρισε τό Είναι ως *παρουσία*.

"Η κριτική του Ντερριντά στη δυτική μεταφυσική, όπως αναπτύσσεται στο *Περί Γραμματολογίας*, εστιάζεται συγκεκριμένα στην πριμοδότηση από αυτήν της όμιλίας έναντι της γραφής. Σε δλόκληρη την ιστορία της, ή μεταφυσική απέδιδε μεγαλύτερη αξία στον προφορικό έναντι του γραπτού λόγου, με την έξης άπλή σκέψη: Στην περίπτωση της προφορικής επικοινωνίας, δεν μεσολαβεί καμία άπολύτως άποσταση μεταξύ όμιλητή, άκροατή και όμιλητικού ενεργήματος. "Ο όμιλητής άκούει τόν έαυτό του να μιλά ταυτόχρονα με τόν άκροατή, δηλαδή όμιλητής, άκροατής και προφορική έκφορά του λόγου συν-παρίστανται. Αυτή δέ ή άμεσότητα, αυτή ή συν-παρουσία συνιστά, κατά τη δυτική μεταφυσική, καταρχήν έγγύηση ότι με τόν προφορικό λόγο ξέρουμε τί έννοούμε, έννοούμε αυτό που λέμε, λέμε αυτό που έννοούμε και ξέρουμε τί είπαμε. "Ανεξάρτητα από τό αν έπιτυγχάνεται ή όχι στην πράξη ή «πλήρης» επικοινωνία ή κατανόηση, αυτή ή εικόνα ενός νοήματος τέλεια παρόντος εν έαυτώ συνιστά, κατά τόν Ντερριντά πάντα, ιδεώδες που ύποβαστάζει δλόκληρη τη δυτική σκέψη και τόν δυτικό πολιτισμό. Την πίστη δέ στη δυνατότητα μιας τέτοιας αυτο-παρουσίας του νοήματος ο ίδιος ονομάζει *λογοκεντρικό*.

Μέσα στο πλαίσιο του λογοκεντρισμού, ο γραπτός λόγος θεωρείται άπλή αναπαράσταση του προφορικού, δηλαδή ύποκατάστατο, τό όποιο εφευρέθηκε για να χρησιμοποιείται μόνον όταν ή προφορική επικοινωνία είναι άδύνατη. Αυτό σημαίνει πως ή γραφή είναι μία δευτερεύουσα σημασίας δραστηριότητα, ή όποία προσπαθεί να ύπερνικήσει την άπόσταση χρησιμοποιώντας την: ο γράφων βάζει τη σκέψη του στο χαρτί, δηλαδή τη μετασχηματίζει, άπομακρύνοντάς την από τόν έαυτό του με τρόπο ώστε αυτή να μπορεί να μεταδοθεί (να διαβαστεί), ακόμα και μετά τό θάνατο του ίδιου, από κάποιον που βρίσκεται μακριά. Αυτή ή συσχέτιση της γραφής με άπό-

και γράμματα γνωρίζω • και γράμματα

σταση, μέ διαφορά και μέ θάνατο θεωρείται από τόν λογοκεντρισμό ως διαφορά τής αυτο-παρουσίας του νοήματος και ως άνοιγμά του σε όλες τις μορφές νοθείας, τις όποιες ή άμεσότητα του προφορικού λόγου θά μπορούσε νά έμποδίσει.

Ο Ντερριντά, αναπτύσσοντας τήν κριτική του, δέν αναστρέφει άπλώς τις προτεραιότητες ισχυριζόμενος ότι ή γραφή προέχει τής όμιλίας. Άντ' αυτού προσπαθεί νά δείξει ότι ή ίδια ή δυνατότητα τής αντιπαράθεσης των δύο ως συνάρτηση των ζευγών παρουσία/άπουσία ή άμεσότητα/αναπαράσταση είναι φανάκη: *Και* ό προφορικός λόγος, όπως ό γραπτός, είναι ήδη δομημένος μέσω διαφοράς και άπόστασης. Τό γεγονός ότι κάθε λέξη συνίσταται από ένα φωνητικό σημαίνον και ένα νοητικό σημαινόμενο, όπως και τό γεγονός ότι ή γλώσσα, όπως έδειξε ό Σωσσύρ, συνιστά ένα σύστημα διαφορών και όχι ένα άθροισμα μονάδων, ή κάθε μία άπό τις όποιες έχει νόημα άφ' εαυτής και ανεξάρτητα άπό τις άλλες, άποδεικνύουν ότι ή γλώσσα συνίσταται ως γλώσσα άπό έκείνες άκριβώς τις άποστάσεις και τις διαφορές τις όποιες ή ίδια επιδιώκει νά ξεπεράσει. Μέ μία λέξη, τό έχει νόημα είναι αυτόματα *μή* είναι ή μέ, άλλα λόγια, ή ίδια ή ύπαρξη νοήματος συνεπάγεται τήν ύπαρξη άπόστασης και διαφοράς.

Ο όρος πού χρησιμοποιεί ό Ντερριντά για νά άποδώσει αυτήν τή συνεχή και αναπόδραστη διαφυγή του νοήματος άπό τόν ίδιο του τόν έαυτό είναι ό συνειδητά άνορθόγραφος «*differance*». Ο όρος προέρχεται άπό τό ρήμα «*differer*», τό όποιο στά γαλλικά σημαίνει έξισου και «διαφέρω-ξεχωρίζω» και «αναβάλλω-παρέλκω» και άκουστικά δέν διαφέρει άπό τό όρθόγραφο «*difference*». Η «*differance*», δηλαδή αυτό τό μόνιμο «διαφέρω-παρέλκω» ως προς τόν ίδιο μου τόν έαυτό, συνιστά τή θεμελιώδη «δομή-μή δομή» του νοήματος και τής συνείδησης και έγκατοικεί στον πυρήνα του όποιουδήποτε «πράγματος» παρουσιάζεται ως άμεσο, άδιαμεσολάβητο, συν-παρόν μέ τόν έαυτό του, άκόμη και αν αυτό άφορά τις φαινομενικά έξωγλωσσικές δομές και περιοχές του συνειδητού και του άσυνειδητού. Η ύπαρξη τής «*differance*» άποκαλύπτει ως ψευδαίσθηση τήν αυτο-παρουσία του νοήματος και τής συνείδησης ενώ ταυτόχρονα δείχνει ότι ή ψευδαίσθηση αυτή είναι άποτελεσμα τής άπώθησης —μέσα στό πλαίσιο του λογοκεντρισμού— των διαφορικών «δομών» τής συνείδησης και του νοήματος, πού είναι άκριβώς ή «*differance*».

(Κατά τά φαινόμενα, ή άπόδοση του «*differance*» ως «διαφορά» έχει έπι-

κρατήσει. Αδτή είναι και ή άπόδοση του Κωστή Παπαγιώργη. Τό θέμα δέν είναι του παρόντος, άλλα μία διεξοδικότερη συζήτηση γι' αυτή τήν άπόδοση ίσως δέν θά ήταν άσκοπη. Π.χ. θά μπορούσε κανείς νά προτείνει τήν άπόδοση «δια-φορά»).

Μέ βάση τά παραπάνω, τό αντικείμενο του *Περί Γραμματολογίας* μπορεί νά περιγραφεί: Για τόν Ντερριντά, «Γραμματολογία» είναι ή επιστήμη πού μελετά τό γράμμα ή τή γραφή μέ στόχο νά αναδείξει τά άποτελέσματα τής «*differance*» (ός τή λέμε και μεϊς άπό δώ και μπρός διαφορά), τά όποια ή δυτική μεταφυσική άπώθησε συστηματικά κατά τήν άναζήτηση μιας Άληθειας συν-παρούσας μέ τόν έαυτό τής.

Ο Ντερριντά παραδέχεται ότι ή έννοια μιας «τέλειας», δηλαδή άπολύτως άληθούς, επιστήμης (ή -λογίας) ύπόκειται άναγκαστικά στον λογοκεντρισμό, δηλαδή σε αυτό άκριβώς πού ή επιστήμη τής γραμματολογίας καλείται νά έπερωτήσει. Μέ άλλα λόγια, τό έγχείρημα του Ντερριντά φαίνεται άπολύτως άδιέξοδο: Αυτό άποπειράται νά λογοδοτήσει για ένα λάθος (τή λογοκεντρική πίστη στην Άλήθεια) μέ τά μέσα πού παρέχει τό ίδιο τό λάθος αυτό. Γιατί, βέβαια, είναι άδύνατο νά δείξει κανείς ότι ή πίστη στην Άλήθεια είναι λάθος χωρίς νά ύπολανθάνει αυτό πού «μετρά» αυτό τό λάθος ως λάθος, δηλαδή, άκριβώς, ή ίδια ή έννοια τής Άλήθειας. Τό άδιέξοδο αυτό δέν άφορά μόνον τό ζεύγος άλήθεια/λάθος άλλα όλα τά ζεύγη πού αναφέραμε πίο πάνω τά όποια, όπως είπαμε, συγκροτούν κατά τόν Ντερριντά τή δυτική μεταφυσική: Τό νά δειχθεί ότι οι δυαδικές αυτές αντιθέσεις άποτελούν, ως τέτοιες, ψευδαισθήσεις, σημαίνει επίσης —και ίσως αυτό είναι τό πίο σημαντικό— τό νά δειχθεί έπιπλέον ότι δέν είναι δυνατό νά αντιπαρατεθεί κανείς σε αυτές τις ψευδαισθήσεις ως ψευδαισθήσεις χωρίς νά αναπαράγει μέ αυτήν του τήν κίνηση τή συστατική ψευδαίσθηση του λογοκεντρισμού. Μέ βάση αυτές τις παρατηρήσεις, τό ζήλωμα τής ιστορίας του λογοκεντρισμού πού θά αναδείξει τή διαφορά, δηλαδή τό καθήκον πού θέτει στον έαυτό της ή γραμματολογία, παρουσιάζεται ως έγχείρημα διπλά άδύνατο: Άπό τή μία μεριά, τό έγχείρημα δέν μπορεί νά έπιτελεσθεί παρά στη βάση έννοιών όπως άποκάλυψη, αναπαράσταση, διόρθωση κ.λπ., δηλαδή τις έννοιες πού είναι οι κατέξοχην λογοκεντρικές. Άπό τήν άλλη μεριά, ό στόχος του έγχειρήματος είναι άνύπαρκτος μέ τήν έννοια ότι τό μόνο «πράγμα», τό όποιο τό ζήλωμα του λογοκεντρισμού είναι σε θέση νά άνασύρει —ή διαφορά—, δέν μπορεί νά συνιστά πα-

ρά ένα κυριολεκτικό τίποτε: μία μετέωρη διαφορά, ένα άδειο διάστημα, ένα κενό, ένα ίχνος.

Τό *Περί Γραμματολογίας* συγκροτείται ως αντιμετώπιση αυτού του άδύνατου.

Ο Ντερριντά ως άναγνώστης

Τό έν λόγω άδύνατο είναι, άκριβώς, άδύνατο έν λόγω —για νά άποπειραθώ κι έγώ στη δική μας γλώσσα ένα άπό εκείνου του είδους τά λογοπαίγνια (μέ όλες τις σημασίες), άπό τά όποια βριθεί κάθε κείμενο του Ντερριντά. Μέ άλλα λόγια, τό ζήλωμα του λογοκεντρισμού και ή ανάδειξη τής διαφοράς δέν μπορεί νά έπιτευχθεί στό επίπεδο ενός άφηρημένου θεωρητικού λόγου. Ο θεωρητικός λόγος, ως λόγος, είναι άναγκαστικά λογοκεντρικός και τό «έξω» του λογοκεντρισμού δέν ύπάρχει. Μέ άλλα λόγια, ό Ντερριντά γνωρίζει ότι κινείται ύποχρεωτικά στό έξωτερικό του λογοκεντρισμού και δέν διαθέτει κανέναν όσο στό μανίκι πού θά του έπιτρέψει νά «έξέλθει». Η στρατηγική του συνίσταται στην προσπάθεια νά προσεγγίσει άπό τά «μέσα» τά «όρια» του λογοκεντρισμού (τά «περιθώρια» τής φιλοσοφίας) για νά δείξει ή νά επιδείξει —δηλαδή νά αναδείξει και όχι νά άποδείξει— τή διαφορά πού έγκατοικεί στό συγκεκριμένο λόγο πού έξετάζει κάθε φορά. Η στρατηγική αυτή είναι μία στρατηγική άνάγνωσης.

Τό Κεφάλαιο του *Περί Γραμματολογίας* μέ τίτλο «Αυτό τό επικίνδυνο συμπλήρωμα...», όπου ό Ντερριντά διαβάσει, μέ τό δικό του τρόπο, τις *Έξομολογήσεις* του Ρουσσώ, παρουσιάζει άνάγλυφα και συμπυκνωμένα τόν τρόπο δράσης αυτής τής στρατηγικής. (Τό ρήμα «παρουσιάζω», ως —σύμφωνα μέ αυτά πού είπαμε— κατέξοχην λογοκεντρικό, ίσως δέν είναι έδω τό καταλληλότερο. Μία παρουσίαση —τό ίδιο πρόβλημα— του έργου του Ντερριντά, ή όποια θέλει νά είναι πιστή στό πνεύμα του έργου αυτού, σίγουρα δέν είναι τό εύκολότερο των πραγμάτων...).

Άφετηρία τής άνάγνωσης του Ντερριντά είναι ό τρόπος μέ τόν όποιο ό Ρουσσώ διαπραγματεύεται ρητορικά τή γραφή, άπό τή μία μεριά, και τόν άντανισμό άπό τήν άλλη. Ο Ρουσσώ χρησιμοποιεί και για τις δύο δραστηριότητες τόν όρο *supplement* (όρος πού μπορεί νά άποδοθεί ελληνικά ως *συμπλήρωμα* ή/και ως *αναπλήρωμα*, όπως θά αναπτύξουμε παρακάτω): Τόσο ή γραφή όσο και ό άντανισμός άποτελούν συμπλήρωμα ή/και αναπλήρωμα τής φυσικής (ή φυσιολογικής) συνύφευξης, μέ τήν έννοια τής συνομιλίας στην πρώτη περίπτωσι, μέ

τήν έννοια τής συνουσίας στή δεύτερη. Αυτό δέ πού ή ανάγνωση του Ντερριντά έν προκειμένω βρίσκει και αναδεικνύει είναι ένα παράδοξος διχασμός στό έσωτερικό τών δσων γράφει ο Ρουσσώ και για τή γραφή και για τόν αντανισμό, διχασμός πού έχει να κάνει μέ τήν επιθυμία τής παρουσίας.

“Ας εξετάσουμε πρώτα τή γραφή. Από τή μιά μεριά, ο Ρουσσώ καταδικάζει τή γραφή γιατί αυτή είναι μονομιά αναπαράσταση τής όμιλίας και, κατά συνέπεια, λιγότερο επιθυμητή καθότι λιγότερο άμεση. Έδω δηλαδή ο Ρουσσώ πριμοδοτεί τήν όμιλία ως τήν περισσότερο ευθεία έκφραση του έαυτού. Από τήν άλλη μεριά όμως, σέ δ, τι άφορα τήν καθαυτό έμπειρία του ζωντανού προφορικού λόγου, ο Ρουσσώ βρίσκει πώς ο ίδιος εκφράζεται πολύ πιο επιτυχημένα γράφοντας παρά μιλώντας. Η δειλία του τόν κάνει να ξεφουρνίζει πράγματα πού τόν εμφανίζουν στό μάτια τών συνομιλητών του ως τό αντίθετο από αυτό πού είναι. Έτσι είναι ή άπουσία πού εξασφαλίζει τήν αλήθεια ενώ ή παρουσία συνεπάγεται τή διαστρέβλωσή της. Δηλαδή, ο Ρουσσώ, ενώ από τή μιά μεριά καταδικάζει τή γραφή ως καταστροφή τής παρουσίας και ως άσθένεια τής όμιλίας, από τήν άλλη, τήν άποκαθιστά στό βαθμό πού αυτή του ύπόσχεται τήν επανιδιοποίηση εκείνου πού ή όμιλία είχε επιτρέψει να τής στερήσουν. Αυτό όμως τό εδρωτο τής όμιλίας στή στέρηση δέν μπορεί παρά να σημαίνει ότι ή άπώλεια τής αυτοπαρουσίας της έχει άείποτε ξεκινήσει, δηλαδή ότι ή όμιλία ύπόκειται σέ μιά γραφή — άφου γραφή είναι άκριβώς ή έλλειψη αυτοπαρουσίας τής όμιλίας — ξεπηδά λοιπόν από μιά άποξένωση, από μιά **διαφορά** ή όποια έχει τή δομή τής γραφής.

Θά μπορούσε να αντιτείνει έδω κάποιος ότι ο Ρουσσώ τελικά επιτυγχάνει να επανιδιοποιηθεί τήν χαμένη παρουσία μέσω τής παραδοχής του για τήν αναγκαιότητα τής άπουσίας. Ουσιάζοντας δηλαδή τό έαυτό του μέ τήν έννοια του «έγώ είμαι παρών», αυτός σώζει ή επανιδιοποιείται τόν έαυτό του μέσω τής γραφής μέ τήν έννοια του «αυτό πού είμαι» ή «αυτό πού αξίζω». Όμως ή ιδέα ότι ή αυτοθυσία άποτελεί δδό προς τήν σωτηρία συνιστά έναν από τούς κλασικούς τόπους τής δυτικής μεταφυσικής. Και ο Ντερριντά δείχνει ότι αυτό τό πρόγραμμα επανιδιοποίησης επιθυμεί κανείς αυτό μέ τό όποιο ταυτίζεται, τό ίδιο τό σημείο εκκίνησης του προγράμματος δέν άποτελείται από τήν παρουσία πού θυσιάζεται αλλά από τήν **επιθυμία** μιάς άείποτε χαμένης παρουσίας, άρα από τήν **έλλειψη** παρουσίας. Τό σημείο εκκίνησης, δηλαδή, δέν άποτελεί ση-

μείο αλλά είναι ήδη διαφορά.

Κατά τήν ανάγνωση του Ντερριντά, τά δσα γράφει ο Ρουσσώ για τή σεξουαλικότητα παρουσιάζουν τήν επιθυμία τής παρουσίας μέ τόν ίδιο παράδοξο τρόπο. Από τή μιά μεριά, ο Ρουσσώ καταδικάζει τόν αντανισμό ως τρόπο πού έξαπατά τή Φύση και ύποκαθιστά τήν παρουσία του σεξουαλικού συντρόφου μέ μιά άπλή εικόνα (μέ μιά άπουσία). Από τήν άλλη μεριά, ο ίδιος παραδέχεται ρητά πώς αυτή ή «διαστροφή» παρουσιάζει ένα ιδιαίτερο θέλητρο για μιά ζωρή φαντασία, άφου ο αντανιζόμενος έχει στή διάθεσή του όλόκληρο τό γυναικείο φύλο και μπορεί να ύποχρεώσει κάθε γυναίκα πού θεωρεί ώραία να του ίκανοποιήσει κάθε του επιθυμία χωρίς τή συγκατάθεσή της. Ο αντανισμός είναι έτσι ταυτόχρονα και ή συμβολική μορφή τής ιδανικής ένωσης, άφου εκεί τό ύποκείμενο και τό αντικείμενο τής επιθυμίας είναι κυριολεκτικά ένα, αλλά ή ριζική άποξένωση του έαυτού από κάθε έπαφή μέ έναν άλλο. Η ένωση πού θά ίκανοποιούσε άπόλυτα τήν επιθυμία έξαφανίζει εξίσου άπόλυτα τό πεδίο τής ίδιας της τής δυνατότητας.

Η ίδια ή «λογική» παρουσίας/άπουσίας διέπει αυτά πού γράφει ο Ρουσσώ σχετικά μέ τήν προοπτική τής σχεδόν αιμομικτικής σχέσης του μέ μιά γυναίκα πού άποκαλεί «μαμά». Συγκεκριμένα, έξομολογείται ότι έννοιθε να τόν κυριεύει ο πόθος μόνον όσο δέν τήν έβλεπε (όταν ήταν άπουσα) ενώ συγχρόνως δέν μπορούσε να φανταστεί πώς ή άσθενική του φύση θά μπορούσε να άντέξει, έστω και για μιά φορά, τίς χαρές τής έρωτικής πράξης μαζί της (μέ τήν παρουσία της). Η έρωτική πράξη θά μπορούσε να άποβεί γι' αυτόν θανατηφόρα.

Η παρουσία είναι λοιπόν για τόν Ρουσσώ ένα διφορούμενο, άκόμη και επικίνδυνο, ιδεώδες. Όπως ή όμιλία ήταν, κατά τά προηγούμενα, αυτοβιασμός έτσι κι ο τέλειος έτεροερωτισμός είναι θάνατος. Η προσφυγή τόσο στή γραφή όσο και στον αυτοερωτισμό είναι αναγκαία για να επανασυλληφθεί μιά παρουσία από τής όποιας τήν έλλειψη δέν προηγήθηκε καμιά πληρότητα. Όστόσο, και οι δύο αυτές δραστηριότητες αναπλήρωσης καταδικάζονται ως περιττές. Τό ζεύγος όμιλία/γραφή και τό ζεύγος έτεροερωτισμός/αυτοερωτισμός έχουν άρα τήν ίδια άκριβώς σχέση μέ τό ζεύγος παρουσία/άπουσία, μέ άλλα λόγια, μέσα στό κείμενο του Ρουσσώ, ή διαφορά έγκατοικεί και στή έρωτική επιθυμία μέ τόν ίδιο τρόπο πού έγκατοικεί στό λόγο.

Ο Ντερριντά άποδίδει ιδιαίτερη σημασία στό γεγονός ότι ο Ρουσσώ άπο-

καλεί τόσο τή γραφή όσο και τόν αυτοερωτισμό «supplements». Και αυτό για τούς εξής λόγους.

Όπως ήδη αναφέραμε ο όρος «supplement» έχει στά γαλλικά δύο σημασίες, αυτήν του συμπληρώματος και αυτήν του πράγματος πού αναπληρώνει, δηλαδή, βιάζοντας ως ένα βαθμό τά έλληνικά, του αναπληρώματος. Έτσι, ή γραφή και ο αντανισμός ως «supplement», μπορεί να συμπληρώνουν κάτι πού είναι ήδη παρόν — όποτε είναι περιττά — ή/και να αναπληρώνουν κάτι πού δέν είναι παρόν — όποτε είναι αναγκαία. Κατά τήν ανάγνωση του Ντερριντά, αναγκαίο και ταυτόχρονα περιττό, επικίνδυνο και ταυτόχρονα σωτήριο, τό «supplement» ή (δικινδυνεύω τήν άπόδοση) τό συναναπλήρωμα κινείται μέσα στό κείμενο του Ρουσσώ σύμφωνα μέ τούς «νόμους» μιάς έντελώς ιδιότυπης λογικής γραμματικής. Η έκθεση αυτής τής λογικής γραμματικής από τόν Ντερριντά δέν συνιστά τίποτε λιγότερο από επανάσταση στον τρόπο μέ τόν όποιο άντλαμβανόμαστε μέχρι τώρα τό νόημα.

Συγκεκριμένα, ή λογική γραμματική πού διέπει τό συναναπλήρωμα τινάζει στον άέρα τήν καθαριότητα τών μεταφυσικών δυαδικών αντιθέσεων: Αντί «τό Α άντιτίθεται στό Β» έχουμε τώρα πώς «τό Β και συμπληρώνει και αναπληρώνει τό Α». Δηλαδή τό Α και τό Β οπτε άντιτίθενται πλέον οπτε ίσοδυναμούν. Μάλιστα δέν είναι καν ίσοδύναμα μέ τόν έαυτό τους. Αυτά δέν «είναι» παρά ή δική τους διαφορά σέ σχέση μέ τόν έαυτό τους. Για παράδειγμα, ή γραφή δέν σημαίνει πιά άπλώς «λέξεις στό χαρτί», αλλά μιά διαφορετική δομή ίχνους, μιά δομή ή όποια έγκατοικεί άκόμη και στην όμιλία. Κατά συνέπεια, ή γραφή και ή όμιλία δέν μπορούν πιά να αντιπαρατεθούν μεταξύ τους. Αυτό όμως δέν σημαίνει κατά κανένα τρόπο ότι γραφή και όμιλία ταυτίζονται. Αντίθετα, έπερωτάται ή ίδια ή έννοια τής ταυτότητάς τους.

Σάν να μόν έφταναν τά παραπάνω πού άφορούν τά σημαινόμενα του κειμένου, τό άδιάκριτο τών δύο έννοιών τής λέξης (του σημαίνοντος) «supplement» καθιστά επιπροσθέτως προβληματικό κάθε ίσχυρισμό πού τήν περιέχει. Όσο κι άν ή έκφρασμένη πρόθεση του Ρουσσώ είναι να κρατήσει αυστηρά διακριτές τίς δύο χρήσεις — δηλαδή να γνωρίζει πότε ο ίδιος έννοει συμπλήρωμα και πότε αναπλήρωμα — ή σκιάδης παρουσία του νοήματος, τό όποιο ή κάθε συγκεκριμένη χρήση επιδιώκει να έξοβελίσει, κατορθώνει πάντα να ύπονομεί τή διάκριση. Κατά συνέπεια, δέν είναι δυνατό να άκίνητοποιηθούν ή καθηλωθούν οι διαχωριστικές γραμμές άνάμεσα σέ

πλεόνασμα και έλλειψη, αναπλήρωση και νόθευση, ούτε στο επίπεδο του σημειωμένου ούτε στο επίπεδο του σημαίνοντος. Η άμφισημία της λέξης «supplement» φέρει τις σημαίνουσες δυνατότητες του κειμένου του Ρουσσώ πέραν των όσων θά μπορούσαν να αποδοθούν στις συνειδητές προθέσεις του συγγραφέα. Συνοψίζοντας, η ανάγνωση του Ντερριντά δείχνει ότι το κείμενο του Ρουσσώ λειτουργεί ενάντια στους ίδιους τους δικούς του μεταφυσικούς ισχυρισμούς όχι απλώς με το δημιουργεί άμφισημίες αλλά με το έγγραφει *συστηματικά* ένα διαφορετικό «μήνυμα» πίσω ή μέσα από όσα γράφει.

Και λίγα για την αποδόμηση

Από τα παραπάνω φαίνεται καθαρά ότι ο Ντερριντά δεν ψάχνει κατά κανέναν τρόπο να βρει το «πραγματικό νόημα» του κειμένου του Ρουσσώ, ό,τι κι αν θά μπορούσε να σημαίνει κάτι τέτοιο. Ούτε προσπαθεί να αποδελτιώσει τις θεματικές ενότητες ή τους ισχυρισμούς του κειμένου ούτε αναζητά τη σχέση του κειμένου με την πραγματική ζωή του συγγραφέα του. Ο Ντερριντά μάλιστα ισχυρίζεται (*Περί Γραμματολογίας*, σ. 274) ότι «δέν υπάρχει τίποτα εκτός κειμένου» (γαλλικά: Il n'y a pas de hors-texte). Και αυτός ο ισχυρισμός περί ανυπαρξίας μιας έξωκειμενικής αναφοράς δεν επιδιώκει απλώς να μάς προφυλάξει από τον άφελή όλισμό μιας αναγωγής του κειμένου στην έξωκειμενική «πραγματικότητα». Ο ισχυρισμός διατείνεται κάτι πολύ ισχυρότερο, ότι δηλαδή η σχέση μας με την πραγματικότητα ήδη λειτουργεί ως κείμενο. Και αυτός ο ισχυρισμός δεν είναι αυθαίρετος (ούτε «ιδεαλιστικός») αλλά συνάγεται αυστηρά από το κείμενο της αυτοβιογραφίας του Ρουσσώ: όχι μόνο γιατί η αυτοβιογραφία αυτή είναι ή ίδια κείμενο, αλλά κυρίως γιατί το κείμενο αυτό δεν κάνει τίποτε άλλο από το να μιλά για την «κειμενικότητα» της ζωής. Με άλλα λόγια, η ζωή του Ρουσσώ δεν γίνεται κείμενο μέσω της γραφής. Τό ίδιο το κείμενο αυτής της αυτοβιογραφίας αποδεικνύει ότι η ζωή ήταν ή ίδια αείποτε κείμενο.

Αυτή η έννοια της «κειμενικότητας» —ή όποια, ειρήσθω εν παρόδω, θέτει υπό διαδικασία επερώτησης το μεταφυσικό ζεύγος πραγματική ζωή/ κείμενο δηλαδή, σε τελευταία ανάλυση, το ζεύγος ύλη/νοῦς— βρίσκεται στη βάση της στρατηγικής —ή της μεθόδου— με την όποια ο Ντερριντά επιδιώκει να διαβάσει κάθε κείμενο. Την στρατηγική ή μέθοδο αυτή ο ίδιος ονομάζει «αποδόμηση».

«Όπως τήν είδαμε νά λειτουργεί στά προηγούμενα, ή αποδόμηση πραγματοποιεί μέν τή ριζική ύπονόμευση τών λογοκεντρικῶν ισχυρισμῶν καί μεταφυσικῶν παραδοχῶν τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ Ρουσσώ, ἀλλά δέν συνιστᾶ κατά κανέναν τρόπο καταστροφή τοῦ νοήματος ἢ μιᾶ γενικοῦ χαρακτήρα ἀνεξέλεγκτη ἀμφισβήτησή του. Ὡς μέθοδος ἀνάγνωσης, αὐτή ἀναζητᾶ μέσα στό κείμενο πού διαβάζει τίς ἀντιμαχόμενες σημασιοδοτήσεις, οἱ ὁποῖες, κατά τήν ἀντίληψη τοῦ Ντερριντά, ἐνυπάρχουν ἔτσι κι ἄλλιῶς σ' αὐτό, ἐπιδιώκοντας νά δείξει ἐμπρακτα τή φενάκη τοῦ ισχυρισμοῦ ὅτι εἶναι δυνατόν νά υπάρξει κείμενο νοηματικά μονοσήμαντο ἢ ἔστω ὑπό τήν κυριαρχία ἐνός συγκεκριμένου τρόπου σημασιοδότησης ἐπί τών ἀφηρημένα δυνατῶν ἄλλων.

Μέ τά λόγια τοῦ Ντερριντά:

«*Ἡ ἀνάγνωση πρέπει πάντα νά ἀποβλέπει σέ μιᾶ ὀρισμένη, ἀθέατη γιά τόν συγγραφέα, σχέση ἀνάμεσα σέ ὁ,τι αὐτός ἐλέγχει καί σέ ὁ,τι δέν ἐλέγχει ἀπό τά σχήματα τῆς γλώσσας πού ὁ ἴδιος χρησιμοποιεῖ. Αὐτή ἡ σχέση δέν εἶναι μιᾶ κάποια ποσοτική κατανομή σκιᾶς καί φωτός, ἀδυναμίας καί δύναμης, ἀλλά μιᾶ σημαίνουσα δομή, τήν ὁποία ἡ κριτική ἀνάγνωση πρέπει νά παραγάγει.* (Περί Γραμματολογίας, σ. 273. *Τροποποίηση ἐλαφρά τῆς μετάφρασης τοῦ Κ. Παπαγιώργη*).

Ἡ αποδόμηση, δηλαδή, δέν προσπαθεῖ νά ἐντοπίσει τά κενά, τά ἀδύνατα σημεῖα ἢ τίς παραδρομές ἐνός συγγραφέα ἀλλά τήν ἀναγκαιότητα μέ τήν ὁποία αὐτά πού αὐτός βλέπει συνδέονται μέ αὐτά πού ὁ ἴδιος δέν βλέπει.

Στόχος τῆς αποδόμησης ὡς στρατηγικῆς ἀνάγνωσης εἶναι, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, ἡ ὑπονόμευση τοῦ λογοκεντρισμοῦ μέσω τῆς ἀνάδειξης τῆς διαφορᾶς. Συστατική παραδοχή δέ αὐτῆς τῆς στρατηγικῆς εἶναι τό ὅτι ἡ διαφορά ἐγκατοικεῖ σέ κάθε συστηματικά ἐπεξεργασμένο κείμενο, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ ἴδια ἡ συστηματικότητα αὐτή δέν συγκροτεῖται παρά ὡς ἀπόθεση ἀλλά ταυτόχρονα καί ὡς ἔκφραση τῆς διαφορᾶς. Ἡ παραδοχή ὁμοῦ αὐτή δέν μπορεί παρά νά συνεπάγεται τό ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά συγκροτηθεῖ ἡ αποδόμηση ὡς στρατηγική ἀνάγνωσης μέ τό νά ἀντιπαραθέσει στό λογοκεντρικό νόημα ἀπλῶς ἓνα ἄλλο «ὀρθόθερο» νόημα καί τή ἔννοια τῆς διαφορᾶς στήν ἔννοια τῆς παρουσίας. Ἡ διαφορά δέν μπορεί νά εἶναι μιᾶ «ἔννοια» περισσότερο «ἀληθινή» ἀπό τήν παρουσία. Ἡ διαφορά δέν μπορεί νά προκύπτει, δέν μπορεί νά εἶναι παρά μιᾶ διαδικασία *ἐργασίας*, μιᾶ διαδικα-

σία *παραγωγῆς* μέ ἀντικείμενο κείμενα, δηλαδή, μέ ἄλλα λόγια, μιᾶ στρατηγική *γραφῆς*. Αὐτό ὁμοῦ, σέ ὁ,τι ἀφορᾶ τό παρόν κείμενο, εἶναι ἓνα «ἄλλο» θέμα.

Ὡς ἐπιλογος

Ὅφειλω ἐδῶ νά πῶ ὅτι τό κείμενο τοῦ Ντερριντά εἶναι θεματικά πολύ πλουσιότερο καί, ἀπό συστηματική ἀποψη, πολύ πιά ἐπιχειρηματολογημένο —καί ἄρα πιά πειστικό— ἀπ' ὁ,τι τά παραπάνω ἀφῆσαν νά διαφανεῖ. Αἰσθάνομαι λοιπόν τήν ἀνάγκη νά ἐπιναλάβω ἐδῶ ὅτι τό παρόν κείμενο κατά τό μεγαλύτερο καί οὐσιαστικότερο μέρος του ἀποτελεῖ παράφραση, καί σέ πολλά σημεῖα του κατά λέξη μετάφραση, τοῦ κειμένου τῆς Μπάρμπαρα Τζόνσον πού ἀνέφερα παραπάνω. Ἡ δικαιολογία μου γιά μιᾶ τέτοια χρησιμοποίηση ἐνός «ξένου» κειμένου εἶναι —ἐκτός ἀπό τήν εὐκολία μου πού δέν μπορεί, βέβαια, νά συνιστᾶ ποτέ ἀπό μόνη τῆς ἐπαρκῆ δικαιολογία— ὅτι ἡ στρατηγική γραφῆς τοῦ Ντερριντά ἐπιτρέπει —ὑπό ὀρισμένους ὄρους— τέτοιες «οἰκειοποιήσεις». Τίς ἀποκαλεῖ δέ *greffages* (ἐλληνικά: ἐνοφθαλμισμός, ἐνθεματισμός, μπόλιασμα) ἐκμεταλλεῖται ὁμοῦ, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, καί τήν ἐτυμολογική συγγένεια τοῦ *greffage* καί τῆς *greffe* μέ τή «γραφή». Μέ αὐτήν τήν ἔννοια, ἄς θεωρηθεῖ ἡ παρούσα γραφή ὡς μιᾶ ἀδέξια *greffe*, δηλαδή ὡς μιᾶ ἀπλοϊκή (καί δέν χρησιμοποιῶ τούς προσδιορισμούς αὐτούς γιά λόγους σεμνότητος) «ἐφαρμογή» αὐτῆς τῆς ὄψης τῆς ντερριντιανῆς στρατηγικῆς.

Καί ἓνα σχόλιο γιά τή μετάφραση. Ὅπως δήλωσα ἀπό τήν ἀρχή, θεωρῶ τή μετάφραση τοῦ Κωστή Παπαγιώργη καλή. Ὅμως αὐτό, γιά ἓνα βιβλίο σάν τό προκείμενο τοῦ Ντερριντά, δέν φτάνει. Μέ δεδομένα τά ζητήματα πού θέτει καί τά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει τό ντερριντινῶ ἐγχείρημα σέ ὅλα ὁσα ἀφοροῦν τή γλώσσα, ἦταν, νομίζω, ἀπαραίτητος ἓνας πρόλογος τοῦ μεταφραστῆ πού θά ἐξέθετε ἀναλυτικά καί θά αἰτιολογοῦσε ὅλες τίς σημαντικές μεταφραστικές ἐπιλογές του θέτοντάς τις ἔτσι ρητά ὑπό συζήτηση καί κριτικό ἔλεγχο. Μέ δεδομένα τά ἐπικρατοῦντα μεταφραστικά ἦθη, ὁμοῦ καί ὅλα τά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει σήμερα ἡ γλώσσα μας, ὁμοῦ —καί όχι μόνον ἡ φήμη τοῦ Ντερριντά— θά εἶχαμε κάτι σημαντικό νά κερδίσουμε ἀπό μιᾶ τέτοια πρωτοβουλία, ἀνεξάρτητα ἀπό τό πόσοι καί ποιοί θά συμφωνοῦσαν ἢ θά διαφωνοῦσαν μέ τίς ἐπιλογές ἢ καί τίς αἰτιολογήσεις τοῦ μεταφραστῆ.

Ἄριστειδης Μπαλτάς

"ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΕΝΟΣ Α. "

ΗΡΘΕ Η ΟΡΑ ΝΑ ΦΥΓΗ...

ΑΠΟ ΤΟ ΑΜΟΡΡΟ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ

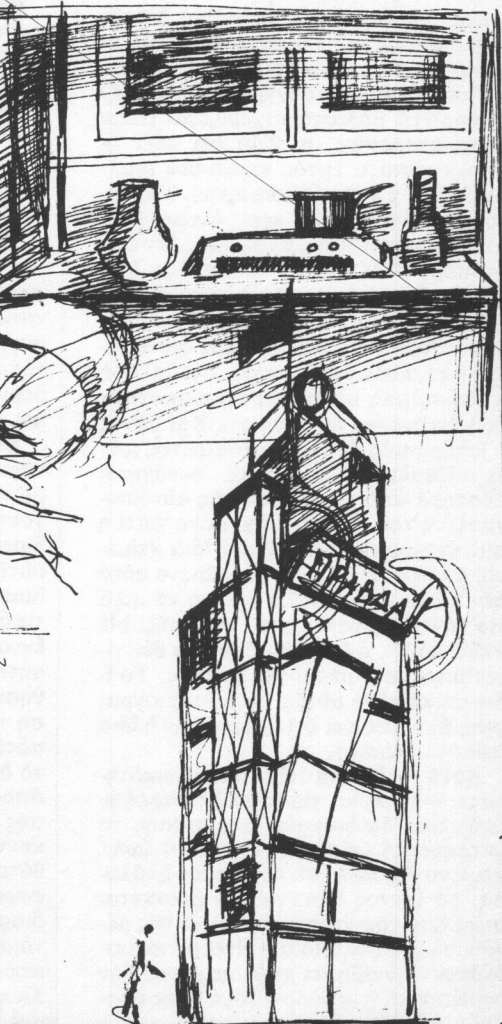
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΒΟΥΛΑ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ

ΝΑ ΞΕΧΑΣΕ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΤΟΥ ΒΑΣΑΝΙΖΑΝ ΤΟ ΜΥΑΛΟ ΚΑΙ ΤΑ ΜΑΤΙΑ ΤΟΥ

ΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΤΟΥ ΟΔΗΓΗΣΑΝ

(ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ)

και γράμματα γνωρίζω • και γράμματα γ ΒΙΒΛΙΟ

Οι αρχαίοι Έλληνες, μέσα από τους αιώνες, δέν έπαψαν νά μās έκπλήσσουν. Σέ κάθε καμπή τής πνευματικής ιστορίας τής Εύρώπης ή κληρονομιά τους δέν έπαψε νά ξαναπλάθεται και νά ξαναδουλεύεται σύμφωνα μέ τό πνεύμα τής κάθε έποχής. Τή στιγμή πού τέτοιες άνατροπές συνταράζουν, σέ Άνατολή και Δύση, τή γηραιά ήπειρο, ή δημοσίευση πολυάριθμων έργασιών για τήν αρχαία Έλλάδα — πού συνεχίζουν νά ανανεώνουν τά θέματα, τīs μεθόδους, άκόμη και τά ζητήματα τών έλληνικών σπουδών— δέν είναι μιά σύμπτωση χωρίς σημασία.

Άς συνεννοηθούμε: οί μεγάλοι σύγχρονοι Γάλλοι ιστορικοί και φιλόσοφοι, πού μόχθησαν σκληρά στόν τόμο αυτό, όπως ο Ζάν Πιέρ Βερνάν, ο Μαρσέλ Ντετιέν, ο Πιέρ Βιντάλ-Νακέ ή ή Νικόλ Λορώ, καταλιάστηκαν στίς έρευνές τους μέ τά θέματα αυτά πολύ πριν από τή σημερινή πολιτική κατάσταση και μέσα σέ ένα διαφορετικό πλαίσιο. Αυτό δέν έμπόδισε μερικές από τīs άναζητήσεις τους, πού άφορούσαν τīs άλλες στήν αρχαία ελληνική κοινωνία, τή γένεση και τήν όργάνωση τής δημοκρατίας, ή τήν άνάδυση τής ύποκειμενικότητας, νά παίρνουν ένα διαφορετικό φωτισμό μέσα στή σημερινή επικαιρότητα και νά συμβάλουν στό νά τή δούμε μέ μιά νέα όπτική. Και τά τρία πρόσφατα βιβλία άποτελούν τρεις επιστροφές στίς πηγές τής ελληνικής αρχαιότητας.

Όυτε κληρος ουτε δόγμα

Μικρό αλλά άνεξάρτητο τό μέγεθος του από τή μεγάλη σπουδαιότητά του, τό τελευταίο βιβλίο του Ζάν-Πιέρ Βερνάν¹ είναι πραγματικά μαγευτικό. Άλλά τά γεγονότα δέν είναι μόνο ξεροκέφαλα είναι επίσης και άπατηλά. Τό κείμενο αυτό άνήκει στήν κατηγορία, σπάνια και πολύτιμη άλλωστε, εκείνων τών

1 'Η κληρονομιά τών αρχαίων Έλλήνων Βερνάν, Βιντάλ-Νακέ, Τερραί

Τρεις θεωρήσεις για τή θρησκεία και τήν πολιτική, τρεις επιστροφές στίς πηγές τής ελληνικής αρχαιότητας

• **Jean-Pierre Vernant, *Mythe et religion en Grèce ancienne*, Seuil, σελ. 69.**

• **Pierre Vidal-Naquet, *La Democratie Grecque vue d'ailleurs*, Flammarion, 432 σελ.**

• **Emmanuel Terray, *La politique dans la Caverne*, Seuil, 438 σελ.**

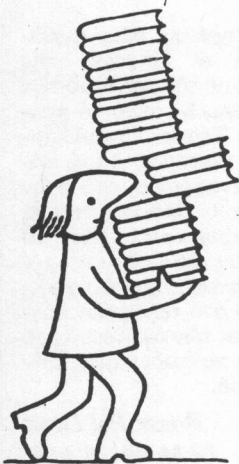
έργων πού μέσα σέ λίγες έκτυπωτικές στή σαφήνεία τους σελίδες συμπυκνώνεται μιά όλόκληρη ζωή έρευνας και άναζητήσεων. Πίσω από κάθε παράγραφο ύπάρχουν όλόκληρες βιβλιοθήκες και χρόνια μόχθου.

Πόσο παράδοξη για μās αυτή ή θρησκεία τών αρχαίων. Όυτε Άποκάλυψη ουτε Ίερά Βιβλία, ουτε δόγματα πού θά εξανάγκαζαν σέ μιά όμολογία πίστωσης. Μήτε, άκόμη, ύπάρχει ή έγνοια για τήν άθανασία και τή σωτηρία τής άτομικής ψυχής σ' αυτήν τήν «κοσμική θρησκεία» όπου δέν ύπάρχει κληρος κι όπου ο κάθε πολίτης είναι ταυτόχρονα ιερούργος. Οί πολυάριθμοι θεοί, πού ή σύνθετη ιεραρχία τους όργανώνεται σέ ένα συνεκτικό σύνολο, δέν είναι πρόσωπα: συμβολίζουν δυνάμεις. "Ό,τι γνωρίζει ο καθένας γι' αυτούς τό έμαθε από μύθους πού έθρεψαν τά παιδικά του χρόνια, και τό βλέπει νά επιβεβαιώνεται από τήν ποίηση μέσα στήν όποία σφυρηλατείται ή συλλογική μνήμη.

Ύπάρχουν δύο τρόποι ν' άστοχήσει κανείς στήν προσέγγιση ενός τέτοιου κόσμου: είτε άποδιδοντάς του, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, τά πνευματικά μας πλαίσια πού διαμορφώθηκαν από τόν μοθεισμό και τīs θρησκείες

των Ίερών Βιβλίων είτε περιστελλοντάς τον μόνο στή μυθολογία, χωρίς νά παίρνει κανείς ύπόψη του ότι οι αναπαραστάσεις, οι τελετουργίες και ή κοινωνική όργάνωση τής ελληνικής αρχαιότητας είναι στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους. Ό Βερνάν δείχνει μέ ποιό τρόπο ή εμφάνιση τών πόλεων στήν Έλλάδα συνεπάγεται μιά ριζική μετάπλαση του θρησκευτικού έξοπλισμού πού είχε κληρονομηθεί από τό Ινδοευρωπαϊκό ιστορικό υπόβαθρο. Η θυσία, υπό μιά έννοια, θολώνει τά συνήθη όρια του ιερού και του βέβηλου, του θρησκευτικού και του κοινωνικού. Άλλά τά έορταστικά γεύματα, όπου ο καπνός άπ' τά καιγόμενα όστά προσφέρεται στους θεούς και ή ψιμένη σάρκα μοιράζεται στους άνθρώπους, άποδίδει επίσης στήν ανθρώπινη τάξη τήν καθορισμένη θέση της: σέ ίση άπόσταση από τά ζώα πού άλληλοκατασπαράσσονται ώμά, και τούς άθάνατους θεούς στους όποιους άρκει ή κνίσια.

Άπομένουν τά περιθώρια. Πράγματι, μέ διάφορους τρόπους, στόν περίγυρο τής κοσμικής λατρείας άναπτύσσεται ένας όρισμένος μυστικισμός, παράγοντας άταξία, λιγότερο ή περισσότερο έντονης. Τά Έλευσινία Μυστήρια είναι σχεδόν ένσωματωμένα.

Τά Διονύσια της λατρείας του Διόνυσου εισάγουν νέες εντάσεις. Τά Όρφικά, με τις γραπτές κοσμογονίες τους, τό ασκητικό τους ιδεώδες και τις χορτοφαγικές τους πρακτικές αποδεικνύονται ακόμη πιο έξωτερικά. Έδω ώστόσο θά γεννηθούν οι φιλοσοφικές αναζητήσεις, ή μέριμνα του θεού, ή επιθυμία της άθανασίας της άτομικής ψυχής.

Γιά τόν δελφικό χρησμό» συμπεραίνει ο Βερνάν, «*γνώθι σ' αυτόν σήμαινε: γνώριζε ότι δέν είσαι Θεός, και μή διαπράττεις τό σφάλμα νά νομίζεις ότι μπορεί νά γίνεις. Γιά τόν Σωκράτη του Πλάτωνα πού ξαναπαίρνει γιά λογαριασμό του τή δελφική ρήση σημαίνει: γνώριζε τόν Θεό πού, μέσα σου, είναι ό έαυτός σου. Πάσχιζε νά γίνεις, όσο είναι δυνατόν, όμοιος μέ τόν Θεό».*

Αυτό τό μικρό βιβλίο, πολύ πιο δύσκολο νά του γίνει μιά περίληψη από ένα όγκώδες σύγγραμμα, είναι συνάμα μιά συνταρακτική συμβολή στή γένεση της φιλοσοφίας.²

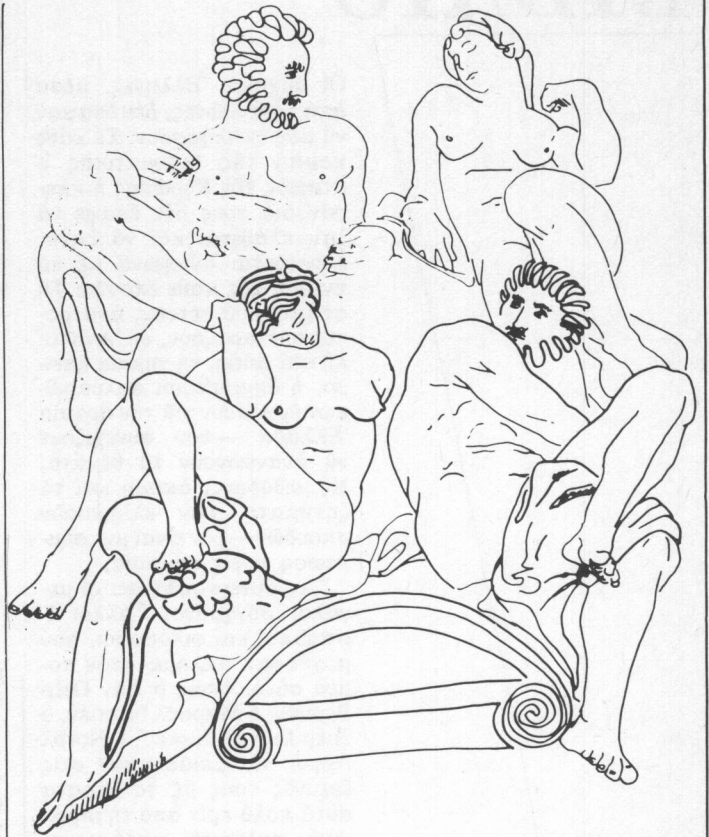
Ήρόδοτος και Μάρξ

«*Τά γεγονότα της εποχής μας άπλωσαν πάνω στην άρχαία ιστορία ένα φωτισμό πού ούτε είχε ούτε μπορούσε νά έχει πρωτύτερα».* Αυτή ή φράση, γραμμένη από τόν Heeren τό 1799 και πού παραθέτει ο Π. Βιντάλ-Νακέ, θά μπορούσε έπίσης νά ταιριάξει στό σύνολο του έργου του αλλά και μέ τρόπο μοναδικό στό τελευταίο του βιβλίο. Τά άρθρα της συλλογής αυτής, από πρώτη ματιά, θά μπορούσαν νά φανούν έτερόκλητα. Τά κείμενα κλιμακώνονται από τό 1963 ως τό 1989, και άφιερώνονται π.χ. στην άποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Β', αυτής της κρητο-μινωικής γραφής πού άνοιξε μιά διάοδο προς τήν εποχή του όρειχαλκου, ή στην έννοια του «άσιατικού δεσποτισμού» πού γεννήθηκε μέ τόν Ήρόδοτο, τήν έπανέλαβαν ό Ζάν Μποντέν και ό Μοντεσκιέ, τήν ξαναόυλεψε ό Μάρξ γιά νά γίνει στή μαρξιστική παράδοση πηγή διενέξεων, ή αναφέρονται στή σημασία του έργου του Μ.Ι. Φίνλεϋ, κι ακόμη στην Προσευχή πάνω στην Άκρόπολη του Έρνέστ Ρενάν.

Ήκλεκτικισμός; Καθόλου. Άρκει νά διαβάσει κανείς τό βιβλίο γιά νά διακρίνει τήν ένότητα του διαβήματος. Ό Βιντάλ-Νακέ έξερευνά έδω τήν ιστορία των αναπαραστάσεων της άρχαίας Έλλάδας και τά πολιτικά τους σημανόμενα. Μέ μιά ζωντάνια λόγια μέν αλλά και καυστική ακολουθεί τό νήμα πού συνδέει τούς έλλόγιμους φιλόλογους μέ τις ιδεολογίες μιάς όρισμένης εποχής. Παρακολουθώντας τον, μέσα στον καταπληκτικό λαβύρινθο των αναφορών, ανακαλύπτει κανείς πόσο ή Έλλάδα είναι πάντα φαντασίωση ως ένα σημείο, είτε τήν όνειρεύτηκαν οι άνθρωποι της Άναγέννησης είτε της Γαλλικής Έπανάστασης ή της Δεύτερης Αυτοκρατορίας. Διαπιστώνει επίσης κανείς πώς οι ιστορικές πραγματικότητες τροφοδοτούν αυτόν τόν φαντασιακό κόσμο μ' ένα όρισμένο βάρος. Δέν ήταν μόνο οι Άθηναίοι πού έπεξεργάστηκαν τή δημοκρατία, οι μόνοι πού τήν εφήρμοσαν και τήν έκριναν. Μέ ποικίλους τρόπους ήταν πάντα πρόκληση στην εδρωπαϊκή ιστορία, πότε ως άπειλή, άλλοτε σαν Γη της Έπαγγελίας και πότε ως άπολεσθείς παράδεισος. Ό Βιντάλ-Νακέ άνιχνεύει τά κυριότερα σημεία αυτής της άένας επιστροφής.

Δημοκράτες και σοφιστές

Ό ιστορικός του μέλλοντος σίγουρα θά πρέπει νά λογαριαστεί μέ τό βιβλίο του Έμμανουέλ Τερραί. Είναι βέβαια έκπληκτικό ότι, αυτός ό παλιός μαθητής του Λουί Άλτουσέρ, έχοντας γίνει ειδικός στις άφρικανικές σπουδές, άφιερώνει ξαφνικά μιά εργασία στους σοφιστές, στους ίπποκράτειους γιατρούς, τόν Θουκυδίδη και τόν Έδρυπίδη. Ή επιλογή του δέν είναι αυθαίρετη. Αυ-

τό πού ενδιαφέρει και μάλιστα γοητεύει τόν Τερραί είναι εκείνες οι ελληνικές φωνές πού δέν μιλούν όπως ο θεός Πλάτων, είναι οι φωνές των ανθρώπων του Σηλαίου. Γιατί μιλούν από τό χώρο της σκιάς, στό σκοτάδι και στή συνεχή κίνηση, όχι μέσα στό έκτυφλωτικό φως του αιώνιου. Είναι οι στοχαστές της ένυπαρξίας. Στοχαστές του σχετικού, έμπειρικοί θεραπευτές, ιστορικοί χωρίς διδακτισμό, τραγωδοί των έρειπωμένων βεβαιοτήτων. Είναι δημοκρατικοί γιατί ζούν στό σχετικό, στό γκρέμισμα της Άλήθειας, στην ψηλαφητή αναζήτηση του όλιγότερου επώδυνου κόσμου.

La politique dans la Caverne δέν είναι βιβλίο έπαγγελματία κλασικού φιλόλογου αλλά ένα ώραίο έργο έρασιτέχνη μέ τή δυνατή και εϋγενή άποδοχή του όρου. Και βρίσκει κανείς σ' αυτό γιατί οι άρχαϊες φωνές της Άθήνας σε κρίση μās είναι ακόμη κοντινές. Είναι οι φωνές πού αναρωτιούνται ήδη τί γίνεται σε μιά κοινότητα μέ άτομα

χειραφετημένα, πώς συμβιβάζονται οι έπιταγές της έξουσίας μέ τόν σεβασμό των έλευθεριών. Κι αυτό τό πρόβλημα ό Τερραί τό συλλαμβάνει μέ σαφήνεια παρά κάποιους αναχρονισμούς στην έκθεσή του. Μπορεί επίσης νά διαβάσει κανείς αυτό τό βιβλίο σαν μιά μυστική όμολογία πίστewας, πού στοχάζεται πάνω στό τέλος των δογμάτων και των άληθειών πού έμοιαζαν παντοδύναμες πριν λίγο καιρό.

Roger Pol Droit
Le Monde 27.4.90,
μετάφραση Α.Κ.

1. Μέ τόν τίτλο «*Greek Religion*», ή άγγλική έκδοση του έργου αυτού έμπριέχεται στον 6ο τόμο της *Encyclopedia of Religion* (Νέα Υόρκη — Macmillan, 1987) μνημειώδες σύνολο πού έμπνεύστηκε και διηύθυνε ο Μισρέα Έλιάντ.
2. Ή συλλογή «*College de France*» έτοιμάζει ένα άλλο βιβλίο του Βερνάν γιά τόν Ίούνιο μέ τίτλο *Figures, idoles, masques*.

2

ΝΙΚΟΣ ΚΙΤΣΙΚΗΣ

Η φιλοσοφία της νεώτερης Φυσικής

Εισαγωγή και Σχόλια: Ευτύχης Μπιτσάκης
Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1989.

Υπάρχουν ορισμένα κείμενα πολιτικής πολεμικής τάξης όποια άντλούν επιχειρήματα από τή Μαθηματικά, τή Φυσική και τήν Χημεία. Τά πίο γνωστά είναι ή Διαλεκτική τής Φύσης του Ένγκελς και ή Υλισμός και Έμπειριοκριτικισμός του Λένιν. Άνεξάρτητα από τόν σκοπό γιά τόν όποιο γράφτηκαν και τά δύο αυτά βιβλία άποτέλεσαν, στή συνέχεια, τό θεωρητικό άλλοθι γιά τήν έπιβολή μιάς συγκεκριμένης σχέσης ανάμεσα στή φιλοσοφία και στήν έπιστήμη. "Ότι, δηλαδή, οι έπιστημονικές εξελίξεις έπιβεβαιώνουν τήν όρθότητα του διαλεκτικού (και ιστορικού) υλισμού. Τά δύο αυτά βιβλία που γράφτηκαν μέ σκοπό νά στοιχειοθετήσουν έπιχειρήματα γιά τήν καταπολέμηση ενός ιδιότυπου σκοταδισμού τής έποχής τους, έγιναν, τά ίδια, τό στήριγμα μιάς σκοταδιστικής περιόδου που άφοροσε τίς φιλοσοφικές έρευνες πρώτα στήν Σοβιετική Ένωση, μετά στήν Κίνα και στίς άλλες σοσιαλιστικές χώρες.

Η Διαλεκτική τής Φύσης και ή Υλισμός και Έμπειριοκριτικισμός άποτέλεσαν πολιτικές παρεμβάσεις στά προβλήματα που έθεσαν συγκεκριμένα νέα ρεύματα του 19ου αιώνα μέ τά όποια, στήν άρχή τουλάχιστον, φάνηκε νά μήν μπορούν εύκολα νά συμβιβαστούν οι άστικές φιλοσοφίες. Η έννοια τής εξέλιξης εκφράστηκε μέ δραματικό τρόπο στό έργο του Δαρβίνου, αλλά και άποτέλεσε τή βάση τής γεωλογίας. Ο έμπειριοκριτικισμός του Μάχ δέν άφησε άδιάφορους όρισμένους σοσιαλιστές όπως ή Άντλερ, ή Μπάουερ και ή Κάουτσκι. Στό φιλοσοφικό έργο του Όστβολντ ή θερμοδυναμική (στήν εξέλι-

ξη τής όποίας είχε συμβάλει άποφασιστικά) θεωρήθηκε ως ύπαρκτή ένδειξη γιά τήν όρθότητα των προσεγγίσεων του Μάχ.

Οι εξελίξεις στήν Φυσική στίς άρχές του 20ου αιώνα άποτέλεσαν μιά πρόκληση και γιά τόν διαλεκτικό υλισμό. Κανένα από τά βιβλία που γράφτηκαν σχετικά μέ τά προβλήματα που έθεσαν ή Ειδική Θεωρία τής Σχετικότητας και ή κβαντομηχανική, δέν μπόρεσε νά άποκτήσει τό κύρος των κειμένων του Ένγκελς και του Λένιν. Γενικά υπήρξε μιά προσπάθεια νά τονισθεί και νά έπιβεβαιωθεί ή διαλεκτική έρμηνεία των εξελίξεων και ή παραπομπή σε όρισμένους από τους πρωταγωνιστές (συμπεριλαμβανομένου και του Άϊνστάιν) οι όποιοι και είχαν εκφράσει άμφιβολίες γιά τήν κυρίαρχη έρμηνεία τής κβαντομηχανικής. Σημειώνω ότι οι άμφιβολίες και άναζητήσεις αυτών των έρευνητών δέν θεωρήθηκαν ότι άποτελούν άνοικτά προβλήματα γιά έρευνα, αλλά στοιχεία που συνομολογούσαν τήν όρθότητα των άπαντήσεων που έδινε ή διαλεκτικός υλισμός. "Όποιος δέν ήταν έχθρός έγινε φίλος.

Μετά τή διατύπωση τής Ειδικής Θεωρίας τής Σχετικότητας τό 1905, τής Γενικής Θεωρίας τής Σχετικότητας τό 1916, και κυρίως μετά τήν όλοκλήρωση τής κβαντομηχανικής τό 1926 δημιουργήθηκαν ρωγμές στό κλασικό πρότυπο οι όποίες προέκυψαν από όρισμένες έρμηνείες τής Ειδικής Θεωρίας τής Σχετικότητας και τής κβαντομηχανικής.

Στήν Ειδική Θεωρία τής Σχετικότητας ή χώρος και ή χρόνος δέν διατηρούν τόν

άπόλυτο χαρακτήρα τους που άποτελεί προϋπόθεση τής κλασικής Φυσικής. Τά μεγέθη, δηλαδή τά μήκη των υλικών σωμάτων όπως και τά χρονικά διαστήματα εξαρτώνται από τό σύστημα αναφοράς στό όποιο βρίσκεται ή παρατηρητής. Η σχετική ταχύτητα ανάμεσα στον παρατηρητή και σ' ένα άλλο όποιοδήποτε σύστημα αναφοράς καθορίζει και τήν τελική τιμή αυτών των μεγεθών. Μιά τέτοια έπαναδιατύπωση των διαδικασιών μέτρησης και ή εξάρτηση τής τελικής τιμής των μεγεθών από τήν σχετική κίνηση του παρατηρητή θεωρήθηκε ότι έπαναφέρει τόν ύποκειμενισμό. Υπήρξε όμως και ένα δεύτερο πρόβλημα. Η κυρίαρχη έρμηνεία τής κβαντομηχανικής ύπονοούσε μιά πιθανοκρατική φύση. Η πειραματική παρατήρηση των θεωρητικών ύπολογισμών υπάκουε σε νόμους πιθανοκρατικούς που, όμως, διέφεραν ριζικά από τους κλασικούς πιθανοκρατικούς νόμους. Οι πιθανότητες στήν κβαντομηχανική θεωρούνται έγγενείς και όχι εκφραση τής άγνοιας του παρατηρητή.

Τά προβλήματα αυτά άντιμετωπίζονται μέ τίς χιλιοδιαιτημένες συνταγές από τίς όποιες δέν ήταν δυνατό νά ξεφύγει ή Κιτσίκης.

«Ο διαλεκτικός υλισμός δέχεται τήν φυσική πραγματικότητα που μάς άποκαλύπτει ή νεώτερη Φυσική, αυτό τό φυσικό "γίγνεσθαι" μέσα στήν κίνηση, τή γενεσιουργική έπιρροή του υλικού δυναμισμού και τήν έπίδρασή του στήν εξέλιξη, σάν μιά άναμενόμενη έπιβεβαίωση των βασικών του αρχών (...), χωρίς κανένα καταναγκασμό προσαρμόζεται όλόκληρη ή σημερινή φυσική στον διαλεκτικό υλισμό» (σελ. 108-109. Δική μου όπογράμμιση).

Οι νέες έννοιες κατανοούνται ως διαλεκτικές συνθέσεις. Άπό λοιπόν έτσι κι άλλως είναι άναμενόμενη ή έπιβεβαίωση του διαλεκτικού υλισμού, τότε έχουμε ουσιαστικά τό τέλος τής φιλο-

σοφίας: ή άπόλυτη άλήθεια του διαλεκτικού υλισμού άντανακλά τήν αιώνια άλήθεια τής φύσης.

Οι όδυνήρες βεβαιότητες που τόσο τάλαιπώρησαν τήν Άριστερά δέν εκφράστηκαν μόνο πολιτικά, κοινωνικά και κομματικά. Κυρίαρχησαν και στους θεωρητικοφιλοσοφικούς προβληματισμούς, και ειδικότερα στον τρόπο μέ τόν όποιο συζητήθηκαν τά εξαιρετικά σύνθετα προβλήματα που τέθηκαν από τή θεωρία τής Σχετικότητας και τήν κβαντομηχανική. Στήν χώρα μας τό βιβλίο του Νίκου Κιτσίκη Η φιλοσοφία τής νεωτέρας Φυσικής που πρωτοδημοσιεύθηκε τό 1947, άποτελεί ένα από τά χαρακτηριστικότερα δείγματα των άπαντήσεων τής Άριστεράς στά προβλήματα που άνέδειξαν οι νέες θεωρίες τής Φυσικής.

Θά πρέπει νά τονισθεί ότι τό βιβλίο του Κιτσίκη είναι ένα από τά καλύτερα κείμενα σε σύγκριση μέ τά αντίστοιχα βιβλία. Οι άνακρίβειες είναι έλάχιστες, οι άναφορές στά έργα των πρωταγωνιστών ουσιαστικές, και ή περιγραφή των θέσεων των αντιπάλων είναι δοσμένη μέ έντυπωσιακή έντιμότητα.

Ο Νίκος Κιτσίκης γεννήθηκε τό 1887 και πέθανε τό 1978. Έγινε καθηγγητής στό Ε.Μ.Π. τό 1916 και άπολύθηκε μέ τό γνωστό διάταγμα τό 1945. Ήταν μιά από τίς πίο ένδιαφέρουσες προσωπικότητες που έντάχθηκαν ένεργά στήν Άριστερά μετά από πολλά χρόνια συμμαχιών μαζί της. Γνωστός γιά τίς εξαιρετικά σημαντικές συνεισφορές του στήν προώθηση τής τεχνικής εκπαίδευσης και του τεχνικού εκσυγχρονισμού τής χώρας, ή Νίκος Κιτσίκης υπήρξε πρύτανης του Πολυτεχνείου στίς περιόδους 1939-1941 και 1943-1945, πρόεδρος του Τεχνικού Έπιμελητηρίου από τό 1931 έως τό 1935 και ίδρυσε τά Τεχνικά Χρονικά. Ήταν γενικός γραμματέας τής Έταιρείας Έπιστήμη - Άνοικοδόμηση και εκλέχτηκε γιά τρεις φορές

(1958, 1961, 1965) βουλευτής της ΕΔΑ.

Τήν επιμέλεια της επανέκδοσης είχε ο Εύτυχης Μπιτσάκης ο οποίος και έγραψε τήν εισαγωγή και τά σχόλια στό κείμενο. Οί παρεμβάσεις του επιμελητή εξαντλούνται σέ όρισμένες χρήσιμες πληροφορίες πού περιέχονται στήν εισαγωγή. Δέν παρουσιάζονται, δυστυχώς, τά στοιχεία ενός εξελισσόμενου προβληματισμού στό χώρο του διαλεκτικού όλισμού στή διάρκεια τών 42 χρόνων πού μεσολάβησαν από τήν αρχική δημοσίευση ούτε και οί διαμάχες μέσα σ' αυτό τό φαινομενικά όμογενοποιημένο πλαίσιο τών «προπαγανδιστών» του διαλεκτικού όλισμού. Έκτός από τίς σχετικά συστηματικές αναφορές στό έργο του de Broglie, οί υπόλοιπες αναφορές σχετίζονται μέ φιλοσοφικούς προβληματισμούς πού έχουν έκφραστεί στό έργο του επιμελητή.

Η σοβαρότερη, όμως, παράλειψη είναι ή μή αναφορά σέ μελέτες γιά τήν ιστορία τής επιστήμης οί όποιες έχουν λύσει συγκεκριμένα προβλήματα (όπως αυτό τής σχέσης του πειράματος τών Michelson - Morley στή διατύπωση τής Ειδικής Θεωρίας τής Σχετικότητας μιά σχέση πού δέν είναι άσήμαντη και στή επιχειρηματολογία του Κιτσίκη) και σέ μελέτες στή φιλοσοφία τής επιστήμης πού συνέβαλαν στή δημιουργία ενός νέου πλαισίου γιά τήν έρμηνεία τής κβαντομηχανικής.

Μετά από μιά έντυπωσιακή γιά αντίστοιχα βιβλία κριτική ανασκόπηση τών γνωσιοθεωρητικών άπόψεων τών Νεύτωνα, Λαπλάς, Κάντ, Χέγκελ, Μάχ, Όστβολντ, Πουανκαρέ, ο Κιτσίκης αναφέρει τούς λογικούς θετικιστές στούς όποιους άφαιρώνει ελάχιστες γραμμές χωρίς νά αναφέρει καν τά κυριότερα χαρακτηριστικά τους. Δέν νομίζω ότι είναι τυχαίο, και ο Κιτσίκης στό βιβλίο του έχει δώσει δείγματα ότι γνωρίζει και ότι είναι σέ θέση νά χειριστεί πολύ πιό περίπλοκους φιλοσοφικούς προβληματισμούς. Η έλλειψη τής όποιας κριτικής στούς λογικούς θετικιστές είναι ένδεικτικό τουλάχιστον τής άμηχανίας άρκετών «προπαγανδιστών» του διαλεκτικού όλισμού. Άπλοποιώντας τίς άπόψεις και τών δύο, δέν νομίζω νά ύπήρχε σημαντική διαφορά άνάμεσα στό στοιχείο πού άπαρτίζουν τό «πλαίσιο αιτιολόγησης» τών φυσικών θεωριών πού είχαν προτείνει οί λογικοί θετικιστές και στό αντίστοιχο πλαίσιο πού ύπονοούσαν οί συγγραφείς κειμένων όπως αυτό του Κιτσίκη. Η ανακάλυψη και έκφραση τής λογικής δομής τών θεωριών, ή διατύπωσή τους μ' ένα λογικά συνεπή τρόπο και ή δυνατότητα επαλήθευσής τους μέσα από πειραματικές διαδικασίες παραπέμπει σέ μιά συσσωρευτική αντίληψη γιά τήν εξέλιξη τών επιστημών αναδεικνύοντας τόν κυρίαρχο ρόλο του πειράματος όχι

τόσο στήν έδραίωση μιάς θεωρίας, όσο στήν επαλήθευσή της. Οί θετικιστές δέν θέλησαν νά άσχοληθούν μέ τό «πλαίσιο ανακάλυψης». Ήταν βέβαια κάτι πού δέν άφησε άδιάφορους τούς διαλεκτικούς ύλιστές, αλλά, δυστυχώς, μιά τέτοια άποψη ιστοριογραφικά δέν μπόρεσε νά ύπερβεί τά όρια μιάς ιδεολογικής δέσμευσης χωρίς σημαντικά πρακτικά άποτελέσματα.

Έστω και μέ τήν κυρίαρχη αντίληψη γιά τόν ιστορικό και διαλεκτικό ύλισμό, ήταν δυνατό νά κατανοηθούν άρκετά στοιχεία σχετικά μέ τήν εξέλιξη τών επιστημών στή διάρκεια του 19ου αιώνα. Ήταν, όμως, άδύνατο νά μελετηθεί τό πρόβλημα τής ιστορίας τών επιστημών του 20ου αιώνα μέ τόν ίδιο τρόπο πού μελετήθηκαν οί εξελίξεις στόν 19ο αιώνα. Η άμεση σχέση μέ τίς παραγωγικές διαδικασίες, ή δημιουργία νέων κοινωνικών στρωμάτων, οί δραματικές δημογραφικές αλλαγές πού ήταν τόσο βολικές στήν άνάδειξη τών σχέσεων επιστήμης - τεχνολογίας - οικονομίας στή διάρκεια του 19ου αιώνα, δέν ήταν δυνατό νά χρησιμοποιηθούν ούτε καν προσεγγιστικά ως έρμηνευτικές ύποθέσεις σχετικά μέ τίς επιστημονικές εξελίξεις τών άρχών του 20ου αιώνα. Στά άρθρα και βιβλία αντίστοιχα μέ αυτά του Κιτσίκη, ή ιστορία τής επιστήμης σταματά τό 1900 μέ τήν ύπόθεση του Μάξ Πλάνκ γιά τά κβάντα και, στή συνέχεια, μετατρέπεται σέ φιλοσοφία τής επιστήμης. Είναι μιά ιδιόμορφη άσυμμετρία ή όποία εκφράζει τήν άδυναμία νά άντιμετωπιστεί ή φιλοσοφία τής επιστήμης στή διάρκεια του 19ου αιώνα και ή ιστορία τής επιστήμης στή διάρκεια του 20ου αιώνα. Όταν γίνεται αναφορά στόν 19ο αιώνα ελάχιστες φορές διαβάζει κανείς γιά προβλήματα έρμηνείας τών θεωριών. Κυριαρχούν οί σχέσεις μέ τήν οικονομία τους. Η άτμομηχανή και οί επιπτώσεις στίς μεταφορές και στή δημιουργία έργων σταςίων, ή ανάγκη γιά νέα ύλικά, ή μαζική παραγωγή καταναλωτικών ειδών, οί αυξημένες

ανάγκες γιά τή διακίνηση τροφίμων και ή αναζήτηση τρόπων διατήρησής τους είχαν άμεση σχέση μέ τίς εξελίξεις στή θερμοδυναμική, ήλεκτροδυναμική, χημεία και φυσική χαμηλών θερμοκρασιών. Και όταν γίνεται αναφορά στίς επιστημονικές εξελίξεις τών άρχών του 20ου αιώνα, τότε ή συζήτηση περιστρέφεται άποκλειστικά γύρω από προβλήματα έρμηνείας.

Σέ μιά τέτοια εκτίμηση τών επιστημονικών εξελίξεων, λείπει ή διάσταση πού άφορά στήν αλλαγή κουλτούρας τής επιστημονικής κοινότητας. Στούς τρόπους μέ τούς όποιους άσκειται ή επιστήμη, στίς σχέσεις μεταξύ τους, στούς κανόνες μέ τούς όποιους ρυθμίζονται οί διενέξεις, στούς κανόνες πού καθορίζουν τίς ιεραρχίες και στίς φιλοσοφικές έπιλογές, μεθοδολογικές προτιμήσεις και όντολογικές δεσμεύσεις του κάθε μέλους τής κοινότητας. Είναι οί κανόνες πού συγκροτούν τήν κοινότητα και οί όποιοι όχι μόνο δέν μένουν αναλλοίωτοι αλλά, αντίθετα, έχουν ένα ιστορικό προσδιορισμό.

Άν, λοιπόν, μελετηθεί ή κουλτούρα τής επιστημονικής κοινότητας θά διαπιστωθεί ότι οί αλλαγές ήταν τό ίδιο ριζοσπαστικές και δραματικές στή διάρκεια του 19ου αιώνα μέ αυτές του 20ου. Άνάμεσα στό 1900 όταν πρωτοδιατυπώθηκε ή ύπόθεση τών κβάντων έως τό 1927 όταν όλοκληρώθηκε ή κβαντομηχανική και στό μεταξύ είχαν διατυπωθεί οί δύο θεωρίες τής σχετικότητας, ή κοινότητα τών φυσικών και χημικών συμβιβάσθηκε μέ νέες διαδικασίες μέτρησης χωροχρονικών μεγεθών και διαμόρφωσε νέες αντίληψεις γιά τό συνεχές και τήν αιτιοκρατία μέ άποτέλεσμα νά κλονισθούν οί βεβαιότητες μιάς μηχανιστικής όντολογίας. Η ποσοτικοποίηση τής άγνοιας, ή μαθηματική διατύπωση του «μέσου όρου» ό όποιος, όμως, δέν είναι άναγκαστικός και ή μαθηματική έκφραση ενός ύπαρκτου μεγέθους όδήγησαν σέ ριζικές διαφοροποιήσεις από πα-

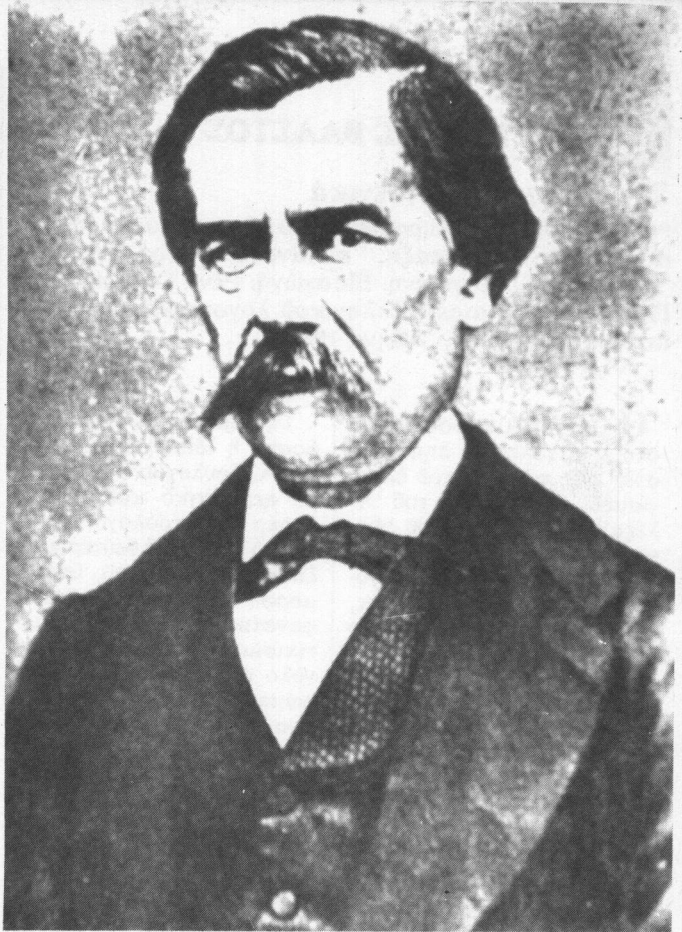
λαιότερες αντιλήψεις σχετικά με τις όντολογικές επιπτώσεις του μαθηματικού φορμαλισμού. Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί πως ενώ η εισαγωγή στον ατομισμό που εγκαινιάζεται στις αρχές του 19ου αιώνα έφερε στο προσκήνιο ιδέες που είχαν εκφραστεί και από τους αρχαίους, ή στατιστική και οι πιθανότητες εισήγαγαν προβληματισμούς που ήταν έντελώς άγνωστοι στην αρχαία σκέψη.

Όπως σημείωσα και στην αρχή τό σύνολο σχεδόν των άρθρων και βιβλίων που έχουν γραφτεί για την σχέση διαλεκτικού ύλισμου και σύγχρονες Φυσικής εκφράζουν μια ιδεολογικοπολιτική στάση και ελάχιστα έχουν συμβάλει σε μια συστηματική συζήτηση των επιστημολογικών προβλημάτων που προκύπτουν από την ερμηνεία της Ειδικής Θεωρίας της Σχετικότητας και την κβαντομηχανική. Δεν έχει όμως ιδιαίτερη σημασία να κρίνουμε τά γραπτά αυτά με κριτήριο την «άληθινή ερμηνεία» των θεωριών της σύγχρονης Φυσικής. Στόχος τους δεν ήταν ή διδασκαλία της Φυσικής αλλά ή εδραίωση της φι-

λοσοφικής τους θέσης μέσα από την πολεμική στά λογής έγχειρίδια και εκλαϊκευτικά άρθρα γραμμένα από τους επιτελείς της αντίπαλης παράταξης, οι όποιοι με τη σειρά τους προσπαθούσαν να οικοδομήσουν τά επιχειρήματά τους πάνω σε αυθαίρετες ερμηνείες των θεωριών. Κοινό σημείο και των δύο στρατοπέδων ή σχέση φιλοσοφίας και επιστήμης: Η αλήθεια ενός φιλοσοφικού συστήματος κρίνεται από τις δυνατότητες που παρέχει για μια συνεπή ερμηνεία των επιστημονικών εξελίξεων.

Μιά τέτοια, όμως, προσέγγιση για τη σχέση φιλοσοφίας και επιστήμης ύπονοι και μια συγκεκριμένη αντίληψη για την ιστορία της επιστήμης. Και αυτό για ένα πολύ συγκεκριμένο λόγο: Αν ή ορθότητα ενός φιλοσοφικού συστήματος κρίνεται από τις επιστημονικές εξελίξεις, οι εξελίξεις αυτές είναι τό αντικείμενο της Ιστορίας των επιστημών. Χωρίς να δηλώνεται, τό φιλοσοφικό πρόβλημα ανάγεται σ' ένα ιστορικό πρόβλημα: Στην κατανόηση της εξέλιξης των ερμηνειών της κάθε θεωρίας.

Κώστας Γαβρόγλου

νήτως στην αρχή και την ήμερομηνία της γραφής τους.

Έτσι, τό «πρώτο μέρος» του ήμερολογίου (1845-1851), που αντιστοιχεί στα πρώτα χρόνια εγκατάστασης του Σ.Α.Κ. στην Αθήνα και στην περίοδο κατά την όποία ξεκινάει και διαμορφώνεται ως πανεπιστημιακός δάσκαλος, έχει όλον τόν πλούτο μιας πολύτιμης προσωπικής μαρτυρίας για την συμπεριφορά και την κοινωνική θέση των λογίων της εποχής που έχουν παρόμοιες ιδιότητες με τόν Κουμανούδη, παρόλο που ή προσωπικότητα του τελευταίου παρουσιάζει ιδιαίτερότητες: Ένας Έλληνας του έξωτερικού, σπουδαγμένος στα καλύτερα πανεπιστήμια της Γερμανίας, έχοντας ήδη εκδώσει ένα βιβλίο στό Βελιγράδι πρίν την αναχώρησή του, έρχεται στην πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους με σαφή σκοπό ν' ακολουθήσει ακαδημαϊκή καριέρα και με συνείδηση να είναι χρήσιμος στό έθνος. Οι παρατηρήσεις του, οι κοινωνικές του κινή-

σεις, οι συνναστροφές, ή έξερεύνηση του χώρου κ.ά. αποτελούν σπάνια μαρτυρία για τά χρόνια αυτά.

Έτσι, παρά τις δυσκολίες που δεν παραγνωρίζουμε, ένας πραγματολογικός σχολιασμός ή έστω ένας πίνακας όνομάτων και πραγμάτων θά έδινε στην έκδοση μιά, απαραίτητη, ιστορική προοπτική. Από την άλλη, πρέπει να τονίσουμε ότι για πρώτη φορά στα χρόνια μας, χάρη στον Άγγελο Ματθαίου, διαθέτουμε ένα «Σημείωμα για τό αρχαιολογικό έργο και τις επιστημονικές αντιλήψεις του Σ.Α.Κ.» (σ. 214-219). Τέλος, δεν ύποτιμούμε, βέβαια, και τά άλλα κείμενα που περιέχονται στην παρούσα έκδοση, κυρίως τά δύο αυτοβιογραφικά, όμως για τά θέματα αυτά άξιζει να μιλήσει κανείς διεξοδικότερα κι όχι σ' ένα άπλό σημείωμα βιβλιοπαρουσιάσης.

Μ.Δ.

3 ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ

Ήμερολόγιον 1845-1867

Μεταγραφή: Στέφανος Ν. Κουμανούδης.

Ήπιμέλεια - Ήπιλεγόμενα: Άγγελος Π. Ματθαίου,

Ήκαρος 1990.

Στό παρόν τεύχος του Πολίτης έπισημαίνουμε άπλώς την πρόσφατη έκδοση του Ήμερολογίου του Στέφανου Κουμανούδη. Φυσικά στους κύκλους των ανθρώπων που ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τόν 19ο αιώνα ή είδηση έγινε άμέσως γνωστή, άφου χρόνια περιμέναμε μ' άδημονία αυτό τό ήμερολόγιον.

Ό κύριος όγκος των ήμερολογιακών έγγραφών εκτείνεται στα χρόνια άνάμεσα στό έτος 1845 και 1851, ενώ για τά υπόλοιπα χρόνια, ως

τό 1867, τά σημειώματα του Σ.Α.Κ. είναι ελάχιστα. Έφόσον, μάλιστα, οι έπιμελητές της έκδοσης επέλεξαν την καταχώρηση και σημειώματων του Σ.Α.Κ. που δεν έχουν καθαρά ήμερολογιακό χαρακτήρα, θά μπορούσαν ίσως να πλουτίσουν αυτή την περίοδο και με άλλα σημειώματα, μιά και ό Σ. Κουμανούδης συνήθιζε να καταγράφει και σχολιάζει σε πρόχειρα σημειώματα, σκορπισμένα σε μικρά άποκόμματα, ένα σωρό θέματα, βάζοντας συ-

4

ΠΕΤΡΟΣ ΒΛΑΣΤΟΣ

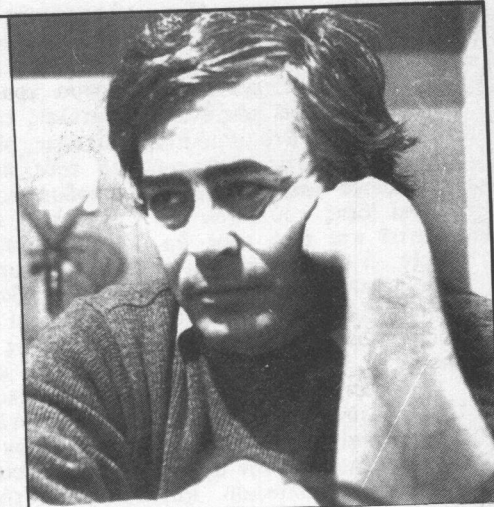
Συνώνυμα και συγγενικά

Νέα έκδοση, συμπληρωμένη από τὰ κατάλοιπα του συγγραφέα. Κατάταξη, καταγραφή, πρόλογος: 'Αλκηστις Σουλογιάννη. Εισαγωγή: Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου. 'Εταιρεία ελληνικού λογοτεχνικού και ιστορικού ἀρχείου, 'Αθήνα 1989.

Ο Πέτρος Βλαστός ἀνήκει στους μαχόμενους δημοτικιστές του παροικιακού ελληνισμού, στον κύκλο του 'Αλέξανδρου Πάλλη, του 'Αργύρη 'Εφταλιώτη και φυσικά του ίδιου του Ψυχάρη. Λογοτέχνης και δοκιμιογράφος, είναι γνωστός στο ευρύτερο κοινό από τὸ ἐνδιαφέρον λεξικό που ἐξέδωσε τὸ 1931 με τὸν τίτλο: *Συνώνυμα και Συγγενικά* και ὑπότιτλο: *Τέχνες και Σύνεργα*. Τὰ λήμματα δηλαδή ἔχουν καταχωρηθεῖ ταξινομημένα κατὰ θέματα. Ἡδὴ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, στὸν πρόλογο τοῦ λεξικοῦ του, εἶχε ἐκφράσει τὴν πρόθεση νὰ τὸ συμπληρώσει μ' ἓναν δεύτερο τόμο. Πεθαίνοντας, δέκα χρόνια ἀργότερα, δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ δλοκληρώσει τὴ λεξικογραφικὴ ἐργασία του. Τὸ σημερινὸ λεξικὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ ἐπεξεργασμένο ἀπὸ τὴν Α. Σουλογιάννη ὑλικὸ τῶν καταλοίπων τοῦ Πέτρου Βλαστοῦ.

Τὴ σημασία αὐτῆς τῆς ἔκδοσης ἢ ἴδια ἢ ἐπιμελήτριά της Α. Σουλογιάννη ἐκφράζει μὲ περιεκτικὸ και εἰστοχὸ τρόπο στὸν πρόλογό της: «Τὸ ὑλικὸ τοῦ δευτέρου λεξικοῦ τοῦ Βλαστοῦ, ὑπὸ τὴ μορφή τῶν καταλοίπων ἐνὸς φανατικοῦ ὁπαδοῦ τοῦ δημοτικισμοῦ, ὡς αὐτοδύναμο σύνολο ἀλλὰ και ὡς συμπλήρωμα τοῦ πρώτου λεξικοῦ, εἶναι σημαντικό διὰ βεβαίως τόσο γιὰ τὴν πρακτικὴ του χρησιμότητα, ὅσο κυρίως γιὰ λόγους καθαρὰ ιστορικούς, πού συνδέονται μὲ τὴ μορφολογία τῆς γλώσσας ἀλλὰ και μὲ τὶς διαστάσεις πού προσέδωσε στὸ κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ τὸ κλίμα τῆς διασπορᾶς. Ἡ σημασία τοῦ δευτέρου αὐτοῦ λεξικοῦ καταδεικνύεται περισσότερο, ἂν συσχετισθεῖ μὲ τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Βλαστοῦ, τόσο τὰ ἀμιγῶς λογοτεχνικά ὅσο και τὰ δοκίμια».

Μαριάννα Δήτσα

Γιώργος Θεοδοσόπουλος

Οποῖος ἔχει περάσει ἀπὸ τὴν ὁδὸ Κέκροπος στὴν Πλάκα, δὲν μπορεῖ νὰ μὴν παρατήρησε, ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὰ γραφεῖα τοῦ *Πολίτη*, τὸ ξενοδοχεῖο 'ἓνα μοντέρνο μὲν κτίριο ἀλλὰ πού ξεφεύγει ἀπὸ τὰ συνήθη ἀθηναϊκά ἀρχιτεκτονικά πρότυπα. Εἶναι τὸ ξενοδοχεῖο «Νεφέλη», ἔργο τοῦ Γιώργου Θεοδοσόπουλου, τοῦ ἀρχιτέκτονα πού ἔφυγε πρόωρα τὸ 1988. Φίλοι του τώρα, ἐξέδωσαν ἓνα ἐξαιρετικὰ καλαίσθητο τόμο στὸν ὁποῖο προσπάθησαν νὰ καταγράψουν ἴχνη ἀπὸ τὰ ἔργα του προσθέτοντας και μιά σύντομη βιογραφία του. Καὶ ἀξίζει νὰ μείνει στὴ μνήμη τῶν συγχρόνων μας ὁ Γιώργος Θεοδοσόπουλος, ὁ ἀρχιτέκτονας πού, δὲν τὴν δεκαετία τοῦ '70 ὁ τουρισμὸς ἔπαιρνε τὴν ἀνιούσα γεμίζοντας τὴν Ἑλλάδα *beachs*, ἐκεῖνος προσπάθησε νὰ κινηθεῖ μὲ πρωτότυπο και αὐθεντικὸ τρόπο. Κινήθηκε ἀνάμεσα στὸν μοντερνισμό και τὴν παράδοση, ἔχοντας στραμμένο τὸ βλέμμα στὶς σύγχρονες ἀνάγκες, τὶς νέες λειτουργίες, τὰ νέα ἀρχιτεκτονικά ρεύματα χωρίς ὡστόσο νὰ ξεχνᾷ ἀπὸ πού ξεκινήσαμε, τί εἶχε γίνει σ' αὐτὸ τὸν τόπο ὡς τὶς τὶς μέρες μας.

μαλία Κωτσάκη, διὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπαγγελματικῆς του δραστηριότητας δέχεται ἐρεθίσματα μόνο ἀπὸ τὰ πράγματα, τὴ φύση, τὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ, τὰ ἀρχαῖα και τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα, ἀποδεικνύει διὰ κύριο ἀντικείμενο τῶν ἀρχιτεκτονικῶν του ἀναζητήσεων εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ τοπικοῦ ελληνικοῦ χαρακτήρα στὰ κτίσματα του. Σίγουρα δὲν ἦταν «πρωτοπόρος» ὅτε τὸ ἐπεδίωξε. Ἐχτιζε ὁμως μὲ μεράκι χωρίς νὰ καταλήγει στὴ φθηνὴ φόρμουλα τῆς ἐκζητήσης, τῆς τυποποιημένης πολυκατοικίας, κοιτάζοντας γύρω του τὸν φυσικὸ και τὸν δομημένο χῶρο. Ἦταν μιά ἀπὸ τὶς λίγες φωνές πού ἀντέδρασαν στὸ ἀδιέξοδο, στὴ ρουτίνα, στὸ πολεοδομικὸ και αἰσθητικὸ χάος στὸ ὁποῖο ὀδηγήθηκαν οἱ ἐλληνικὲς πόλεις.

Δυστυχῶς ὁ Γιώργος Θεοδοσόπουλος ἔφυγε γρήγορα, στὴ μέση μιᾶς ἀνολοκλήρωτης πορείας, ἂν και τὸ προσωπικὸ του δρομολόγιο δὲν πέρασε ἀπαρατήρητο. Ἔργα του βρίσκονται σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἀθήνας και τῆς Ἑλλάδας· κι ἔχουν τὴν ὑπογραφή του. Μιά ὑπογραφή πού τὴν τίμησε και θὰ μᾶς μείνει π ρ ο σ - φιλῆς.

Δηλώνοντας, γράφει ἡ 'Α-

A.E.

σοσιαλιστικὴ
θεωρία
και
πράξη
Μηνιαία Πολιτικὴ Ἐπιθεώρηση

Τεύχος 3 Μῆας 90 Ἀρχ. 250

Διεθνὲς Συνέδριο
ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ
ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ
Ἡ πρόταση τῆς Εὐρωαριστερᾶς

Ἡ Δεξιά ἀπειλεῖ
τὶς κοινωνικὲς κατακτήσεις

Κ. Πλουμπής:
Ἡ Ἀριστερὰ τοῦ '90
Μ. Ν. Ράπτης:
Υπαρκτὸς
Σοσιαλισμὸς
Σ. Λυγερὸς:
Κοινωνικὰ κινήματα
Γ. Βαβιζὸς
Περιβάλλον

ΠΑΣΟΚ
Νέα φυσιογνωμία
και στρατηγικὴ